

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Bakalářská práce

Václav Moravec

Urbanistický vývoj egyptských přístavů

Alexandrie a Thonis-Heracleion

v helénistické a římské době

Urban Development of Egyptian ports
of Alexandria and Thonis-Heracleion
in the Hellenistic and Roman periods

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval vedoucímu své bakalářské práce doc. PhDr. Ladislavu Stančovi, Ph.D. za jeho odborné vedení, podnětné připomínky, cenné rady, vstřícnost, trpělivost a především čas věnovaný při konzultacích ohledně tvorby této práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 11. srpna 2024

Klíčová slova (česky)

Přístavy, helénistické, římské, Egypt, urbanismus, Alexandrie, Thonis-Heracleion, helénizace, romanizace

Klíčová slova (anglicky):

Ports, Hellenistic, Roman, Egypt, urbanism, Alexandria, Thonis-Heracleion, Hellenization, Romanization

Abstrakt (česky)

Cílem této práce je analýza urbanistického vývoje egyptských měst Alexandrie a Thonis-Heracleion během helénistického a římského období. Hlavní hypotéza práce spočívá v tom, že rozdíly v urbanistickém vývoji těchto dvou přístavů byly ovlivněny jejich geografickými podmínkami, kulturními vlivy a politickými změnami. Hlavní část práce se zaměřuje na detailní analýzu architektonických a infrastrukturních prvků obou měst s bližším zaměřením na přístavní infrastrukturu a kulturní aspekty obou lokalit. V případě Alexandrie se text zaměřuje na urbanistické plány a významné architektonické památky, jako jsou přístavy a jejich součásti, Múseion nebo Serapeum. U lokality Thonis-Heracleion se práce soustředí na centrální část města, kterou tvoří okrsek, jehož částí je i chrám Amon-Gereba. Nadále je zkoumán význam města jakožto hlavního vstupního bodu do Egypta. V této spojitosti je věnována pozornost přístavní organizaci. Při analýze urbanistického vývoje hrají klíčovou roli kulturní aspekty zásadní roli. Tato práce se proto zaměřuje na otázku, jak lze chápat procesy helénizace a romanizace, které se podílely na formování urbanistického rozvoje obou lokalit. Práce kombinuje archeologické a historické zdroje s metodami podmořského výzkumu, což umožňuje podrobnější analýzu vývoje těchto lokalit. Získaná data pochází z existujících geofyzikálních a archeologických terénních i podmořských výzkumů. Hypotéza byla ověřena pomocí komparativního přístupu, který zahrnoval srovnání urbanistických plánů, vybraných architektonických prvků a kulturních kontextů obou lokalit. Výsledky analýz ukazují, že geografické podmínky i kulturní vlivy měly zásadní dopad na formování lokalit. Zatímco Alexandrie se rozvinula v důležité obchodní i kulturní centrum, město Thonis-Heracleion začalo během helénismu ztrácet na významu a v důsledku environmentálních vlivů nakonec zcela zaniklo. Přínos práce spočívá v hlubším porozumění procesům helénizace a romanizace v kontextu vybraných měst na území Egypta a jejich vlivu na městskou infrastrukturu. Tento text nabízí pohled z nové perspektivy na vývoj přístavních měst v helénistickém a římském období a dokumentuje jejich propojení s polykulturními aspekty, které měly zásadní vliv na jejich architektonický a infrastrukturní rozvoj.

Abstract (in English):

The aim of this thesis is to analyse the urban development of the Egyptian cities of Alexandria and Thonis-Heracleion during the Hellenistic and Roman periods. The main hypothesis of the thesis is that the differences in the urban development of these two ports were influenced by their geographical conditions, cultural influences and political changes. The main part of the thesis focuses on a detailed analysis of the architectural and infrastructural elements of the two cities, with a closer focus on the port infrastructure and cultural aspects of the two sites. In the case of Alexandria, the text focuses on the urban plans and important architectural monuments such as the harbours and their components, the Museion or the Serapeum. For the Thonis-Heracleion site, the work focuses on the central part of the city, which is the precinct that includes the Temple of Amon-Gereba. The importance of the city as a major entry point into Egypt is further explored. In this connection, attention is paid to the port organization. In the analysis of urban development, the mixing of cultural aspects plays a crucial role. This thesis therefore focuses on the question of how the processes of Hellenization and Romanization can be understood as having played a role in the shaping the urban development of both sites. The thesis combines archaeological and historical sources with underwater research methods, allowing for a more detailed analysis of the development of these sites. The data obtained comes from existing geophysical and archaeological field and underwater excavations. The hypothesis was tested using a comparative approach that included a comparison of the urban plans, selected architectural features and cultural contexts of the two sites. The results of the analyses show that geographic conditions and cultural influences had a major impact on the formation of the sites. While Alexandria developed into an important commercial and cultural centre, the city of Thonis-Heracleion began to decline in importance during the Hellenistic period and eventually disappeared completely due to environmental influences. The contribution of this thesis lies in a deeper understanding of the processes of Hellenization and Romanization in the context of selected cities in Egypt and their impact on urban infrastructure. This text offers a new perspective on the development of port cities in the Hellenistic and Roman periods and documents their interconnection with polycultural aspects that had a major impact on their architectural and infrastructural development.

Obsah

1. Úvod.....	9
2. Historický a geografický kontext.....	11
2.1 Řecko-egyptské vztahy před Alexandrem Velikým.....	11
2.2 Alexandrie: Historie a význam.....	13
2.3 Thonis-Heracleion: Historie a význam.....	14
2.4 Geografická poloha a přírodní podmínky obou přístavů.....	15
2.5 Definice helénizace a romanizace.....	16
3. Urbanistický vývoj Alexandrie.....	19
3.1 Alexandrie a výzkumy.....	19
3.1.1 Alexandrie v helénistické době.....	20
3.1.2 Alexandrie v římské době.....	21
3.2 Urbanistické plány a architektonické památky během helénistického období ...	23
3.2.1 Východní přístav.....	25
3.2.2 Západní přístav.....	28
3.2.3 Portus Mareoticus.....	30
3.2.4 Maják na ostrově Faros.....	31
3.2.5 Heptastadion.....	34
3.2.6 Múseion.....	35
3.2.7 Serapeum.....	37
3.2.8 Nekropole Gabbari.....	38
3.3 Urbanistické plány a architektonické památky během římského období.....	40
3.3.1 Kom el Dikka.....	42
3.3.2 Katakomy Kom el Šókafa.....	46
4. Urbanistický vývoj Thonis-Heracleion.....	49

4.1 Výzkum lokality Thonis-Heracleion.....	50
4.2 Založení a rozvoj do počátku helénistického období	52
4.3 Urbanistické plány a architektonický vývoj během helénistického období.....	52
4.3.1 Řecké vlivy v helénistickém období	53
4.3.2 Obchodní a ekonomické vztahy.....	54
4.3.3 Náboženské a kulturní aktivity	55
5. Komparativní analýza a příčiny rozdílů v urbanistickém vývoji.....	58
6. Závěrečné shrnutí.....	62
7. Seznam použitých zdrojů	64
8. Obrazové přílohy	72
8.1 Zdroje obrazových příloh.....	90

1. Úvod

Urbanistický vývoj přístavních měst Alexandrie a Thonis-Heracleion představuje významnou kapitolu v dějinách egyptského i řeckého světa. Tato práce se zaměřuje na komparativní analýzu těchto dvou významných měst s cílem porozumět rozdílům a podobnostem v jejich urbanistickém rozvoji. Přístavy těchto měst tvořily klíčové body pro obchod a s ním spojenou kulturní výměnu. Text se také zaměřuje na proces helénizace a romanizace, aby bylo možné porovnat polykulturní procesy v různých časových rovinách a kontextech. Romanizace mohla být zkoumána pouze u Alexandrie, protože město Thonis-Heracleion zaniklo během 2. stol. př. n. l.¹, tedy před obdobím římské nadvlády. Toto srovnání na příkladu Alexandrie a Thonis-Heracleion umožní pochopit, jak různé kulturní vlivy formovaly urbanistické prostředí. Srovnání Alexandrie a Thonis-Heracleion dále umožňuje lepší pochopení dynamiky, která ovlivňovala jejich rozvoj, a poskytuje cenné informace o geografickém, politickém a kulturním procesu, který se ve městech odhrával. Tyto poznatky mohou přispět k širšímu porozumění helénistického urbanismu a jeho vlivu na městské plánování.

Práce je rozdělená do několika částí. Jako první se text zaměřuje na historický a geografický kontext, který začíná už v předhelénistickém období. V rámci této části taky dochází k vymezení pojmů helénizace a romanice, které hrají klíčovou roli pro pochopení polykulturních procesů, které ovlivňovaly Egypt a měly výrazný dopad na městskou architekturu. Hlavní část práce se zaměřuje na samotný urbanistický vývoj obou dvou lokalit. V případě Alexandrie text popisuje plánování a výstavbu města včetně hlavních architektonických a infrastrukturních prvků. Zvláštní pozornost je věnovaná přístavní části. U lokality Thonis-Heracleion práce zkoumá urbanistickou složku se zaměřením na kulturní a obchodní struktury. Ve finální části textu dochází ke komparativní analýze příčin rozdílu vývoje obou dvou měst. V této závěrečné části práce rovněžt řeší otázku, proč dominantní role přístavu Thonis-Heracleion byla nahrazená Alexandrií.

Tato práce využívá kombinaci archeologických a historických zdrojů k analýze urbanistického vývoje obou měst. Byly tedy studovány archeologické nálezy i historické texty a současně vědecké poznatky, aby bylo možné vytvořit co nejpřesnější obraz vývoje Alexandrie a Thonis-Heracleion. Srovnávací analýza byla provedena na základě známých

¹ Fabre – Goddio 2013, 68.

lokalit a infrastruktury, přičemž byla zohledněna míra probádání obou lokalit. Při porovnání těchto lokalit se objevil jeden zásadní problém – zatímco výzkum v Alexandrii probíhá už celá desetiletí, a je tedy dost dobře archeologicky prozkoumána, u Thonis-Heracleion se odhaduje, že bylo prozkoumáno zatím jen kolem 5 % celkového města.² Tento fakt omezuje možnost provedení kompletního srovnání urbanistického vývoje. Přesto byly použity známé infrastrukturní doklady v Thonis-Heracleion, což umožňuje dosáhnout relevantních závěrů. Výzkum Thonis-Heracleion stále probíhá, a proto je nutné brát v úvahu, že budoucí archeologické nálezy mohou přinést nové informace, které by mohly ovlivnit závěry této práce. Z tohoto důvodu text nejprve vytyčuje vybrané architektonické prvky Alexandrie, u kterých se daly předpokládat paralely v Thonis-Heracleion. Tato metoda umožňuje provést relevantní srovnání i přes rozdíly v míře probádání obou lokalit.

Závěrem lze říci, že tato práce přispívá k hlubšímu porozumění urbanistickému vývoji starověkých měst Alexandrie a Thonis-Heracleion a nabízí cenné poznatky o polykulturních procesech, které ovlivňovaly jejich rozvoj. Tato srovnávací studie nejenže zkoumá infrastrukturní rozdíly a podobnosti mezi těmito dvěma městy, ale také poskytuje hlubší náhled do polokulturních aspektů.

² Projects: Sunken civilizations. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/introduction/>

2. Historický a geografický kontext

2.1 Řecko-egyptské vztahy před Alexandrem Velikým

Řecko-egyptské vztahy můžeme datovat už do nejranější fáze řeckých dějin do mykénského období.³ Ke kontaktům docházelo i v mladších dobách. V archaickém a klasickém období byly vztahy obou dvou mocností založeny především na obchodě. Psammetik II., jehož vláda je datována mezi 595 – 589 př. n. l., podporoval obchod mezi Řeky a Egyptem.⁴ Tyto obchodní aktivity byly natolik intenzivní, že Řekům bylo dovoleno si v polovině 7. stol. př. n. l. na území Egypta založit obchodní emporion, které bylo známé jako Naukratis. Faraon Ahmose II. (570–526 př. n. l.) povolil řeckým obchodníkům zakládat svatyně a obchodní stanice v Naukratidě, což přispívalo k posílení řecko-egyptských vazeb.⁵ Tato prořecká politika byla z velké části pragmatická. Opatření Ahmose II. zahrnovala regulaci a zdanění obchodních aktivit, což bylo motivováno potřebou jednak kontrolovat přítomnost cizinců, jednak zajišťovat další příjmy pro Egypt. Tato politika však umožnila rozkvět Naukratidy jakožto obchodního centra.⁶ Paralelní situace existovala patrně i v přístavu Thonis-Heracleion. Mezi hlavní komodity, které proudily do Egypta, patřilo víno, olivový olej a keramika. V Řecku pak bylo žádáno obilí, papyrus a egyptské luxusní zboží. Osada Naukratis umožňovala Řekům obchodovat přímo na egyptské půdě, a tak hrála klíčovou roli v šíření řecké kultury v Egyptě.⁷ Nelze však tvrdit, že by se jednalo o úmyslný proces. Šíření řecké kultury tvořilo vedlejší efekt vzájemných vztahů mezi Řeky a Egyptem.

Jako vedlejší efekt obchodních kontaktů docházelo k výměně kulturních vlivů. Řekové přinášeli do Egypta nejen své zboží, ale také svou bohatou kulturu, umění i náboženství. Docházelo tedy mísení řeckých a egyptských prvků, které se projevovalo ve všech kulturních aspektech.⁸ Řečtí řemeslníci zde zakládali své dílny a přinášeli do Egypta řecké zboží, zatímco egyptské výrobky byly exportovány přes Naukratidu do Řecka.⁹ Naukratis netvořilo pouze obchodní centrum, ale také se jednalo o místo, kde se mohly mísit jednotlivé

³ Kelder – Cole – Cline 2022, 9-17; Pfeiffer 2013, 3.

⁴ Pfeiffer 2013, 4.

⁵ Smoláriková 2022, 72.

⁶ Smoláriková 2022, 72.

⁷ Pfeiffer 2010, 15.

⁸ Rutherford 2016, 3-5.

⁹ Rutherford 2016, 2, 89.

náboženské vlivy. Egypťané se zde například seznámili s řeckými kulty Apollóna nebo Héry.¹⁰ Archeologické nálezy na lokalitě Naukratis dokládají přítomnost různých řeckých svatyň, jako je například Hellenion - největší a nejvýznamnější svatyně v Naukratidě, která byla zasvěcená bohům Hellenů. Na tomto místě se setkávali řečtí občané, aby mohli uctívat své vlastní bohy.¹¹

Vedle Naukratidy existovala další místa jako například Kanópos¹² nebo Pelusium¹³, která sloužila jako obchodní uzly pro kontakty s antickým světem. Mezi významné lokality patří přístavní město Thonis-Heracleion, které sloužilo jako vstupní bod do Egypta.¹⁴ Archeologické nálezy z Thonis-Heracleion dokládají přítomnost řeckých vojáků v této oblasti, která sloužila jako důležité kontaktní místo. Bylo zde nalezeno vojenské vybavení, jakými jsou řecké přilby nebo zbraně.¹⁵ Mezi další nálezy pak patří kvalitní keramika, která se identifikuje jako východořecká, což nám dokládá obchodní kontakty s touto oblastí ještě během předhelénistického období.¹⁶

Dalším významným aspektem řecko-egyptských vztahů, který se začal výrazně projevovat během období Sajské dynastie, tedy v letech 665 - 525 př. n. l., bylo využívání řeckých žoldnéřů převážně proti společnému nepříteli – Peršanům.¹⁷ Egypťští faraoni, zejména od období Psammetika I., najímali řecké žoldnéře jako součást svých vojenských kampaní. Tito žoldnéři se tak stali důležitou součástí egyptských armád. Důvěra v řecké žoldnéře byla na takové úrovni, že se často nasazovali na strategicky důležitá místa.¹⁸ Rovněž byli využíváni k obraně egyptských hranic a udržování pořádku ve vnitřních hranicích Egypta.¹⁹

Vztahy mezi Egyptem a Řeckem byly od jejich počátku velmi vřelé. Když pak navíc Egypt byl mezi od roku 343 př. n. l. pod perskou nadvládou, byl Alexandr Veliký v roce 332 př. n. l. v Egyptě přijat jako osvoboditel a připojení Egypta k helénistické říši tvořilo

¹⁰ Pfeiffer 2013, 16.

¹¹ Smoláriková 2022, 73.

¹² Projects: Sunken civilizations. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/canopus/>

¹³ Stanley – Bernasconi – Jorstad 2008.

¹⁴ Robinson – Goddio 2019, 435-436.

¹⁵ Robinson – Goddio 2019, 437.

¹⁶ Robinson – Goddio 2019, 439.

¹⁷ Pfeiffer 2013, 18.

¹⁸ Rutherford 2016, 97.

¹⁹ Robinson – Goddio 2019, 437.

pouhou formalitu.²⁰ Výsledkem bylo ještě větší prohloubení řecko-egyptských vztahů. V tomto období přebral přístav Thonis-Heracleion roli hlavního kontaktního přístavu, který měl zaručovat komunikaci mezi Řeckem a Egyptem. Jeho roli nadále posílilo zproštění celní povinnosti pro řecké lodě.²¹ Pozici hlavního přístavu si však Thonis-Heracleion neudržel dlouho a ještě během období raných Ptolemaiovců ho v této roli vystřídala nově vybudovaná Alexandrie. Řecko-egyptské vztahy před Alexandrem Velikým byly tedy velice komplexní. Zahrnovaly obchodní i kulturní aktivity a vojenskou spolupráci. Řecká obchodní osada Naukratis a egyptský přístav Thonis-Heracleion jsou důkazem, k jak moc hlubokému propojení a spolupráci mezi Egyptem a Řeckem docházelo. Tyto vztahy připravily pro Řecko výhodnou pozici pro ještě těsnější interakce, které přišly do Egypta společně s Alexandrem Velikým.

2.2 Alexandrie: Historie a význam

Alexandrie byla založena v roce 331 př. n. l. během tažení Alexandra Velikého do Egypta. Hlavní historický pramen pro toto období tvoří dílo autora z 2. stol. n. l. Arriána z Nikomédie.²² Topografické popisy nám pak uvádí Strabón (obr. 1).²³ Pro založení města byla zvolena strategická poloha v nilské deltě v blízkosti egyptské rybářské vesničky nazývané Rhakotis.²⁴ Na severu se nacházelo Středozemní moře a na jihu jezero Marjut. Tato lokace umožňovala, aby se z Alexandrie mohlo vyvinout důležité obchodní centrum. Kromě geograficky strategické pozice podpořila výběr lokality i existence nedalekého rybářského sídliště Rhakótis, které do té doby do jisté míry suplovalo obchodní přístav. Z tohoto důvodu se už tehdy jevílo místo jako vhodné pro vytvoření nového obchodního a kulturního centra.²⁵

Již při zakládání tedy Alexandr počítal s tím, že město se stane novým centrem helénistické říše. Tyto záměry hned od začátku ovlivnily veškerou urbanistickou činnost a s tím spojené plánování města. Výstavbou města byl pověřen Alexandrův osobní architekt Deinokratés z Rhodu.²⁶ Ten pro výstavbu města zvolil typický helénistický model měst, kdy základní strukturu tvořil systém pravoúhlých mřížových ulic.²⁷ Tento model vychází z pojetí

²⁰ Colburn 2015, 165.

²¹ Robinson – Goddio 2019, 441-442.

²² Fraser 1972, 3-8.

²³ Fraser 1972, 12.

²⁴ Stanley 2007, 4.

²⁵ Empereur 1998, 37-43.

²⁶ Pereira 2013, 333.

²⁷ Fraser 1972, 12-15.

městského prostoru, který známe u architekta z 5. stol. př. n. l. Hippodama z Milétu, který používal model rozdělení měst na čtvrtě a zavedl systém obdélníkových bloků, které byly dále rozděleny jednotlivými ulicemi.²⁸ Některé aspekty původního hippodamovského pojetí zahrnovaly geometrické úvahy, což bylo důležité pro přesné plánování a uspořádání měst v helénistickém období.²⁹

Po Alexandrově smrti v roce 323 př. n. l. navázal na výstavbu Alexandrie Ptolemaios I. Sótér. Během jeho vlády tak bylo vystavěno Múseion, jehož součástí tvořila i proslulá alexandrijská knihovna.³⁰ Město prosperovalo a stalo se brzy nejvýznamnějším egyptským centrem helénistické říše, v jehož populaci bychom našli zástupce nejrůznějšího původu.³¹

Svůj status si Alexandrie udržela po celou dobu helénistického období a následně i během procesu romanizace (procesu helénizace a romanizace se podrobněji věnuje tento text v kapitole 2.5), který započal v roce 30 př. n. l. po bitvě u Actia, kdy vítězný císař Augustus připojil Egypt k Římské říši jako císařskou provincii *Aegyptus*.³² Alexandrie tak i nadále zůstala hlavním centrem Egypta a její obchodní status nijak neoslabil. Z kulturního hlediska oblast ještě výrazněji prosperovala, což se projevovalo v urbanistickém rozmachu a s ním spojené výstavbě nových veřejných budov.³³

2.3 Thonis-Heracleion: Historie a význam

Thonis-Heracleion bylo starověké egyptské město nacházející se poblíž ústí Nilu. Datace jeho založení není jednoznačná a pohybuje se někde mezi 12. stol. př. n. l. a 8. stol. př. n. l.³⁴ Město hrálo významnou roli jako přístav pro obchod mezi starověkým Egyptem a zbytkem Středomoří, zejména pak Řeckem. Intenzivnější obchodní aktivity jsou pozorovány už od 8. stol. př. n. l. a pokračují až do 2. stol. př. n. l.³⁵ V období perské nadvlády se Thonis-Heracleion stalo hlavním vstupním bodem do Egypta pro Řeky a město tak převzalo tuto roli od řecké emporion známé jako Naukratis, která tuto roli plnila od 7. stol. př. n. l.³⁶

²⁸ Shipley 2005, s. 356.

²⁹ Shipley 2005, s. 360-361.

³⁰ Hamma 1996, 17.

³¹ McKenzie 2007, 38-40.

³² Bowman 1996, 37-40.

³³ Haas 2006, 19-22.

³⁴ Projects: Sunken civilizations. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/heracleion/>

³⁵ Fabre – Goddio 2013, 68.

³⁶ Pfeiffer 2013, 5.

Město tedy fungovalo jako pohraniční celní stanice, která kontrolovala přístup do Kanopského kanálu nilské delty.³⁷

Během 2. stol. př. n. l. došlo v důsledku kombinací přírodních vlivů k sesunutí města pod mořskou hladinu. Na historickém významu však ztrácelo už během počátku helénistického období, kdy ho ve funkci přístavu nahradila Alexandrie. V roce 1996 došlo k prvním průzkumům lokality a sezóna roku 2000 vedla k identifikaci několika městských částí včetně chrámového komplexu, který tvoří centrální část.³⁸ Mezi další významné nálezy patří přes 60 vraků lodí datovaných od 6. do 2. století př. n. l.³⁹ Město Thonis-Heracleion sloužilo jako důležité náboženské i kulturní centrum, kde docházelo ke kontaktu egyptských i řeckých tradic. Chrámový komplex a další stavby ukazují na synkretismus mezi božstvy. Je zde patrná synkreze Amona s bohem Diem a Chonsua s řeckým héroem Héraklem.⁴⁰

Na lokalitě pokračují i nadále archeologické výzkumy, které odhalují dalších aspekty tohoto místa. Nové objevy jsou představovány skrze muzejní expozice, jakou například byla *Sunken Cities* v Britském muzeu v Londýně, která představila více než 200 nalezených objektů z této oblasti.⁴¹

2.4 Geografická poloha a přírodní podmínky obou přístavů

Města Alexandrie i Thonis-Heracleion se nacházela na středomořském pobřeží Egypta v oblasti nilské delty. Lokality od sebe jsou vzdálené zhruba 32 kilometrů (obr. 2). Alexandrie disponovala přístupem k bohatým zemědělským oblastem v deltě Nilu, které byly známé svou úrodnou půdou i pravidelnými záplavami. Z jihu se v blízkosti města nacházelo Marjutské jezero. Přírodní podmínky v Alexandrii zahrnovaly mírné středomořské klima s teplými léty a mírnými zimami.⁴² Thonis-Heracleion se nacházel v bezprostřední blízkosti kanopského ramene řeky Nil u ústí do Středozemního moře.⁴³ Celá oblast byla charakterizována množstvím ostrůvků, které rozdělovala síť vodních kanálů. Přírodní podmínky

³⁷ Fabre – Goddio 2013, 68

³⁸ Fabre – Goddio 2013, 68.

³⁹ Fabre – Goddio 2013, 70.

⁴⁰ Fabre – Goddio 2013, 68.

⁴¹ Robinson 2016, 466.

⁴² Vrettos 2007, 1-2.

⁴³ Goddio – Clauss 2006, 289; Stanley 2004, 921.

v Thonis-Heracleion rovněž zahrnovaly úrodnou půdu.⁴⁴ Město nadále bylo chráněno před vlnami a nepříznivým počasím díky své poloze na vnitrozemských vodních cestách.

Obě dvě lokality se nacházely v podobných topografických podmínkách - v tektonicky aktivních oblastech s více či méně podmáčenou půdou. Alexandrie i Thonis-Heracleion tedy musely čelit stejným environmentálním podmínkám, které ovlivňovaly jejich osudy. Alexandrie byla vystavena zemětřesením a tsunami, které poškozovaly město a jeho infrastrukturu.⁴⁵ Problém s podmáčenou půdou je patrný v obou lokalitách. Například v katakombách Kom el Šókafa, jejichž geologický podklad, který je prosáklý vodou, má zásadní vliv na stabilitu a výrazně zvyšuje erozní vlivy. V katakombách je patrná zvýšená hladina podzemních vod, která má vliv na celkovou stabilitu lokality.⁴⁶

Thonis-Heracleion čelil postupnému poklesu kvůli promáčené půdě. Tento problém se nakonec pro město stal osudným: během 2. stol. př. n. l. došlo k potopení celé lokality. Výzkumy ukázaly, že tento proces započal už v 8. století př. n. l. vlivem kombinace geologických procesů a lidské činnosti.⁴⁷

Obě města tedy čelila podobným geografickým situacím. Thonis-Heracleion měl navíc jednodušší přístup do vnitrozemí Egypta. Alexandrie musela přistoupit k výrazným terénním úpravám, aby její lokalita splňovala to, co se očekává od hlavního obchodního přístavu. I přesto však Alexandrie dokázala těmto podmínkám čelit, zatímco Thonis-Heracleion nakonec podlehl definitivní zkáze. Z toho se dá tedy soudit, že geografické podmínky nebyly hlavní příčinou toho, že z Alexandrie se stalo prosperující město, které převzalo většinou obchodních a námořních funkcí, které dříve zastávalo město Thonis-Heracleion. Podrobnější analýzou důvodů, které vedly k tomu, proč se Alexandrie stala dominantním přístavem namísto Thonis-Heracleion, se zabývá text v 5. kapitole.

2.5 Definice helénizace a romanizace

Pro snazší uchopení urbanistických procesů, které se odehrávaly během helénismu a římského období, se zaměří tato část textu na to, jak lze vlastně chápat termíny helénizace

⁴⁴ Projects: Sunken civilizations. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/heracleion/>

⁴⁵ Hamouda et al. 2021, 289.

⁴⁶ Abdallah – El-Tawab 2015, 170.

⁴⁷ Projects: Sunken civilizations. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/heracleion/>

a romanizace. Helénizace a romanizace jsou dva významné procesy, které zásadně ovlivnily antický svět a šíření kulturních vlivů.

Pojem helénizace označuje v obecné rovině šíření řecké kultury a jazyka za hranice řeckého světa. Tento fenomén vedl k rozšíření řeckého umění, filozofie, náboženství, ale i vědy a technologie do celé oblasti Středomoří a Blízkého východu. Období intenzivního šíření řecké kultury nastalo po expazi Alexandra Velikého, avšak bylo by zavádějící stanovit jeden ostrý milník, který by označoval proces helénizace. Ke kulturním kontaktům a mísení kulturních vlivů mezi Řeky a ostatními kulturami docházelo již celá staletí před helénistickým obdobím. Helénizaci lze tedy chápat jako proces, který nebyl pouze jednostranný. Jedná se spíše o jistý synergický fenomén, který zahrnoval přijetí řecké kultury a její adaptaci v různých lokalitách. Tento fenomén je patrný i v místech, která nespádala pod Řecko. Helénismus tedy můžeme pozorovat i v římské říši.⁴⁸ Proces helénizace se projevoval například v architektuře, kde se začaly objevovat řecké stavební prvky v kombinaci s místními tradicemi, což vedlo ke vzniku nových unikátních forem.⁴⁹ Z toho samého důvodu je možné proces helénizace vymezit i do předhelénistického období, kdy ještě nedocházelo k územní expanzi. K šíření řecké kultury docházelo nerovnoměrně a míru přijetí olivňovalo mnoho dalších aspektů, jako je vzdálenost od původního centra kultury, nebo na jak dobré úrovni jsou vztahy mezi Řeky a dalšími kulturami. Proces helénizace je tedy pozvolný a samovolný proces, který se projevuje ve všech rovinách mezinárodních vztahů. Na základě této definice můžeme odvodit, že na území Egypta docházelo k podobné kulturní transformaci ještě před kampaní Alexandra Velikého a samotné období helénismu přineslo dovršení jedné fáze procesu. K helénizaci docházelo tedy díky kulturním stykům, které můžeme pozorovat například v Naukratidě nebo městě Thonis-Heracleion, kde měly hned několik následků. Za nejvýraznější důsledek se dá považovat seznámení se Egyptanů s řeckými kultury. Za dovršení tohoto procesu může být považován vznik nových náboženských synkrezí, které se začaly objevovat v období helénismu.

Jako paralelu k helénizaci je možné uvést fenomén romanizace. Romanizaci je možné definovat jako proces šíření římské kultury, práva i politického systému do provincií římského impéria. Římské občanství bylo dalším nástrojem romanizace, které poskytovalo privilegovaná práva, což dopomohlo motivovat obyvatele provincií k tomu, aby přijali římské

⁴⁸ Spawforth 2005, 2-4.

⁴⁹ Marconi 2014, 187.

kulturní zvyklosti za své.⁵⁰ Proces romanizace zahrnoval přijetí latiny jako oficiálního administrativního jazyka, přesto se však na mnoha místech udržel původní jazyk.⁵¹ Proces romanizace se tedy od helénizace diametrálně odlišoval a projevoval se v jiných aspektech. Nově vzniklé římské provincie nebyly nijak kulturně nebo jazykově omezovány a byly jim ponechány veškeré jejich zvyklosti a tradice. Romanizace se tedy projevovala hlavně na politické a státní úrovni.⁵² To však neznamená, že by v římských provinciích nedocházelo k přejímání římské kultury a zvyklostí, avšak na rozdíl od helénizace nešlo o primární aspekt tohoto fenoménu. Tuto teorii o romanizaci jako politickém procesu nám dokládá výzkum na lokalitě Ancona. Výzkum ukazuje, že fenomény helénizace i romanizace zde neprobíhaly jako autentické procesy, ale často tvořily součást politických a kulturních strategií místních elit, které si skrze ně udržovaly moc. Tyto procesy se nejčastěji projevovaly v architektuře veřejných prostor. Jako vedlejší produkt se posilovala římská identita.⁵³

Procesy helénizace a romanizace se často prolínaly, což umožňovalo vznik kulturního mixu, který obsahoval řecké i římské tradice.⁵⁴ Tento proces byl podpořen vnímáním romanizace. Římané na rozdíl od Řeků byli přístupnější, co se týče přijímání dalších kulturních vlivů.⁵⁵ To umožňovalo adaptaci řeckých kulturních prvků i v období romanizace. V římské architektuře se tak často můžeme setkat s řeckými prvky, jako jsou sloupy nebo frontony.⁵⁶

Procesy helénizace a romanizace tedy tvoří komplexní a mnohvrstvé procesy. Projevovaly se individuálně v závislosti na geografických i politických podmínkách. Oba tyto fenomény formovaly kulturní i politické prostředky antického světa. Navíc tyto fenomény mohly existovat vedle sebe a navzájem se doplňovat. Tento text v následujících kapitolách analyzuje, jak se tyto fenomény projevovaly v oblasti Egypta v různých kontextech a několika časových rovinách.

⁵⁰ Wallace-Hadrill 1998, str. 79-80.

⁵¹ Wallace-Hadrill 1998, 80-82.

⁵² Wallace-Hadrill 1998, 84-85.

⁵³ Colivichi 2008: 31-46.

⁵⁴ Wallace-Hadrill 1998, 79-80, 84-85.

⁵⁵ Wallace-Hadrill 1998, 80-82.

⁵⁶ Wallace-Hadrill 1998, 80-82.

3. Urbanistický vývoj Alexandrie

3.1 Alexandrie a výzkumy

Z pohledu podmořské archeologie jde o jednu z nejvýznamnějších lokalit starověkého světa, která budila zájem už od počátku 20. století. Když se v roce 1910 objevily ambice na rozšíření přístavu moderní Alexandrie, došlo při průzkumných pracích k objevu části starověkého přístavu západně od farského majáku. V hloubce osmi metrů se nachází dva a půl kilometru dlouhý vlnolam. S šířkou 12 metrů a výškou 10 metrů se z něj stala největší nalezená dochovaná struktura pod mořskou hladinou.⁵⁷ K revizi výzkumů vlnolamu znovu došlo mezi lety 1998 a 2012, kdy se věnovala větší pozornost i oblastem kolem útesů.⁵⁸ Kromě objevu vlnolamu došlo i k identifikaci části přístavu, již dnes označujeme jako Východní přístav.⁵⁹ V roce 1933 došlo k opět nečekanému objevu další části přístavu, když pilot při průletu nad východní částí zátoky Abukír upozoroval pod hladinou struktury, které musely vzniknout působením člověka. To zadalo důvod pro podmořský průzkum, při kterém byla ze dna vyproštěna hlava mramorové sochy v nadživotní velikosti, kterou identifikujeme jako sochu Alexandra Velikého.⁶⁰ V roce 1961 už byla značná část podmořské Alexandrie prozkoumána a došlo k vytvoření prvních komplexních map podvodních nalezišť (obr. 3), které pokrývaly oblasti Východního přístavu, na němž se rozkládala část přístavu známá jako *Portus Magnus*, Antirhodu, na kterém podle Strabónova popisu stál Kleopatřin palác⁶¹, mysu Lochias a zátoky Abukír. Většina těchto podmořských lokalit je spjata se starověkou Alexandrií, ale najdeme zde i pár novějších objevů, ze kterých stojí za zmínku Napoleonova flotila potopená během bitvy u Abukíru roku 1798.⁶² V roce 1962 se výzkumy zaměřily na Západní přístav a ještě téhož roku byla pod vodní hladinou objevena masivní socha, která byla identifikována jako vypodobení bohyně Isis ze 3. století př. n. l.⁶³ Nejedná se však o jediný nález mohutných soch, téhož roku bylo ze stejné oblasti vyloveno ještě několik dalších granitových soch životní až nadživotní velikosti. Pokud se podíváme na přístav z dnešní

⁵⁷ Khalil – Mustafa 2001, 519.

⁵⁸ Tzalas 2018, 321-322.

⁵⁹ Morcos 2000, 34.

⁶⁰ Khalil – Mustafa 2001, 519.

⁶¹ Strab 1.2

⁶² Khalil – Mustafa 2001, 520.

⁶³ Morcos 2000, 42.

technické moderní perspektivy, byly pro jeho výstavbu použity stejné stavební postupy, jaké by byly pro stavbu monumentálního přístavu zvoleny i dnes.⁶⁴

3.1.1 Alexandrie v helénistické době

Alexandrie, založená v roce 331 př. n. l., se velmi rychle stala jedním z nejvýznamnějších center helénistického světa. Město se rozvíjelo díky své strategické poloze v nilské deltě, která byla výhodná pro obchod. V důsledku toho se tak z Alexandrie stal nejen významný obchodní přístav, ale i kulturní křižovatka.⁶⁵ Po smrti Alexandra Velikého se Alexandrie stala částí říše nově vzniklé Ptolemaiovské dynastie, která navazovala na původní egyptskou tradici. Ptolemaiovcí využili město jako nové hlavní centrum říše. V období raných Ptolemaiovců došlo k rozmachu města, které tvořilo nejdůležitější politické i kulturní centrum. Tento rozmach je spjat s výstavbou mnoha důležitých urbanistických prvků (obr. 4). Mezi nejvýznamnější patří založení instituce Múseion během období vlády Ptolemaia I. nebo II., jejíž součástí byla i proslulá knihovna.⁶⁶ Tato instituce se stala symbolem intelektuálního života a přispěla k rozvoji řecké vědy, filozofie i literatury.⁶⁷ Z tohoto důvodu bychom mohli vznik instituce chápat jako vrcholnou fázi procesu helénizace.

Mezi další významné počiny z období raných Ptolemaiovců patří výstavba chrámového komplexu Serapeum. Náboženský život v Alexandrii byl stejně pestrý jako kulturní složení populace. Tato rozmanitost vedla k synkretismu, kdy se mísily a prolínaly různé náboženské tradice a praktiky, a k vytvoření nového kultu Serapida, ve kterém se mísí jak egyptské, tak řecké tradice.⁶⁸ I tento aspekt se tedy dá považovat za vrcholný projev fenoménu helénizace. Náboženská situace během rané fáze helénismu je však složitější a problematičtější. To je způsobeno i tím, že informace o Alexandrii v tomto období jsou velmi kusé, za což může nedostatek archeologických nálezů. Mezi nálezy, které pomáhají pochopit náboženské procesy v rané fázi helénismu, patří Bubasteion, který byl objeven v roce 2009.⁶⁹

V neposlední řadě došlo k vytvoření komplexní přístavní infrastruktury, jejíž součástí tvořil i maják na ostrově Faros.⁷⁰ Ekonomika ve městě byla založena na obchodních

⁶⁴ Morcos 2000, 37.

⁶⁵ Goddio – Clauss, 2006, 36-37.

⁶⁶ Erskine 1995, 38-48.

⁶⁷ Rengakos 2017, 74-76.

⁶⁸ Dunand 2007, 259-261.

⁶⁹ El Maksoud – El-Fattah – El-Din 2018, 51-52.

⁷⁰ Empereur 1998, 77-82.

aktivitách. Díky svému rozlehlému přístavu se město stalo hlavním obchodním uzlem na pomezí Egypta a Středomoří. Obchodníci z celého známého antického světa přijížděli do Alexandrie, aby zde obchodovali s různými komoditami, jako je obilí, papyrus, víno, textilie, ale i keramika nebo kovy.⁷¹

Historický vývoj Alexandrie v helénistické době lze chápat jako dobu intenzivního rozkvětu. Město prosperovalo po kulturní, ekonomické i politické stránce. Ptolemaiovcí v rámci své propagace podporovali kulturní projekty a rozšiřovali tím jak svůj vliv, tak kulturní a intelektuální úroveň v Alexandrii.⁷² Ačkoli tento program byl nejsilnější během období prvních Ptolemaiovců, nedocházelo během celého tří set letého vývoje ke kulturní nebo ekonomické stagnaci. Alexandrie byla tedy kulturním a kosmopolitním městem, které hrálo klíčovou roli během celého helénistického období. Její dědictví přetrvávalo i v nadcházejícím období římské nadvlády v Egyptě.⁷³ Díky tomuto dědictví, jež Alexandrie v sobě nesla, docházelo i nadále k procesu helénizace.

3.1.2 Alexandrie v římské době

Po dobytí Egypta po bitvě u Actia roku 31 př. n. l. a následné anexi Octavianem Augustem byla oblast připojena k Římu jako provincie *Aegyptus*.⁷⁴ Alexandrie i nadále tvořila důležitou oblast. Město si udrželo svou roli významného jak obchodního, tak kulturního centra, i když již nehrálo tak prominentní politickou úlohu jako za vlády Ptolemaiovců. Tím tedy započal proces romanizace. Pod římskou nadvládou Alexandrie i nadále byla hlavním městem. V čele celé provincie *Aegyptus* stál správce známý jako *praefectus Aegypti*. Toho jmenoval přímo císař, aby dohlížel na nově vzniklou provincii, která měla status císařské provincie. Prvním praefectem se stal hned roku 30. př. n. l. Gaius Cornelius Gallus, který hrál klíčovou roli při stabilizaci a správě provincie po římském dobytí.⁷⁵ Sídlním městem prefekta se stala Alexandrie, což odráželo i nadále její významné postavení v pozici hlavního města provincie.⁷⁶ Řím si uvědomoval, jak výhodnou a strategickou pozici Alexandrie zaujímá. Z tohoto důvodu město tvořilo taky sídlo římských legií.⁷⁷

⁷¹ Fabre – Goddio 2013, 1; Robinson – Goddio 2015, 14.

⁷² Fraser 1972, 60-62; Erskine 1995, 38-39; Empereur 1998, 77.

⁷³ Erskine 2003, 1-3.

⁷⁴ McKenzie 2007, 78.

⁷⁵ Fraser 1972, 7.

⁷⁶ Haas 2005, 5.

⁷⁷ Dellia 1988, 24-26; Savvopoulos 2011, 78-80.

Ekonomická prosperita Alexandrie byla i nadále založena na obchodu a řemeslné výrobě. Město tvořilo hlavní vývozní přístav, jenž měl zajistit zásobování a pravidelné dodávky obilí do Říma. Kromě obilí se z Alexandrie vyvážely stejné komodity jako během helénismu. Tedy papyrus, textilie, nebo různé řemeslné výrobky. Během římského období se v Alexandrii objevila také významná produkce skla, což dále přispělo k ekonomickému významu města.⁷⁸

Fenomén romanizace probíhal hlavně v politické úrovni a nic nebránilo tomu, aby v kulturní úrovni i nadále zůstal přítomný proces helénizace. Alexandrie si tak i nadále udržela pověst intelektuálního centra. Múseion i knihovna stále zůstaly významnými institucemi, i když jejich význam postupně upadal ve prospěch nových center vzdělanosti v jiných částech říše.⁷⁹ Římská nadvláda nijak neomezovala ani původní náboženské aktivity. Mezi nejvýznamnější kultovní objekty patřilo i nadále Serapeum, které bylo zasvěceno bohu Serapidovi, který během helénismu vytvořil synkrezi mezi egyptskými a řeckými božstvy.⁸⁰ Vedle tradičních egyptských božstev a řeckých kultů zde existoval prostor i pro rozvinutí římských náboženských praktik. Náboženská benevolentnost pak umožnila, aby se v oblasti Alexandrie během 1. stol. n. l. rozšířilo křesťanství a oblast tak tvořila jedno z raných center nového náboženství.⁸¹ Město si zachovalo svůj multikulturní charakter. Období římské nadvlády ale bylo poznamenáno sociálním a etnickým napětím mezi Řeky, Egyptřany, Židy a Římany. Tyto konflikty eskalovaly až do násilných střetů. Jeden podobný konflikt je zaznamenán v roce 38 n. l., kdy došlo k nepokojům mezi Židy a ostatními etnickými skupinami ve městě.⁸²

Alexandrie i nadále zůstala důležitým centrem kulturních, obchodních, náboženských a dokonce i politických aktivit. Město se dokázalo přizpůsobit změnám na mezinárodní politické scéně. Toto politické dění navíc nijak zásadně neovlivňovalo kulturní a náboženské dění. Během vlády císaře Caracally byl vydán roku 212 n. l. edikt známý jako *Constitutio Antoniniana*. Tato listina zajišťovala, že všichni svobodní občané na území Říma získali občanství. Díky tomu i obyvatelé provincie *Aegyptus* i samotné Alexandrie byli považováni

⁷⁸ Savvopoulos 2011, 75-77.

⁷⁹ Erskine 1995, 40; Savvopoulos 2011, 85-87.

⁸⁰ Dunand 2007, 259-260.

⁸¹ Dunand 2007, 263.

⁸² Atkinson 2006, 31-54.

za římské občany. Ačkoli toto rozhodnutí mělo administrativní důsledky pro správu celé říše, občanům Alexandrie tak bylo umožněno, aby se aktivně účastnili politického dění v říši.

Historie města v tomto období odráží komplexní interakci mezi různými kulturami a náboženstvími.⁸³ Město sice přišlo o svou politickou suverenitu a autonomní postavení v rámci říše, avšak v kulturní i náboženské rovině nezaznamenalo žádný výrazný zlom. Oblast tvořila jakousi formu svého vlastního světa, ve kterém se střetávaly kulturní, náboženské i ekonomické zájmy.⁸⁴ Dědictví těchto tradic, které vznikly v helénistickém období, přetrvalo a plynule přešlo pod římskou správu. Přetrvávající fenomén helénizace se projevil i v používaném jazyce. Během celého římského období v Alexandrii byla i nadále dominantní řečtina a latina se používala převážně pro politické administrativní úkony. Alexandrie tedy tvoří příklad toho, že procesy helénizace a romanizace se navzájem doplňují a dokáží existovat paralelně vedle sebe.

3.2 Urbanistické plány a architektonické památky během helénistického období

V devadesátých letech 20. století se začal zvyšovat zájem o potopenou část Alexandrie a roku 1992 zde začala pracovat francouzská expedice z l'Institut Européen d'Archéologie Sous-Marine (IEASM), která se zaměřovala na průzkum východního přístavu a blízkého ostrůvku Antirhodos. Kombinací přírodních jevů, včetně série zemětřesení a přílivových vln, se části starověkého pobřeží Alexandrie včetně přístavní části *Portus Magnus* ponořily pod moře. Více než 1200 let ležely chrámy, budovy, paláce, sochy, keramika, mince, šperky a každodenní předměty nedotčené na mořském dně, pokryté silnými vrstvami písku a sedimentu.⁸⁵ Celá oblast výzkumu pokrývala více než 400 hektarů. Během výzkumu bylo identifikováno více než tisíc fragmentů pocházejících jak z období egyptské autonomie, tak z řecko-římského období. Mezi nálezy se opět vyskytovalo velké množství bloků, kdy některé nesly známky epigrafických nápisů. Hlavním přínosem expedice bylo potvrzení existence velkého přístavu, tzv. *Portus Magnus*. Při průzkumu Antirhodu mohla IEASM potvrdit Strabónův historický popis, podle něhož na ostrově stál Kleopatřin královský palác.⁸⁶

⁸³ Savvopoulos 2011, 328-330.

⁸⁴ Errington 2008, 123-124; Savvopoulos 2011, 328-330.

⁸⁵ Projects: Sunken civilizations - Alexandria. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/alexandria/>

⁸⁶ Strab. 17.1.

Mezi lety 1994 a 1996 byla zkoumána oblast královské čtvrtě.⁸⁷ Důsledkem podrobného průzkumu zátoky byl vznik nových, podstatně přesnějších map podvodních archeologických lokalit Východní zátoky (obr. 5).⁸⁸ Tyto archeologické kampaně umožnily vůbec poprvé vytvořit kompletní plán slavného přístavu *Portus Magnus*. Nově vytvořená topografie se velmi liší od toho, co bylo dříve představováno na základě starověkých pramenů. Nyní tedy máme přesnější představu, jak vypadal východní přístav Alexandrie během ptolemaiovského a římského období.⁸⁹ Celou oblast přístavu tak můžeme z archeologického hlediska rozdělit do několika zón. Těmi jsou malý ostrůvek, kde došlo k nálezům menšího archeologického kontextu, vnitřní přístav situovaný na jihu v délce 240 metrů a šířce 15 metrů, další větší ostrov s architektonickými pozůstatky sloupů z červeného granitu a další ostrov ležící východně. Tyto lokality ještě doplňuje druhý vnitřní přístav a třetí přístav rozkládající se na jihovýchodě.⁹⁰ Z archeologického hlediska byla ještě věnována pozornost korálovému útesu a pobřeží naproti ostrovům.⁹¹

Vývoj helénistické urbanistické struktury byl ovlivněn řeckým architektem 5. stol. př. n. l. Hippodamem z Milétu, jehož činnost je především spjata s athénským přístavem Pireem a městy Thúrie a Rhodos. Tyto plány nesou několik podobných rysů. Urbanistická struktura je rozdělena zcela pravidelně a symetricky do hlavních a vedlejších ulic. Tyto rozdělují městské části do menších obdélníkových částí označované jako insuly.⁹² Tato struktura umožňovala, aby jednotlivé části města byly snadno přístupné i vozům.⁹³ Aristotelés uvádí, že Hippodamos rozděloval společnost do několika tříd, což se rovněž projevilo i v městském plánování, kdy jednotlivé územní části města byly děleny na veřejné, soukromé a posvátné.⁹⁴ Hippodamovi tedy můžeme připisat princip vytváření jednotlivých zón na základě logického seskupování určitých typů budov. Tento prvek tvořil i během helénismu výraznou součást architektonického plánování.⁹⁵ Mezi další aspekty hippodamovské teorie patří geometrické úvahy, které taky hrály důležitou roli při plánování měst během helénismu.⁹⁶ Alexandrie, založená roku 331 př. n. l., se stala jedním

⁸⁷ El-Maguid 2012, 194.

⁸⁸ Khalil – Mustafa 2001, 525.

⁸⁹ Projects: Sunken civilizations - Alexandria. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/alexandria/>

⁹⁰ Goddio 2000, 63.

⁹¹ Goddio 2000, 62–63.

⁹² Shipley 2005, 356–357.

⁹³ Shipley 2005, 361.

⁹⁴ Shipley 2005, 358.

⁹⁵ Shipley 2005, 361.

⁹⁶ Shipley 2005, 360–361.

z nejdůležitějších měst helénistického světa a představovala vrchol městského plánování. Její návrh vytvořil architekt Deinokrates z Rhodu.⁹⁷

Plán byl navržen tak, aby tvořil pravidelný systém pravoúhlých ulic (obr. 6). Tento uspořádaný systém poskytoval městu řád a usnadňoval pohyb a orientaci. Zároveň se jedná o strukturu, kterou bychom očekávali v typickém řeckém městě.⁹⁸ Město disponovalo různými rezidenčními oblastmi, které se lišily podle sociálního složení obyvatelstva. Bohatší občané často žili blíže k důležitým centrům, zatímco chudší obyvatelé obývali vzdálenější části města. Toto socioekonomické rozčlenění bylo typické pro urbanistické plánování měst.⁹⁹ Podle Aristotela se s tímto třídním členěním, které se projevovalo v urbanistické struktuře města, setkáváme už u Hippodama.¹⁰⁰ Ve městě se dále existovalo několik významných center určených pro veřejné občanské nebo náboženské aktivity.¹⁰¹ Veřejné prostory tedy hrály klíčovou roli v rámci plánování města, protože tvořily prostory pro sociální a politické aktivity. V těchto lokacích se rovněž konaly různé kulturní akce a probíhaly a veřejná shromáždění.¹⁰²

Dalším charakteristickým znakem Alexandrie je technologická vyspělost. Ta se projevovala v distribuci vody. V celé oblasti se tedy vyskytovaly akvadukty, cisterny i kanalizace, které zajišťovaly, aby jednotlivé části města včetně obytných budov měly přístup k vodě. Alexandrie byla dále známá svou monumentální architekturou. Mezi významné architektonické památky patří Serapeum, Maják na Ostrově Faros nebo Múseion.¹⁰³ Tyto stavební aktivity byly výsledkem politického programu Ptolemaiovců, kteří tímto způsobem reprezentovali svou moc a postavení. Následující část textu prezentuje bližší pohled na vybrané důležité části města.

3.2.1 Východní přístav

Jeden z nejdůležitějších přístavů nejen Alexandrie, ale i helénistického světa byl *Portus Magnus*, jehož výstavba začala již v období prvních Ptolemaiovců.¹⁰⁴ Jednalo se

⁹⁷ Pereira 2013, 333.

⁹⁸ McKenzie 2007, 32.

⁹⁹ Shipley 2005, 358.

¹⁰⁰ Shipley 2005, 358.

¹⁰¹ Fraser 1972, 192-200.

¹⁰² Fraser 1972, 192-200.

¹⁰³ McKenzie 2007, 3-4; Empereur 1998, 36, 96.

¹⁰⁴ Below 2015, 59-61.

o hlavní obchodní přístav, který se nacházel ve východní části komplexu (obr. 7, 8).¹⁰⁵ Tento přístav byl klíčový nejen pro obchodní, ale i vojenské operace, protože poskytoval dostatečnou ochranu i celým flotilám a umožňoval manipulaci s obrovským množstvím nákladu. Místo výstavby přístavu bylo zvoleno na základě jeho strategického umístění mezi mořem a pevninou a samotná struktura byla navržena s ohledem na námořní podmínky, především na sílu větru a intenzitu vln.¹⁰⁶

Podmořské výzkumy poskytují mnoho důležitých informací o struktuře, fungování přístavu, ale i námořních aktivitách a obchodních stezkách, které přes přístav vedly. Mezi významné nálezy patří například vrak římské lodi nacházející se poblíž ostrova Antirrhodos.¹⁰⁷ Co se týče samotné struktury přístavu, výzkumy odhalily základy masivních mol a pozůstatky doků, které byly postaveny s využitím pokročilých stavebních a inženýrských technik (obr. 9). Tyto konstrukce zahrnovaly kombinaci využívání dřevěných a kamenných dílů, které měly zajistit co největší pevnost, výdrž a stabilitu.¹⁰⁸

Celý přístav se skládal z několika klíčových prvků, jako jsou mola, doky, hráze, skladiště nebo budovy určené pro administrativní činnosti nebo jako ubytovny. Hráze byly konstruovány s využitím kameniva nebo celých bloků. Jejich konstrukce zajišťovala dostatečnou ochranu lodí a vnitřního přístavu před vlnobitím. Na nábrežní část přístavu byly rovněž využity kamenné bloky, které byly doplněny o maltu v částech, kde na sebe bloky nasedaly. Tato konstrukce měla zvýšit životnost struktury tak, aby vydržela různé environmentální vlivy, jakými jsou nárazy vln nebo erozní činnost způsobená přílivem a odlivem.¹⁰⁹ Mola byla zkonstruována z mohutných bloků malty a dřeva. Doky byly dostatečně hluboké a široké, aby umožnily kotvení i větších typů lodí, jejichž cílem byla často právě Alexandrie.¹¹⁰

Přístav byl doplněn skladištními prostory, které byly umístěny dostatečně blízko mol, což umožňovalo efektivní manipulaci s nákladem. Zároveň však skladiště byla umístěna tak, aby nebyla vystavována intenzivním povětrnostním podmínkám. Na výstavbu budov byla využita kombinace kamene a malty.¹¹¹ Skladištní prostory byly nadále doplněny o nedaleké

¹⁰⁵ Fraser 1972, 21.

¹⁰⁶ De Graauw 2000, 35.

¹⁰⁷ De Graauw 2000, 35.

¹⁰⁸ De Graauw 2000, 37.

¹⁰⁹ Khalil 2010, 36-37.

¹¹⁰ De Graauw 2000, 35-36.

¹¹¹ Khalil 2010, 36.

administrativní budovy, které tvořily centrum různých obchodních transakcí a administrativní správy nad přístavní činností. Přístavní infrastrukturu ještě doplňovaly obytné budovy, které byly propojeny s ostatními přístavními zařízeními. Tyto budovy pravděpodobně sloužily jako domy a ubytovny pro přístavní pracovníky.¹¹²

Ačkoli *Portus Magnus* tvořil hlavní přístav, který měl zajišťovat obchodní styky Středomoří s Egyptem, sloužil k dalšímu účelu, a to k obchodu s vnitrozemím Egypta. Plavidla, která připlouvala do Alexandrie ze Středoziemního moře, často pokračovala dál na jih. Systémem uměle vybudovaných kanálů bylo možno z přístavu pokračovat dále na jih do oblasti Marjutského jezera, kde se nacházel další z významných alexandrijských přístavů, nebo nilskou deltou dále do vnitrozemí.¹¹³

V rámci východní části přístavního komplexu existoval vedle hlavního obchodního přístavu *Portus Magnus* ještě jeden menší celek, známý jako královský přístav. Ten sloužil především pro osobní účely Ptolemaiovců, tedy pro osobní lodě členů královské rodiny nebo pro jiné důležité hosty. Přístav byl strategicky umístěn poblíž královského komplexu ve čtvrti Brucheion, což umožňovalo v případě potřeby rychlý přístup k moři.¹¹⁴ Vylodění z tohoto přístavu poskytlo reprezentativní pohled na nejprestižnější část města, ve které se mimo paláce nacházel například Múseion, jehož součástí byla i proslulá alexandrijská knihovna.¹¹⁵

Pozůstatky královského přístavu byly objeveny během archeologických průzkumů pod vedením F. Goddia, které odkryly další stavby, chrámy a části paláců v královské čtvrti.¹¹⁶ Tyto nálezy poskytly nové poznatky o vzhledu a struktuře přístavu během Ptolemaiovského a římského období.

Geoarcheologické průzkumy využily metodu sonaru s bočním skenerem, která umožnila zmapování sedimentačních vrstev a následnou identifikaci a zmapování struktur nacházející pod mořskou hladinou.¹¹⁷ Tyto výzkumy ukázaly, že oblast trpěla na subsidenční jevy, které vedly k dlouhodobému postupnému propadu lokality. Tento proces byl nadále

¹¹² De Graauw 2005, 32.

¹¹³ McKenzie 2007, 176.

¹¹⁴ Fraser 1972, 22.

¹¹⁵ Empereur 1998, 96.

¹¹⁶ Projects: Sunken civilizations - Alexandria. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/alexandria/>

¹¹⁷ Hamouda et al. 2021, 284.

urychlen dalšími přírodními vlivy, jako je stoupající hladina moře, nárazy vln nebo seismická aktivita, která je v této oblasti velmi výrazná. Jako zvláště destruktivní se ukázalo tsunami, které vzniklo následkem zemětřesení roku 365 n. l., díky kterému došlo k výraznému sesunutí lokality pod mořskou hladinu.¹¹⁸

3.2.2 Západní přístav

V západní části alexandrijského pobřeží poblíž čtvrtě Brucheion se nacházel druhý menší přístav známý jako *Portus Eunostus*.¹¹⁹ Celá tato oblast byla chráněna systémem umělých hrází a vlnolamy, které z místa vytvořily klidné kotviště chráněné před nepříznivými povětrnostními podmínkami i před nárazy vln do lodí. Výstavba přístavu měla však výrazné environmentální dopady na okolní prostředí. Archeologické nálezy dokládají, že v okolí přístavu byly prováděny rozsáhlé terénní úpravy, které měly vliv na místní ekosystém.¹²⁰ Nadále nám výzkumy včetně podmořské archeologie poskytují cenné informace o infrastruktuře a provozu tohoto přístavu. Podmořské vykopávky odhalily pozůstatky doků, skladů a dalších staveb, které se dají ztotožnit s historiografickými záznamy. Nálezy keramiky a podobných artefaktů, ze kterých je možno analyzovat, s jakými komoditami se obchodovalo, nás informují o ekonomických faktorech a sociální struktuře města.¹²¹

Tento přístav byl důležitým obchodním uzlem, který tvořil významnou součást rozsáhlé námořní obchodní sítě, která spojovala Alexandrii s dalšími významnými přístavy Středomoří, jakými byly Řím, Kartágo, Athény nebo Antiochie. Ačkoli přístav nebyl tak rozsáhlý jako *Portus Magnus*, jeho struktura umožňovala, aby zde přistávalo nebo trvale kotvilo velké množství lodí.¹²²

Přístav charakterizovala sofistikovaná inženýrská struktura. Existoval zde rozsáhlý systém mol a doků, které umožňovaly efektivní nakládání a vykládání zboží i pro větší počet lodí. Podle archeologických výzkumů byl přístav chráněn umělými hrázemi a vlnolamy, které zabezpečovaly lodě před bouřemi a zajišťovaly klidné kotviště (obr. 10).¹²³ Přístav rovněž disponoval suchými doky, které umožňovaly rozsáhlé opravy i běžnou údržbu lodí. Jednalo se

¹¹⁸ Hamouda et al. 2021, 284, 287-288.

¹¹⁹ Fraser 1972, 26; Below 2015, 61.

¹²⁰ De Graauw 2000, 35.

¹²¹ Pfeiffer 2010, 21.

¹²² Khalil 2010, 36.

¹²³ Empereu 1998, 68.

tedy o důležitou součást přístavu, a to jak pro obchodní, tak zejména vojenské lodě. Technologické pokroky v konstrukcích a údržbě lodí měly přímý vliv na efektivitu námořní dopravy a obchodní infrastrukturu, ale i na bezpečnost námořní dopravy.¹²⁴

Oblast však netvořila pouze obchodní centrum, ale také sloužila jako místo kulturního a sociálního setkávání. Přístav sloužil jako místo setkávání různých kultur a národů, což vedlo k intenzivní kulturní výměně a vzájemnému ovlivňování. Tento multikulturní aspekt se projevoval v celé Alexandrii. Historické prameny naznačují, že přístav měl také významné náboženské a ceremoniální funkce, což podtrhuje jeho komplexní roli v alexandrijské společnosti.¹²⁵ Existence přístavu významně podpořila ekonomickou prosperitu Alexandrie. Přístav tvořil hlavní středobod pro dovoz a vývoz mnoha komodit, jakými jsou obilí, papyry nebo sklo.¹²⁶ Díky tomu se Alexandrie stala ekonomickým centrem a klíčovým obchodním místem. Její ekonomická pozice se ještě posílila během římského období.

V rámci západního přístavního celku můžeme ještě vedle *Portus Eunostus* identifikovat další přístav, který označujeme jako Kibótos.¹²⁷ Tento přístav primárně sloužil pro vojenské účely a koncentrovala se zde námořní vojenská síla města.¹²⁸ Přístav tedy hrál důležitou roli v obraně města proti námořním útokům. Umístění vojenského přístavu v blízkosti toho obchodního umožňovalo rychlou reakci na případné hrozby z moře. Jelikož se jednalo o přístav primárně vojenského charakteru, byl vybaven potřebnou infrastrukturou pro údržbu a rychlou opravu lodí. Tento přístav byl vybudován uměle, což zmiňuje již Strabón.¹²⁹ Výstavba přístavu začala pravděpodobně ve stejném časovém horizontu, v jakém vznikly i obchodní přístavy, tedy během období prvních Ptolemaiovců. Tvarem přístav připomínal krabici vstupující do vnitrozemí, podle čehož nese své označení (obr. 7).¹³⁰ V rámci tohoto komplexu jsou doložené doky.¹³¹

Geoarcheologické studie odhalily, že přístav byl propojen s Marjutským jezerem pomocí kanálu, který umožňoval snadné spojení mezi Středozezním mořem a vnitrozemím Egypta. Studie z roku nadále 2019 odhalily oblast severní části kanálu a původní pobřežní

¹²⁴ Casson 1971, 38-39.

¹²⁵ McKenzie 2007, 32.

¹²⁶ Khalil 2005, 33-48.

¹²⁷ Fraser 1972, 26.

¹²⁸ Fraser 1972, 26.

¹²⁹ Empereur 1998, 20.

¹³⁰ Tkaczow 1993, 41.

¹³¹ Fraser 1972, 24,

linii, která začínala v oblasti Heptastadia.¹³² Tato oblast tvořila tedy klíčový bod pro vstup a přepravu zboží mezi Nilem a Středozemním mořem. Kibótos tedy tvořil důležitou součást rozsáhlé přístavní infrastruktury, která měla primárně zajišťovat bezpečnost celé oblasti a případný přístup do vnitrozemí.

3.2.3 Portus Mareoticus

Na jižní straně Alexandrie na pobřeží Marjutského jezera se nachází třetí z významných městských přístavů (obr. 11). Zatímco první dva zmiňované přístavy – *Portus Magnus* a *Portus Eunostus* – tvořily spojnici se Středozemním mořem, *Portus Mareoticus* sloužil jako obchodní přístav pro kontakty s vnitrozemím Egypta. Význam přístavní infrastruktury zdůrazňuje už Strabón, který spojuje prosperitu Alexandrie s jejím komplexním přístavním systémem. Přesto však se snad nesetkáme ve Strabónově popisu s přímou zmínkou o tomto konkrétním přístavu.¹³³ Zmiňuje nám však, že existoval kanál, který spojoval jezero pobřežím.¹³⁴

Marjutské jezero tvořilo během antiky významné vodní těleso, které bylo využíváno pro dopravu a obchod. Z tohoto důvodu se okolí jezera stalo součástí výrobní produkce různých produkčních dílen, což nadále vedlo k rozšíření ekonomické prosperity Alexandrie. Podle Strabóna byl tento přístav důležitějším než přímořské přístavy.¹³⁵ Mnoho ze zboží bylo přepravováno do města právě přes *Portus Mareoticus*.¹³⁶ Přístav tedy byl důležitým obchodním uzlem pro distribuci lokálního zboží, jakým bylo obilí, sklo, keramická produkce nebo víno.¹³⁷

Významnou součástí rozvoje, která svým způsobem podmiňovala vznik obchodního uzlu, bylo upravování okolního terénu a výstavba kanálů, které propojily oblast s nilskou deltou a Středomořím. Podle Strabóna byla Alexandrie propojena s nilskou deltou prostřednictvím Alexandrijského kanálu, který mimo jiné zajišťoval přívod pitné vody do

¹³² Honor Frost Foundation: Supporting maritime archaeology in the Eastern Mediterranean, dostupné na <https://honorfrostfoundation.org/2022/06/23/geoarchaeology-of-the-Kibótos-harbour-and-its-canal-ongoing/>

¹³³ Flaux et al. 2017, 669.

¹³⁴ McKenzie 2007, 176.

¹³⁵ Empereur 1998, 53.

¹³⁶ Rodziewicz 1998, 123-126.

¹³⁷ Khalil 2005, 33-48.

města.¹³⁸ Tento kanál byl pravděpodobně vyhlouben již během prvních desetiletí po založení Alexandrie.¹³⁹

Archeologické a geologické výzkumy dokládají, že oblast byla využívána ještě během helénismu a během římského období vzrostla její důležitost, což potvrzuje narůst keramických nálezů. Analýzy sedimentů dokládají, že zde existovala tři mola, která se táhla kolmo od pobřeží v délce několik stovek metrů směrem do jezera.¹⁴⁰ Výzkumy v oblasti tedy poukazují na bohatou historii osídlení, která začíná již během helénismu, přetrvala po celé období antiky a pokračuje až do 9. stol. n. l., kdy vysychání jezera vedlo k uzavření obchodních tras.¹⁴¹ Geomorfologické a archeologické doklady nám poskytují dostatečnou představu o ekonomických aktivitách a existujících obchodních trasách, které rozvíjely prosperitu města. Jelikož přístav zanikl až během středověku, je možné jeho odkaz zkoumat i z perspektivy mladšího historického období, ze kterého jsou k dispozici mladší historiografické popisy a mapy oblasti.¹⁴²

3.2.4 Maják na ostrově Faros

Zvláštní pozornost budil maják vybudovaný za vlády Ptolemaia II. kolem roku 280 př. n. l., který byl znám jak z historiografických popisů antických autorů, tak i římských mincí z 2. století n. l. Přesná lokace majáku nebyla dlouhou dobu známa. Až roku 1962 se pod mořskou hladinou u východního pobřeží ostrova Faros našly fragmenty, které se daly ztotožnit s troskami majáku.¹⁴³ Intenzivní výzkumná činnost proběhla mezi lety 1994 a 1998, kdy už bylo jasné, že část původních antických trosek je zakrytá betonovou zástavbou, která vznikla v 15. století jako ochrana pevnosti před vlnobitím.¹⁴⁴ Výzkumy probíhaly pod záštitou Institut français d'archéologie orientale (IFAO) a během dvanáctiměsíční sezóny započaté roku 1995 došlo k odkrytí naprosté většiny fragmentů.¹⁴⁵ Dnešní podmořská archeologická lokalita s troskami majáku o rozloze přes dva hektary z ní činí největší podmořskou archeologickou lokalitu ve Středoziemním moři. Jednotlivé fragmenty majáku leží v hloubce od 6 do 18 metrů pod mořskou hladinou a mnohdy leží přes sebe, což znemožňovalo do té

¹³⁸ Strab. 17.10.

¹³⁹ Hairy – Sennoune 2006, 248.

¹⁴⁰ Flaux et al. 2017, 671.

¹⁴¹ Hairy – Sennoune 2006, 270.

¹⁴² Flaux et al. 2017, 679.

¹⁴³ Khalil – Mustafa 2001, 522; Mostafa 2000, 11-12.

¹⁴⁴ Halim 2000, 54.

¹⁴⁵ Halim 2000, 54; El-Maguid 2012, 194.

doby klasické zmapování podmořské lokality a bylo nutné přikročit k bezprecedentnímu detailnějšímu prostorovému mapování. Byla tedy použita technologie elektromagnetického distančního měření (EDM), která umožňovala přesnější podmořské zmapování objektů s odchylkou ne větší než 30 centimetrů. Během roku tak došlo k identifikaci více než tří tisíc fragmentů z helénistické a římské doby. Technologie EDM se natolik osvědčila, že v budoucnu našla využití i při průzkumných pracích na dalších podmořských lokalitách. Během podvodního skenování bylo objeveno množství kvádrů, které byly identifikovány jako fragmenty majáku, avšak byly nalezeny i další fragmenty, které sice pocházely z ostrova Faros, ale tvořily další stavby, jakými byl například Isidin chrám. Identifikace všech kvádrů je však problematická, přesnější určení je možné pouze u kamenů, jež na sobě nesou známky výzdoby nebo obsahují části nápisů.¹⁴⁶ Epigrafický doklad náboženských praktik pak nese nalezený obelisk, který zůstal *in situ*.¹⁴⁷ Kromě architektonických nálezů byla z vody vylověna i spousta dalších předmětů, například sfingy, které se datují už na konec Staré a počátek Střední říše, ale taky do doby panovníka Psammetika II.¹⁴⁸ Rekonstrukce majáku opět poukazuje na multikulturní přítomnost v Alexandrii. Zatímco stavební techniky využitě při stavbě majáku pocházely z řeckého prostředí, na architekturu můžeme pozorovat vlivy původní egyptské architektury.¹⁴⁹ V roce 1998 došlo v okruhu pár set metrů od majáku k dalším výzkumům a byly objeveny trupy řeckých a římských lodí. Nejstarší můžeme datovat již do 4. století př. n. l., nejmladší pak na samotný skloněk antiky.¹⁵⁰

Oblast ostrova Faros byla využívána již v předhelénistické historii jako orientační bod pro mořeplavbu.¹⁵¹ Proto je pochopitelné, že v helénistickém období zde byl vybudován maják. Samotná výstavba majáku započala už během raného helénismu a dokončena byla během krátkého časového horizontu kolem roku 280 př. n. l. Podle Strabóna a Plinia Staršího měl být autorem stavby řecký architekt Sóstratos z Knidu.¹⁵² Na základně majáku se rovněž měl nacházet dedikační nápis, který zmiňuje Sóstrata. O tomto nápisě nás podrobněji informuje Strabón, který píše následující: skála, která je omývána mořem a má na sobě obdivuhodně postavenou věž z bílého mramoru s mnoha patry, která nese stejné jméno jako

¹⁴⁶ Khalil – Mustafá 2001, 524.

¹⁴⁷ Halim 2000, 55.

¹⁴⁸ Halim 2000, 55.

¹⁴⁹ Khalil – Mustafá 2001, 524.

¹⁵⁰ Halim 2000, 55.

¹⁵¹ Stanley et al. 2007, 5.

¹⁵² McKenzie 2007, 41-42; Trethewey 2018, 12-13.

ostrov. Tuto věž daroval Sóstratos z Knidu, přítel králů, pro bezpečnost námořníků, jak praví nápis: protože pobřeží bylo bez přístavů a nízké po obou stranách a mělo také útesy a mělčiny, potřebovali ti, kdo se tam plavili z otevřeného moře, nějaké vyvýšené a nápadné znamení, aby mohli správně nasměrovat svůj směr ke vjezdu do přístavu.¹⁵³

Výška majáku se odhaduje na 120 - 140 metrů a byl vystavěn převážně z vápencových bloků.¹⁵⁴ Celá stavba byla rozdělena do tří hlavních částí - nejnižší čtvercová základna dosahovala výšky mezi 56 a 80 metry, na ni navazovala osmiboká středová část s výškou mezi 26 a 30 metry. Celý monument byl završený vrchní kruhovou částí, která měla kolem sedmi metrů (obr. 12).¹⁵⁵ V horní části byl umístěn oheň sloužící jako světelný signál pro loď. Oheň se nacházel v otevřeném prostoru, tedy jeho kouř umožňoval, aby byl pro loď viditelný i během dne. Podle Plinia byla na vrcholu majáku umístěna mohutná zrcadla, která odrážela sluneční světlo během dne a oheň v noci.¹⁵⁶ Světelný signál byl tedy viditelný permanentně, což výrazně usnadnilo námořní navigaci. G. I. Caesar během svého pobytu v Egyptě za občanské války zmiňuje strategickou pozici majáku, kam umístil svou vojenskou posádku, aby tím zabezpečil přístup do přístavu. Maják jako strategickou vojenskou pozici využil po Caesarovi i Octavianus.¹⁵⁷ Na vrcholu majáku byla umístěna socha boha Poseidona.¹⁵⁸

Vzhledem k tomu, že oblast se nacházela v tektonicky aktivní oblasti, bylo potřeba maják zpevnit tak, aby odolal případné seismické aktivitě. Proto předěly mezi vápencovými bloky ve spodní čtvercové základně byly vyztuženy pomocí roztaveného olova, což mělo zajistit pevnou konstrukci. Díky tomu měla jednak být struktura odolnější vůči seismické aktivitě, jednak měla snáze odolávat vlnám, které do majáku narážely.¹⁵⁹ Maják byl několikrát poškozen zemětřeseními. Největší škody byly způsobeny zemětřeseními až během středověku, a to v letech 956, 1303 a 1323, která postupně vedla k jeho zřícení. Dnes se na jeho místě nachází pevnost Qaitbay, která maják nahradila již v 15. století n. l.¹⁶⁰

¹⁵³ Strab, Geografica, XVII.1.6.

¹⁵⁴ Elnashai – Di Sarno – Carter 2006, 143; Trethewey 2018, 17.

¹⁵⁵ Elnashai – Di Sarno – Carter 2006, 143; Trethewey 2018, 46.

¹⁵⁶ Fraser 1972, 18; Moussas - Vitti - Zerefos, 2018, 256-259.

¹⁵⁷ Trethewey 2018, 15.

¹⁵⁸ Empereur 1998, 84.

¹⁵⁹ Trethewey 2018, 17.

¹⁶⁰ Elnashai – Di Sarno – Carter 2006, 143-146.

3.2.5 Heptastadion

Podmořské archeologické výzkumy v oblasti Alexandrie odhalily pozůstatky tzv. heptastadionu (obr. 4, 7). Tyto nálezy zahrnují kamenné bloky a další stavební materiály, které byly použity při výstavbě.¹⁶¹ Struktura byla vybudována během období raného helénismu.¹⁶² Jednalo se de facto o velkou hráz o celkové délce dvanácti set metrů, která zároveň sloužila jako molo i jako vlnolam, který chránil oba hlavní přístavní celky před bouřemi a vlnami ze Středozemního moře.¹⁶³ Tato stavba zároveň tvořila bezpečný koridor mezi pevninskou částí města a ostrovem Faros, což umožňovalo lepší přístup k majáku. Po výstavbě Heptastadia se tedy ostrov Faros stal poloostrovem.¹⁶⁴ Západní část se stala obchodním přístavem, jehož hlavní část tvořil *Portus Eunostus*, a východní část známá jako *Portus Magnus*. Lodě mohly být přesunuty z jednoho přístavu do druhého bez nutnosti vyplout na moře, a to prostřednictvím vybudovaných kanálů, které procházely Heptastadiem.¹⁶⁵ Jedná se o ukázkou technologické vyspělosti helénistického světa. Projekt vyžadoval pokročilé stavební techniky a značné množství materiálu, přičemž byly využívány hlavně kamenné bloky. Stejně jako v případě majáku i zde bylo nutné, aby jednotlivé bloky byly uspořádány tak, aby dokázaly odolávat mořským vlnám a proudům.¹⁶⁶

Heptastadion tedy tvořil multifunkční strukturu, která měla za cíl hned několik úkolů. Kromě funkce mola, které spojovalo Alexandrii s ostrovem Faros, a vlnolamu, jenž měl chránit zakotvené lodě před vlnami a bouřemi, rovněž umožňoval rozdělení přístavní oblasti na dvě oddělené části.¹⁶⁷ Toto rozdělení umožňovalo vhodnější administrativní členění funkcí obou přístavů. Význam této struktury přesahuje rámec technického pokroku a jeho vznik umožnil rozvoj Alexandrie jako hlavního egyptského obchodního námořního uzlu a tedy i jako kulturního centra starověkého světa.

Podle a geologických studií byla oblast Alexandrie vystavena postupnému poklesu zemské kůry a s tím souvisejícímu nárůstu mořské hladiny, což vedlo k zatopení pobřežních

¹⁶¹ Stanley – Bernhardt 2010, 73.

¹⁶² Stanley – Bernhardt 2010, 72.

¹⁶³ Fraser 1972, 22.

¹⁶⁴ Stanley – Bernhardt 2010, 73.

¹⁶⁵ De Graauw 2005, 31-32.

¹⁶⁶ Below 2015, 49.

¹⁶⁷ Fraser 1972, 22.

struktur včetně Heptastadionu.¹⁶⁸ Datace není zcela jednoduchá, avšak počítá se, že k tomuto procesu začalo docházet už během antiky a že během 4. století n. l. byla tak už značná část struktury zaplavena.¹⁶⁹

3.2.6 Múseion

Múseion byl jedním ze symbolů kulturního a intelektuálního rozkvětu helénistického světa. Tato instituce byla založena v období největšího kulturního rozmachu za vlády Ptolemaia I. Sotéra nebo jeho nástupce Ptolemaia II. Filadelfa a navazovala na řeckou tradici vzdělávacích institucí.¹⁷⁰ Pro lepší pochopení dominantního řeckého kulturního vlivu se nabízí srovnání s dalšími obdobnými institucemi, jako je například athénské Lykeion. Obdobně jako Múseia, i u Lykeia byly prostory uzpůsobené tak, aby odpovídaly akademickým potřebám. Lykeion tedy zahrnoval prostory pro výuku, studium a diskuze. Jeho architektura kladla velký důraz na otevřené prostory, rozsáhlé kolonády a architektonicky symetrické rozvržení.¹⁷¹ S touto kompozicí se setkáváme tedy i u alexandrijského Múseia.

Komplex reprezentoval především řeckou architekturu a kulturu, což se projevovalo v symetrické architektuře nebo rozsáhlých otevřených prostorách.¹⁷² Jednotlivé části tedy byly navrženy s ohledem na tyto principy. V rámci komplexu se setkáme s přednáškovými sály, které byly inspirovány řeckými amfiteátry. Tato inspirace byla hlavně z praktických důvodů. Řecké amfiteátry umožňovaly dobrý výhled a výborné šíření akustiky i pro větší počet posluchačů. Proto se tento model uplatnil i pro přednáškové sály.¹⁷³

Z urbanistického pohledu byl komplex strategicky umístěn uprostřed města ve čtvrti Brucheion kousek od královského paláce.¹⁷⁴ Z historických pramenů se o Múseiu dozvídáme například od Strabóna, který nám poskytuje popis jak Múseia, tak jeho funkcí. Podle něj se jednalo o součást královského paláce.¹⁷⁵ Zároveň se Múseion nacházel v blízkosti přístavu, což umožňovalo snadný přístup k námořní dopravě.¹⁷⁶ Tato dostupnost umožňovala rozšíření

¹⁶⁸ Hamouda et al. 2021, 283.

¹⁶⁹ Tkaczow 1993, 39.

¹⁷⁰ McKenzie 2007, 50.

¹⁷¹ Odysseus, Ministry of Culture and Sports, dostupné na

http://odysseus.culture.gr/h/3/eh352.jsp?obj_id=20744; Mavrojannis 2018, 269-271.

¹⁷² Mavrojannis 2018, 244.

¹⁷³ Mavrojannis 2018, 244.

¹⁷⁴ Fraser 1972, 14.

¹⁷⁵ Strab. 17.1.8.

¹⁷⁶ Fraser 1972, 14.

některých praktik, které měly za cíl rozšiřovat knižní fond v Múseiu. Při přistání lodí v alexandrijském přístavu docházelo k vypůjčování svitků za účelem vytvoření kopie, která měla rozšířit sbírku knihovny. Docházelo však k praktikám, že majitelům svitků byly navraceny kopie, zatímco originály byly zadrženy v knihovně.¹⁷⁷ Mezi hlavní vědní obory, jimiž se institut zabýval, patřila matematika a astronomie.¹⁷⁸ Z tohoto důvodu zde existovala i observatoř, která byla určena pro astronomická pozorování hvězd a planet.¹⁷⁹

Během několikasetleté existence knihovny došlo k několika požárům a zničení sbírek. K prvnímu většímu požáru mělo údajně dojít v roce 48 př. n. l., kdy pobýval v Alexandrii G. I. Caesar. Ten se rozhodl, že nechá spálit svou flotilu, aby nedošlo k jejímu zajetí. Požár se však z přístavu rozšířil i do části města a zasáhl tak i Múseion. Tuto informaci však vyvrací fakt, že Strabón nám udává popis knihovny během svého pobytu v Egyptě někdy mezi lety 25-20 př. n. l.¹⁸⁰ Ke zničení knihovny došlo během období pozdní antiky ve 3. stol. n. l. za Aurelianovy vlády.¹⁸¹

¹⁷⁷ World History Encyklopedia, dostupné na https://www.worldhistory.org/Library_of_Alexandria/

¹⁷⁸ MacLeod, R. 2004, 7-8.

¹⁷⁹ Di Pasquale 2005, 4.

¹⁸⁰ Di Pasquale 2005, 3.

¹⁸¹ Di Pasquale 2005, 3.

3.2.7 Serapeum

Serapeum tvořilo jedno z nejvýznamnějších a nejdůležitějších náboženských center helénistické Alexandrie. Jak název napovídá, místo bylo zasvěceno kultu boha Serapida. Ten tvořil synkrezi kultů egyptských božstev Osirida a Hapiho a řeckých kultů Dia a Dionýsa.¹⁸² Serapidův kult vznikl během 4. stol. př. n. l. a získal na oblibě za vlády Ptolemaia I.¹⁸³

Samotný chrám nebyl jen náboženským centrem, ale díky své poloze taky dominantním urbanistickým prvkem města. Nacházel se ve vyvýšené oblasti v jižní části města v oblasti nazývané Rhakotis.¹⁸⁴ Tato poloha nebyla zvolena náhodně. Rhakotis jednak patřil k nejstarší části Alexandrie, jednak vyvýšená pozice umožňovala, aby chrám tvořil dominantu celého města. Je tedy patrné, že se zde projevila synkretizace egyptských a řeckých náboženských tradic, což se odráží nejen ve výběru lokality s bohatou historickou tradicí, ale také v poloze chrámu, která mu umožňovala stát se výraznou dominantou města, obdobně jako v jiných významných řeckých městech.

Serapeum však netvořil jen samotný chrám (obr. 13). Jednalo se o celý komplex, který zahrnoval další struktury, jako jsou nádvoří, kolonáda, podzemní chodby nebo nilometr, který se dá považovat za projev egyptského vlivu.¹⁸⁵ První fáze výstavby se datuje do vlády Ptolemaia III. Euergeta (246 - 222 př. n. l.) a zahrnovala stavbu chrámu a nádvoří.¹⁸⁶ Komplex pravděpodobně zahrnoval porodní dům, což odpovídá egyptským chrámovým zvyklostem.¹⁸⁷ Podobné mísení řeckých a egyptských tradic bylo viditelné na soše boha Serapida. Zatímco samotná kompozice sochy odpovídala řeckému sochařství, atributy byly egyptské a odkazovaly na bohy Osirida a Apida.¹⁸⁸

Architektonické zpracování je příkladem typického helénistického stylu v ptolemaiovském Egyptě, který v sobě kombinuje jak řecké, tak patrně i egyptské prvky. Interpretace helénistického Serapea je však problematická kvůli nízkému počtu dochovaných fragmentů. Přesto však většina fragmentů z tohoto období je interpretována jako zástupci řecké architektury. Architektonický fragment s doloženými egyptskými motivy existuje pouze

¹⁸² Bommas 2012, 419-435.

¹⁸³ Fraser 1972, 206.

¹⁸⁴ Fraser 1972, 27.

¹⁸⁵ McKenzie – Gibson – Reyes, 2004, 78.

¹⁸⁶ McKenzie – Gibson – Reyes, 2004, 81.

¹⁸⁷ McKenzie – Gibson – Reyes, 2004, 90.

¹⁸⁸ McKenzie – Gibson – Reyes, 2004, 111.

jeden. Egyptské prvky se v architektuře tedy projevují subtilně.¹⁸⁹ Komplex ještě doplňovaly podzemní katakomby tvořené pravidelnou komplexní sítí chodeb a komor. V těchto podzemních prostorech byly objeveny fragmenty sošek, lamp, votivních stél nebo fragmenty malých vápencových schránek. Ačkoli se nenalezly žádné kosti, není vyloučeno, že schránky mohly sloužit na uložení mumifikovaných těl posvátných zvířat.¹⁹⁰ Paralela k těmto podzemním chodbám existuje v Serapeu v Sakkáře.¹⁹¹ Kombinace řeckých a egyptských prvků v celém komplexu byla pečlivě promyšlena a navržena s cílem vytvořit funkčně harmonický celek. Řecké architektonické prvky poskytovaly pravidelnou strukturu a ideální symetrii, zatímco egyptské prvky doplňovaly tuto kompozici detaily a symbolikou.

Během římského období došlo v Serapeu k několika změnám. K této přestavbě došlo v roce 181 n. l., kdy byl komplex přestavěn a rozšířen (obr. 14). Římská podoba chrámu byla rozlehlejší než ta Ptolemaiovská. Rovněž došlo k rozšíření nádvoří. Chrám byl přestavěn tak, že byl mohutnější a majestátnější. Jeho základy byly z betonu a na sloupy byla použita žula. V průčelí je doloženo šest sloupů, po stranách pak osm.¹⁹² Nilometr v římské přestavbě není doložen.¹⁹³ V komplexu byl vztyčen na počest císaře v roce 298 n. l. tzv. Pompeiův sloup, také známý jako Diocletianův sloup.¹⁹⁴ Tento sloup byl postaven na vyvýšeném místě, aby byl viditelný i ze vzdálenějších částí Alexandrie. Na jeho vrcholu se nacházela socha z porfyru, jejíž část byla nalezena u základny sloupu.¹⁹⁵ Sloup se zachoval na svém původním místě až do dnešní doby. Během 4. stol. n. l. došlo ke zničení Serapea a na jeho místě byl vystavěn křesťanský kostel.¹⁹⁶

3.2.8 Nekropole Gabbari

Nedílnou součástí městské zástavby tvoří nekropole. Alexandrie v tomto ohledu není výjimkou a v celé oblasti se tak nachází několik pohřebních komplexů. Mezi významné nálezy patří nekropole Gabbari. Ta byla objevena dílem náhody v červnu 1997 během stavebních prací na silnici v západní části alexandrijské čtvrti Gabbari.¹⁹⁷ K průzkumu oblasti

¹⁸⁹ McKenzie – Gibson – Reyes, 2004, 110-111.

¹⁹⁰ McKenzie – Gibson – Reyes, 2004, 97-98.

¹⁹¹ McKenzie – Gibson – Reyes, 2004, 97-98.

¹⁹² McKenzie – Gibson – Reyes, 2004, 97-98.

¹⁹³ McKenzie – Gibson – Reyes, 2004, 96.

¹⁹⁴ McKenzie – Gibson – Reyes, 2004, 74.

¹⁹⁵ McKenzie – Gibson – Reyes, 2004, 99.

¹⁹⁶ Driver 2014, 30.

¹⁹⁷ ElFouly 2000, 84; Empereur 1998, 176.

Gabbari však docházelo už dříve. Například v roce 1935 byla zde identifikována hrobka, která je datována do 1. stol. n. l.¹⁹⁸ Při následném průzkumu lokality, které prováděl IFAO, byla využita technologie GPR – geologického průniku radarem k důkladné prospekci lokality. Pomocí této metody byly objeveny hroby v pískovcových komorách. Technologie GPR rovněž pomohla odhalit, že jako komory hrobek byly využívány jak umělé prostory vytvořené lidskou činností, tak přirozené podzemní dutiny.¹⁹⁹ Tato lokalita beze sporu tvoří významné archeologické naleziště, které nám poskytuje cenné informace o pohřebních zvyklostech v helénistickém období, ale také o sociální struktuře a stratifikaci obyvatelstva.

Nekropole Gabbari je charakteristická svými rozsáhlými podzemními hrobkami, které byly vytesávány do měkkého vápence. Hrobky se vyznačují složitou architekturou. Často jsou tvořeny několika komorami s propracovanými dekoračními prvky (obr. 15). Výzdoba jednotlivých hrobek zahrnuje rozmanité fresky a reliéfy, které jsou ovlivněny převážně helénistickým uměním. Mezi nejzajímavější výjevy patří vyobrazení vodního kola.²⁰⁰ Další zajímavou freskou je *dexiosis* - svírání ruky na rozloučenou. S podobnou paralelou se setkáváme v Athénách.²⁰¹ Stejný trend můžeme pozorovat i v architektuře jednotlivých hrobek, u kterých byly často využívány prvky řecké architektury, jakými jsou sloupy nebo frontony. Pohřební komory často obsahují řecké nápisy a umělecké prvky, jako jsou scény z řecké mytologie, což indikuje, že v oblasti existoval silný řecký vliv na místní populaci.²⁰² Dokladem přetrvávajícího egyptského vlivu je nápis v abecedě, který čteme jako Anoubatos. Jedná se o partitivní genitiv, který můžeme interpretovat jako patřící Anubovi.²⁰³

Mezi další charakteristické rysy této nekropole patří tzv. *loculi*. Jedná se o výklenky ve stěnách hrobek, do kterých byly ukládány pohřební urny. Tato praxe byla běžná v helénistickém období a ukazuje na přítomnost silného a přetrvávajícího řeckého kulturního vlivu v Alexandrii v pohřebních zvyklostech.²⁰⁴ Zvláštností je, že u některých těchto výklenků jsou zhruba padesáticentimetrové tunely. Ty jsou pozůstatkem po vykradačích hrobů.²⁰⁵ Nekropole nám dokládá, že docházelo k mísení řeckých a egyptských tradic. Během helénismu bylo typické, že celkový pohřební rituál byl výrazně ovlivněn řeckými zvyklostmi.

¹⁹⁸ Savvopoulos 2010, 48.

¹⁹⁹ ElFouly 2000, 84-90.

²⁰⁰ Empereur 1998, 186.

²⁰¹ Empereur 1998, 195.

²⁰² Empereur 1998, 186.

²⁰³ Empereur 1998, 187.

²⁰⁴ Empereur 1998, 186.

²⁰⁵ Empereur 1998, 187.

Egyptské vlivy jsou jasně patrné v používání mumifikování, které bylo v Alexandrii během helénistického období stále běžnou praxí.²⁰⁶ Tento trend nám dokládá, že i přes silný řecký vliv se v Alexandrii projevují tradiční egyptské kulturní hodnoty.

Helénistická Alexandrie tvořila kosmopolitní město, kde se setkávaly různé kultury a zvyklosti. Toto kulturní prolínání se výrazně odráží i v pohřebních praktikách, které kombinovaly prvky různých tradic. Nekropole tak poskytuje cenný pohled na sociální dynamiku v období helénistické Alexandrie. Většina pohřbených v této nekropoli byla řeckého původu.²⁰⁷ Existence tohoto pohřebního komplexu nám tak potvrzuje fakt, že Alexandrie tvořila jedno z nejdůležitějších center helénistického světa. Během římského období pak docházelo k výraznějšímu míchání různých kulturních tradic. Dokladem je nekropole Kom el Šókafa, které se tento text bude věnovat v kapitole 3.3.

3.3 Urbanistické plány a architektonické památky během římského období

Po období helénismu se stal Egypt roku 30. př. n. l. oficiálně součástí Římské říše jako jedna z jeho provincií.²⁰⁸ Alexandrie i nadále tvořila klíčové politické, ekonomické i kulturní centrum. Její politický význam není sice už tak dominantní, jako během helénistického období, přesto však město tvořilo správní centrum provincie *Aegyptus*. Z kulturního a ekonomického hlediska si město udrželo stejně významný status, jaký mělo za helénismu. Město i nadále lákalo obchodníky a učence z celého antického světa.

Oblast tedy i nadále prosperovala. To se odráželo i v urbanistickém plánu města, který začal být ovlivňován římskými inženýrskými i architektonickými technikami, které přímo navazovaly na předchozí helénistickou tradici a měly zlepšit městskou infrastrukturu stále rostoucího města. Helénistické vlivy však existovaly i nadále a doplňovaly se s římskou představou o architektuře. Proces romanizace charakterizovalo zaměření se na politický vývoj, zatímco helénizace se soustředila na kulturní rozkvět. Z tohoto důvodu mohly tyto dva fenomény existovat vedle sebe. Alexandrii během římské nadvlády tedy i nadále charakterizovaly pravidelné ulice dělené do širších hlavních ulic a užších vedlejších ulic,

²⁰⁶ Savvopoulos 2010, 333.

²⁰⁷ Empereur 1998, 195.

²⁰⁸ McKenzie 2007, 78.

dělení městských částí podle jejich zaměření a monumentální architektura.²⁰⁹ Dokladem romanizace jakožto primárně politického programu je Caesareum. Tento chrám byl vystavěn ještě na sklonku helénismu na počest Kleopatry a Marka Aurelia. Po jejich porážce byl však chrám krátce po roce 30 př. n. l. přestavěn na počest císaře Augusta a stal se centrem jak náboženského, tak politického dění. Caesareum symbolizovalo moc a autoritu Říma v Alexandrii.²¹⁰ V Caesareu se rovněž nacházela dvojice obelisků známá jako Kleopatřiny jehly.²¹¹ Dalším příkladem, který reprezentuje fenomén romanizace, jsou stavební aktivity v Serapeu, které bylo během římského období přestavováno. Dominantou chrámu tvořil Pompeiův sloup, který byl mylně spojován s Pompeiem. Tento sloup postavený v korintském stylu se nacházel přímo v posvátném okrsku Serapea a datuje se do období vlády císaře Diokletiana na přelom. 2. a 3. stol. n. l.²¹² Jako stavební materiál posloužil žulový monolit. Sloup se tyčí do výšky 20 metrů a zachoval se až do dnešní doby.²¹³

Římský stavební program byl charakteristický rozšiřováním veřejného prostranství. Příkladem veřejné architektury je hipodrom, který vznikl přestavbou původního řeckého lageia během 1. stol. n. l. Ten byl schopný pojmut tisíce diváků a sloužil k různým účelům, jako jsou závody vozů, atletické soutěže, ale i gladiátorské zápasy. Kromě toho, že tvořil centrum sportovního dění, se zde rovněž konaly různé veřejné události, oslavy a politické akce.²¹⁴ V neposlední řadě docházelo taky k rozšiřování obchodní infrastruktury. Už za Augusta vznikl v jižní části Alexandrie nový kanál, který byl napojen na Kanopské rameno Nilu.²¹⁵ Mezi další významné počiny patří vybudování Trajánova kanálu, který vznikl kolem roku 110 n. l.²¹⁶ Ačkoli výstavba i následná údržba tohoto kanálu byla velmi náročná, trasa umožnila spojení Egypta včetně oblasti Alexandrie s Rudým mořem, čímž rovněž došlo k minimalizování obchodních tras vedoucích přes poušť.²¹⁷ Navzdory sezonní splavnosti kanálu, která byla ovlivňována hladinou Nilu, tvořil kanál součást obchodní logistiky až do 7. stol. n. l.

²⁰⁹ McKenzie 2007, 173.

²¹⁰ McKenzie 2007, 30, 149.

²¹¹ McKenzie 2007, 17, 176-177.

²¹² McKenzie 2004, 74.

²¹³ Empereur 1998, 89-109.

²¹⁴ McKenzie 2007, 48; 173.

²¹⁵ Goddio – Clauss, 2006, 58.

²¹⁶ Haas 2006, 43.

²¹⁷ De Romanis 2023, 124.

Architektonické a urbanistické projekty, které vznikly během období římské nadvlády, přispívaly k rozkvětu Alexandrie. Zároveň však nijak nenarušovaly multikulturní charakter města, který existoval už za doby helénismu. Fenomén romanizace i helénizace existoval po celou dobu období římské nadvlády a na jednotlivých urbanistických prvcích města je stále patrná převládající přítomnost řeckých i egyptských prvků. Následující část textu blíže seznámí s kontexty na lokalitách Kom el Dikka a Kom el Šókafa, kde je toto kulturní mísení, patrné.

3.3.1 Kom el Dikka

Kom el Dikka tvoří významnou součást Alexandrie, která dokládá urbanistický vývoj města během období římské nadvlády. Tato oblast byla intenzivně zkoumána již od 60. let 20. stol. a její výzkum probíhá dodnes. Mezi zásadní objevy se řadí komplex menších poslucháren. Ty byly tvořeny třemi menšími čtvercovými místnostmi s lavicemi na sezení po obvodu.²¹⁸ Tyto prostory byly zkoumány během let 1986 - 1987.²¹⁹ Výzkumy v letech 1991 a 1992 se zaměřovaly na rekonstrukci a obnovu divadla, lázní a cisteren. Došlo k průzkumu a konzervaci centrální části divadelního prostoru, který byl skryt pod nánosy, které se zde kumulovaly od 7. stol. n. l. Rovněž došlo k objevu některých dalších původních částí a rekonstrukci stěn.²²⁰ V roce 1996 byly objeveny části kanalizačního systému v oblasti označené jako F, které ukazují na velmi pokročilé technologie, které byly využity pro přívod vody a odvod odpadu.²²¹ Téhož roku výzkum také odhalil dvě vápenné pece v blízkosti lázní, což naznačuje, že zde docházelo k produkci vápna, které bylo využíváno pro stavební účely.²²² Během výzkumné sezóny, která se uskutečnila v roce 1999, došlo k průzkumu obytné čtvrti, ve které byla nalezena, restaurována a zakonzervována mozaika. Nadále došlo ke zrekonstruování kontextu mozaik v obytné čtvrti, což přispělo k pochopení plánů jednotlivých budov ve čtvrti a jejich vzájemných vztahů.²²³ K dalšímu významnému průzkumu obytné čtvrti došlo v roce 2011. Během této etapy byly odhaleny další budovy obytného i veřejného charakteru, které se nacházely v severozápadní oblasti. Rovněž došlo k objevení dalších mozaik a množství skleněných artefaktů.²²⁴ Průzkum obytné čtvrti i divadla

²¹⁸ Bagnall – Davoli 2011, 103.

²¹⁹ Bagnall – Davoli 2011, 103-105.

²²⁰ Kołataj 1993, 7-8.

²²¹ Majcherek 1996, 18-20.

²²² Łukaszewicz 2011, 80.

²²³ Kołataj 1999, 19-25.

²²⁴ Majcherek – Kucharczyk 2014, 23-44.

pokračoval i v následujících sezónách. Výzkumy během roku 2018 navíc doplnily kontext o fragmenty amfor a ostrak, které pomohly s rekonstrukcí každodenního života i obchodních vztahů.²²⁵

Kom el Dikka představuje dobře příklad městské architektury římské Alexandrie (obr. 16). Lokalita byla rozdělena do bloků, které byly propojeny sítí jednotlivých ulic. V jednotlivých blocích se nacházely obytné domy, lázně a veřejné budovy. To je důkazem toho, že celá čtvrť byla vystavěna na základě sofistikovaného a plně promyšleného urbanistického plánu.²²⁶ Struktura Kom el Dikka byla tedy rozdělena do pravidelných bloků. Tyto bloky byly obklopeny hlavními ulicemi, které propojovaly různé důležité městské části s veřejnými prostory. Bloky byly dále rozděleny na menší parcely, na kterých byly postaveny obytné domy. Tento systém umožňoval, aby docházelo k co nejefektivnějšímu využívání městského prostoru, a jako druhý benefit nabízel velmi snadnou orientaci, což je typické pro římské urbanistické plánování.²²⁷ Hlavní ulice byly dostatečně široké a esteticky zdobené, obvykle lemované stromořadím. Tyto ulice měly sloužit jako hlavní dopravní tepny, po kterých docházelo k přepravě zboží. Vedlejší ulice, u kterých se nepočítalo, že by měly tvořit součást dopravního systému, byly oproti hlavním ulicím užší. Některé ulice dokonce byly dlážděné, což mělo jak estetický, tak pragmatický důvod. Dlážděné ulice umožňovaly pohodlnější pohyb a zároveň snadnější údržbu.²²⁸

V oblasti, která byla v rámci polských výzkumů označena jako U, bylo objeveno několik malých místností a velká latrina, kterou tvořilo několik míst. Tento prvek není zcela typický pro městskou architekturu a naznačuje, že v rámci urbanistického plánování se už od začátku počítalo s dostatečným hygienickým zázemím.²²⁹ Hygienická infrastruktura tedy hrála důležitou roli a tvořila nedílnou součást městské struktury Kom el Dikka. Město mělo vyvinutý systém odvodňování a kanalizací. Tyto struktury byly nezbytné, protože jak samotné městské lázně, tak obytné domy byly napojeny na vodní zdroje a bylo nutné tedy pravidelně odvádět odpadní vodu z těchto oblastí.²³⁰ Kanály často tvořily podzemní části města a byly

²²⁵ Majcherek 2019, 19-30

²²⁶ Majcherek 2019, 28.

²²⁷ Majcherek 2019, 28.

²²⁸ Kołataj 1993, 7-10.

²²⁹ Majcherek – Kucharczyk 2014, 23.

²³⁰ Majcherek 2014, 15.

doplněné o cisterny, které měly pomoci chránit město před povodněmi a šířením nemocí skrze vodní zdroje.²³¹

Obytné budovy na Kom el Dikka vycházely z typicky římského architektonického modelu. Domy tedy disponovaly mozaikovými podlahami a nástěnnými malbami. Výzkumné práce odhalily zdi a základy domů, které svědčí o různých fázích výstavby a přestavby, které probíhaly v rámci několika staletí. Domy byly uspořádány kolem centrálních dvorů, což je dalším charakteristickým prvkem římského urbanismu. Tyto dvory byly často zdobeny různými zahradami, fontánami nebo sochami.²³² Během archeologické sezóny, která probíhala v roce 2011, došlo k objevu dalších struktur obytných budov v severozápadní části lokality. Tyto budovy se však lišily od dříve nalezených domů svými dispozicemi. Budovy vykazují neobvyklou orientaci, která je pravděpodobně spojená s královskou čtvrtí Brucheion.²³³

Veřejné prostory, jakými jsou fóra, byly důležitými místy pro setkávání a konání společenského života. V blízkosti těchto veřejných prostranství se nacházely další významné budovy, jakými jsou chrámy, jiná administrativní centra, lázně nebo divadlo.²³⁴ Veřejné budovy sloužily různým účelům počínaje společenskými nebo kulturními akcemi až po vzdělávání. Například divadlo v Kom el Dikka bylo významným kulturním centrem, kde se konala různá představení, ale i veřejné projevy, případně gladiátorské hry.²³⁵ Tento amfiteátr je jediným svého druhu objeveným v Egyptě a datuje se do 2. století n. l. Jeho kapacita se pohybovala pro přibližně kolem 800 diváků.²³⁶

Mezi další významné veřejné budovy patří lázně, které byly postaveny ve 2. stol. n. l. a zůstaly v provozu po celou dobu až do pozdně římského období. Lázně byly vybaveny všemi typickými prvky římských lázní. Samotná lázeňská část obsahovala tedy tři různé sektory - část s horkou vodou byla označovaná jako caldarium, část s vlažnou vodou známá jako tepidarium a jako poslední část se studenou vodou, která se označuje jako frigidarium. Tyto lázně sloužily nejen k očištění a odpočinku, ale také jako místo společenského setkávání.²³⁷ Během výzkumů v roce 1996 byly na východní straně lázní objeveny velké

²³¹ Majcherek 2014, 15.

²³² Majcherek 1995, 156.

²³³ Majcherek – Kucharczyk 2014, 24.

²³⁴ Majcherek – Kucharczyk 2014, 23.

²³⁵ Kucharczyk 2020, 31.

²³⁶ Empereur 1998, 27.

²³⁷ Majcherek – Kucharczyk 2014, 23.

nádrže. Ty jsou identifikovány jako zásobníky na vodu pro lázně a jejich okolí. Tyto nádrže byly napojeny na kanalizační systém, který umožňoval distribuci vody.²³⁸ K dalším významným nálezům z této oblasti patří všelijaké fragmenty skleněných nádob, které ukazují na pokročilé techniky výroby a dokládají obchodní vztahy.²³⁹

Vedle lázní se na lokalitě Kom el Dikka nachází i další veřejné budovy, které sloužily k různým účelům. Takovým příkladem jsou auditoria, která byla pravděpodobně používána pro vzdělávací účely. Tyto budovy disponovaly vysokou kapacitou. Byly vybaveny sedadly uspořádanými do půlkruhu, což umožňovalo výhled na řečníka a zároveň poskytovalo dobrou akustiku.²⁴⁰ Celou městskou strukturu doplňovaly integrované řemeslnické čtvrti. Obchody i dílny se nacházely na strategických místech v blízkosti hlavních ulic a veřejných prostor. Během výzkumů byla nalézána různá ostraka, která poskytují důležité svědectví o ekonomickém kontextu lokality. Některá ostraka obsahují záznamy o dodávkách vína a dalších komodit, což dokládá existenci obchodních aktivit během římského období v Alexandrii.²⁴¹ Množství nalezených nádob, nástrojů i dalších artefaktů informuje o každodenním životě a práci obyvatel. Oblast byla pravděpodobně domovem lidí z různých společenských vrstev a našli bychom tu jak zámožné občany, tak obchodníky a řemeslníky.²⁴² Tato integrace řemeslnické výroby a obchodu podporovala ekonomický rozvoj jak na lokální, tak mezinárodní úrovni a zajišťovala, že Alexandrie prosperovala i během celého římského období.²⁴³ Mezi ostraky se rovněž našly fragmenty s latinskými nápisy, které dokládají, že v oblasti byli přítomní i římscí vojáci a některé veřejné budovy sloužily tedy pro vojenské účely.²⁴⁴

Archeologické nálezy na Kom el Dikka ukazují na zajímavé mísení různých kulturních tradic, avšak z hlediska architektury můžeme pozorovat převážně římské vlivy. Nálezy amfor s nápisy a symboly, které kombinují egyptské a řecké prvky, naznačují, že obyvatelé Alexandrie si ale udržovali kulturní tradice z období helénismu.²⁴⁵ Kontinuální archeologický výzkum této lokality odhaluje mnohé aspekty urbanismu a architektury římského období, ale i stále existující kulturní prolínání. Urbanistická struktura Kom el Dikka v římské Alexandrii

²³⁸ Majcherek 1996, 18.

²³⁹ Kucharczyk 2020, 31.

²⁴⁰ Kucharczyk 2020, 31.

²⁴¹ Łukaszewicz 2009, 123-126.

²⁴² Majcherek 2019, 22.

²⁴³ Majcherek 2020, 22.

²⁴⁴ Łukaszewicz 2011, 79-92.

²⁴⁵ Łukaszewicz 2009, 124-126.

je příkladem promyšleného městského plánování, které kombinovalo praktické potřeby s estetickými a kulturními prvky. Díky pečlivě plánované městské struktuře, která spočívala v sofistikovaném rozdělení čtvrti, efektivním systému kanalizace a přívodu vody a v integraci veřejných budov a obchodní sítě do frekventovaných veřejných částí čtvrtě poblíž hlavních ulic se Kom el Dikka stala prosperující a frekventovanou oblastí, přestože se nenachází v přímém centru Alexandrie.

3.3.2 Katakomy Kom el Šókafa

Katakomy Kom el Šókafa jsou jedním z nejvýznamnějších archeologických nálezů v Alexandrii pocházejících z římského období. Jedná se o rozsáhlý komplex podzemních hrodek, který tvoří vzorový příklad spojení různých kulturních vlivů, především helénistických, egyptských a římských a jejich vzájemného mísení. Katakomy byly původně založeny jako soukromá hrobka pro jeden rod, avšak později byly rozšířeny a využívány širší veřejností.²⁴⁶ Architektonický styl katakomb nese prvky jak z doby helénismu, tak římského období.²⁴⁷

Komplex pochází především z římského období, konkrétně z 2. stol. n. l. Není ale vyloučené, že lokalita byla využívána již během helénismu. R. Lasaponara potvrzuje, že k hlavnímu rozšíření katakomb došlo během římské nadvlády, avšak podporuje myšlenku, že lokalita může být starší a její kořeny mohou sahát až do helénismu.²⁴⁸ K hlavnímu rozšíření a využívání však rozhodně došlo až během římského období. Tento závěr se opírá o několik dalších archeologických studií, které důkladně zkoumaly a analyzovaly jak umělecké, tak architektonické prvky katakomb.²⁴⁹

Podzemní komory jsou bohatě zdobené nástěnnými malbami, reliéfy i sochami. Všechny tyto prvky tvoří kulturní synkretismus.²⁵⁰ Toto propojení jednotlivých kulturních aspektů tvoří nejzajímavější část celých katakomb. Egyptské vlivy jsou patrné v použití tradičních egyptských symbolů, jakými je sluneční kotouč nebo symbol života anch. Helénistické prvky se projevují nejčastěji v architektuře např. ve využívání *loculi*²⁵¹, v použití

²⁴⁶ Dwidar – Abdelsattar 2019, 233.

²⁴⁷ Borowik 2020, 128.

²⁴⁸ Lasaponara et al. 2017, 572.

²⁴⁹ Borowik 2020, 126-128.

²⁵⁰ Borowik 2020, 128.

²⁵¹ Borowik 2020, 52; Shipley 2018, 13.

sloupů a frontonů a v sochařské výzdobě, kdy zde byla zobrazována božstva jako Apollón nebo Dionýsos. Římské vlivy jsou nejjasněji vidět v provedení architektonických prvků, jakými jsou oblouky a klenby, nebo ve funerálních portrétech zesnulých, které vznikly jako kompromis původního egyptského pohřebního ritu a římského portrétního malířství, které bylo nejčastěji spojováno s kultem předků.²⁵²

Kom el Šókafa představuje nejmonumentálnější hrobku starověké Alexandrie. Tato hrobka je výjimečná nejen svou velikostí a zachovalostí, ale také svou bohatou architekturou a dekorativním zdobením, které výrazně kombinuje egyptské, řecké i římské prvky. Fasáda hlavní části je inspirována egyptskou architekturou a její vzor tvořil egyptský naos. Je tvořen dvěma sloupy mezi dvěma pilastry, zdobenými papyrovými motivy a zakončenými egyptskými hlavicemi. Nad nimi se nachází kladí s architrávem a tympanon rozdělený do několika segmentů, ve kterém najdeme typické egyptské motivy, jakými jsou sluneční kotouč nebo sokoli, kteří jsou spojeni s bohem Horem. Hieroglyfy zde ve výzdobě absentují.²⁵³ V oblasti pronau jsou v bočních nikách umístěné dvě sochy, které pravděpodobně představují majitele hrobky. I u těchto soch je možné pozorovat mix egyptské stylizace a římského portrétního umění. Pro oblečení soch byl zvolen archaický egyptský styl. Podle K. Savvopoula pochází tyto sochy z Vespasianova období, tedy z 2. poloviny 1. stol. n. l.²⁵⁴ V předsíni před pohřební komorou se nachází ozdobná fasáda se vstupem do pohřební komory inspirovaným egyptskou stylizací. Jako ozdobné prvky byly využity symboly slunečního kotouče a hada Urea. Po obou stranách dveří se nachází další dvě sochy, které symbolizují řeckého osobního ducha daimóna. Tyto sochy jsou doplněny o egyptskou faraonskou korunu sechemtej a rovněž se nachází na egyptských podstavcích. Skulptury drží také typicky řecké atributy – kerykeion a thyrsus.²⁵⁵

V samotné pohřební komoře jsou tři niky, ve kterých se nachází římské kamenné sarkofágy zdobené girlandami a maskami. Zadní stěna centrální niky obsahuje scénu Osiridova pohřbu. Bůh Osiris leží na královském lůžku, které je ve tvaru lva. Nad ním se sklání bohové Thovt, Horus a Anubis, kteří suplují role kněží. Na postranních nikách je vyobrazena scéna, na které faraon uctívá posvátného býka Apida, což ukazuje na stále silnou přítomnost Serapidova kultu. Scéna je doplněna o postavu bohyně Isis, která s roztaženými

²⁵² Borowik 2020, 112-132.

²⁵³ Savvopoulos 2013, 114.

²⁵⁴ Savvopoulos 2013, 115.

²⁵⁵ Savvopoulos 2013, 116.

křídly objímá Osirida.²⁵⁶ V komoře však byly přítomné pouze tři kanopy namísto obvyklých čtyř, z čehož se dá odvodit, že jejich význam byl už spíše symbolický než praktický.²⁵⁷

Majitelé hrobky v Kom el Šókafa měli pravděpodobně vysoké postavení v alexandrijské společnosti, což dokládá jednak monumentální architektura celé hrobky, jednak využitá symbologie v rámci jednotlivých scén, což mohlo reflektovat jejich postavení a funkci během života.²⁵⁸

Katakomy jsou vytesány do písčitého vápence, který se dá charakterizovat jako jemnozrný až střednězrný. Takový geologický podklad má zásadní vliv na stabilitu struktury, protože snadno prosákne vodou a je velmi citlivý na erozní vlivy.²⁵⁹ Podle S. Hameda tvoří hlavní příčinu poškození komplexu geologické a seismické podmínky v oblasti, zejména pak voda a soli, které urychlují erozní procesy.²⁶⁰ V katakombách tedy dochází k výraznému zhoršení stavu jak stavebních, tak dekoračních prvků v důsledku působení podzemní vody, jejíž hladina stoupá. Zvýšená salinita podzemních vod a přítomnost solí způsobuje degradaci a rozpad původních materiálů, jakými jsou kámen, omítky nebo malty.²⁶¹ Urbanizace v okolí lokality Kom el Šókafa, která od poloviny 20. století výrazně zintenzivněla, má rovněž neblahý dopad na tuto archeologickou lokalitu.²⁶²

Katakomy Kom el Šókafa jsou tedy nejen nejmonumentálnější hrobkou starověké Alexandrie, ale také výrazným dokladem a svědectvím o multikulturním charakteru města, který přetrval i do období římské nadvlády. Architektura a výzdoba odrážejí komplexní procesy helénizace, egyptizace i romanizace, které vytváří novou kulturní směsici.²⁶³

²⁵⁶ Savvopoulos 2013, 117.

²⁵⁷ Savvopoulos 2013, 118.

²⁵⁸ Savvopoulos 2013, 119.

²⁵⁹ Hameda – Ptilakis – Bakasis 2007, 1-2.

²⁶⁰ Hameda – Ptilakis – Bakasis 2007, 3.

²⁶¹ Abdallah – Abd El-Tawab 2015, 170.

²⁶² Lasaponara et al. 2017, 15.

²⁶³ Savvopoulos 2013, 120.

4. Urbanistický vývoj Thonis-Heracleion

Druhou lokalitu, kterou bude tato práce analyzovat, je město Thonis-Heracleion, které vykazuje především egyptský charakter, na rozdíl od Alexandrie, která je vyloženě řeckým městem. Tato volba umožňuje provést srovnání rozdílných kulturních kontextů a zkoumat, jak se proces helénizace projevuje v těchto odlišných prostředích. Dalším faktorem, který hrál roli při výběru těchto lokalit, je skutečnost, že města existovala po určitou dobu paralelně vedle sebe. Závěrečnou otázkou, kterou tento text bude řešit v 5. kapitole, je analýza důvodů, proč byl Thonis-Heracleion nahrazen Alexandrií v roli dominantního přístavu.

Lokalita Thonis-Heracleion, která leží 6,5 kilometru od současného pobřeží v západní části zátoky Abukír, tvoří jedno z nejvýznamnějších podmořských nalezišť.²⁶⁴ V roce 1997 se l'Institut Européen d'Archéologie Sous-Marine zaměřil na zátoku Abukír, kde se podle historiografických pramenů měla nacházet osídlení Heracleion a Menouthis.²⁶⁵ V této oblasti se dále nacházelo město Kanópos, o kterém jsme byli lépe informováni ještě před archeologickými pracemi v Abukíru. Města sloužila jako spojnice do Alexandrie a zároveň přes ně vedla obchodní stezka dále do Egypta.²⁶⁶ Za použití batymetrických metod a sonaru s bočním skenováním došlo k identifikování podmořských trosk výše jmenovaných měst.²⁶⁷ Podmořské skenování odhalilo velké množství fragmentů, které sahaly až do počátku 25. dynastie. Při průzkumu města Thonis-Heracleion došlo k objevu posvátné Osiridovy bárky.²⁶⁸ Texty a ikonografické doklady v chrámu v Dendeře a na stéle královského dekretu ve městě Kanópos popisují podrobnosti průběhu Osiridova kultu, se kterým tato bárka byla spojená. V této ceremoniální lodi byl Osiris přenášen v procesí od velkého chrámu Amon-Gereba ve městě Thonis-Heracleion až do svatyně v Kanópu.²⁶⁹

Objekty, které byly nalezené při podmořských výzkumech, ilustrují význam a slávu města. Mezi nálezy byly monumentální sochy, šperky, mince, předměty denní potřeby, předměty náboženského charakteru, keramika a architektonické prvky. Množství i kvalita

²⁶⁴ Robinson – Wilson 2010, 8-10.

²⁶⁵ Projects: Sunken civilizations – Thonis-Heracleion. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/heracleion/>

²⁶⁶ Morcos 2000, 33.

²⁶⁷ Khalil – Mustafa 2001, 527

²⁶⁸ Shaikhon 2021, 62

²⁶⁹ Projects: Sunken civilizations – Thonis-Heracleion. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/heracleion/>

těchto artefaktů dokládají, že oblast zažila svůj vrchol mezi 6. a 4. stol. př. n. l.²⁷⁰ Základ městské infrastruktury tvoří síť kanálů, která zahrnuje východo-západním směrem orientovaný centrální kanál, na který byly napojené další menší kanálky, které spojovaly hlavní část města s okolními menšími ostrůvky. Hlavní kanál vedl kolem severní strany ostrova s chrámovým komplexem Amon-Gereba. Tato unikátní kompozice budila dojem, že město je tvořeno centrálním jezerem, v jehož středu se nachází hlavní chrámový komplex.²⁷¹ Tato struktura dokládá, že pro město hrála námořní doprava klíčovou roli. V následující části se text podrobněji zaměří na urbanistický vývoj lokality Thonis-Heracleion, na interakce s řeckým světem během předhelénistického i helénistického období v obchodní i kulturní rovině a do jaké míry tyto styky ovlivnily vývoj městské architektury.

4.1 Výzkum lokality Thonis-Heracleion

Výzkum na lokalitě Thonis-Heracleion začal v roce 1996 a byl uskutečněn pod vedením F. Goddia ve spolupráci s Nejvyšší radou pro památky Egypta. Dlouhou dobu nebyla poloha lokality známá. Lokalita se nachází v západní části zálivu Abukír a je vzdálená zhruba 6,5 kilometru od dnešního pobřeží (obr. 17). Leží přibližně v hloubce 10 metrů pod mořskou hladinou.²⁷² V první fázi bylo hned nutné čelit výzvě, která spočívala v prozkoumání oblasti o velikosti 11 x 15 kilometrů. Pro takový podmořský průzkum bylo důležité, aby byly využité pokročilé technologie, jakými jsou sonar s bočním skenerem nebo magnetometrie, což umožňovalo plošné prozkoumání relativně velkých ploch na mořském dně a identifikaci potencionálních archeologických lokalit.²⁷³ První větší významné objevy byly učiněny během výzkumné sezóny v roce 2000. Mezi objevy patří monumentální chrám zasvěcený bohu Amononovi a jeho synu Chonsuovi, kterého Řekové ztotožňovali s Héraklem. Prozkoumaná rovněž byla i přístavní struktura. V těchto oblastech se nacházelo mnoho předmětů spojených s denním životem obyvatelstva.²⁷⁴ Tyto výzkumy tedy ukázaly, že město Thonis-Heracleion se soustředilo kolem chrámového komplexu. V okolí chrámu byla identifikována rozsáhlá síť kanálů, která tvořila součást přístavu. V okolí města se nacházelo množství menších ostrůvků, které byly součástí urbanistického plánu města (obr. 18). Na těchto ostrovech se nacházely

²⁷⁰⁻²⁷² Projects: Sunken civilizations – Thonis-Heracleion. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/heracleion/>

²⁷³⁻²⁷⁵ Projects: Sunken civilizations – Thonis-Heracleion. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/heracleion/>

obytné budovy a další menší svatyně.²⁷⁵ Město primárně sloužilo jako hlavní přístav pro obchodníky z Řecka a dalších přilehlých oblastí. Bylo zde identifikováno více než 700 starověkých kotev a 79 vraků lodí, které lze datovat do období od 6. do 2. stol. př. n. l. Paleobotanické analýzy dřevin využitých na stavbu lodí odhalily, že lodě byly ve většině případů vyrobeny z místního dřeva, jako je akácie nebo sykomora, což naznačuje vyspělou lodní architekturu na lokální úrovni.²⁷⁶

Toto období se tedy považuje za dobu největší námořní a obchodní aktivity. Výzkumy ukazují, že Thonis-Heracleion tvořil významné obchodní centrum a kultovní místo s dlouhou tradicí, ve kterém se mísily egyptské prvky a tradice s těmi řeckými.²⁷⁷ Podvodní archeologický výzkum v Thonis-Heracleion pokračuje dodnes a čeká ho stále dlouhá cesta. F. Goddio odhaduje, že doposud bylo objeveno pouze 5 procent celkové městské plochy.²⁷⁸ I v této fázi však výzkumy dokládají, že město Thonis-Heracleion hrálo klíčovou roli v obchodních aktivitách, a to jak během období perské nadvlády v Egyptě, tak i v pozdějších etapách.

Dlouhou dobu se mělo za to, že Thonis a Heracleion tvoří dvě odlišné lokality. K jejich ztotožnění došlo až na základě objevu stély nalezené v chrámovém komplexu. Tato stéla obsahuje text, který potvrzuje, že toponymum používané v Egyptě je Thonis a že řecký název Hereacleion označuje to samé místo.²⁷⁹ Texty obsažené na stéle zahrnují dekrety, které nařizují uvalení cla na skoro veškeré zboží. Konkrétně se zmiňuje, že 1/10 zlata, stříbra a dalších komodit má být věnována královské pokladnici v Thonis a další 1/10 má být věnována bohyni Neith.²⁸⁰ Tato celní povinnost se změnila po roce 332 př. n. l. během helénistického období, kdy byly z celní povinnosti vyjmuty řecké lodě. Z Thonis-Heracleion se tím stal přístav, do kterého mířily hlavně lodě a flotily z Řecka.²⁸¹ Tato změna se promítá i na městské urbanistické infrastrukturu. Lokalita tedy tvoří klíčové místo, které umožňuje studium interakcí starověkého Egypta se Středomořím, zvláště pak s řeckým světem.

²⁷⁶ Fabre – Goddio 2013, 70.

²⁷⁷⁻²⁷⁸ Projects: Sunken civilizations – Thonis-Heracleion. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/heracleion/>

²⁷⁹ Robinson – Goddio – Fabre 2017, 116.

²⁸⁰ Robinson – Goddio 2019, 442.

²⁸¹ Robinson – Goddio 2019, 435.

4.2 Založení a rozvoj do počátku helénistického období

Počátky města nejsou jednoznačně doložitelné a založení se datuje do období mezi 12. a 8. stol. př. n. l. Francouzský podmořský archeolog F. Goddio datuje nejranější nálezy do období 8. stol. př. n. l.²⁸² S jistotou se dá říct, že město bylo založeno jako obchodní přístavní uzel, který měl spojovat oblast Středomoří s egyptským vnitrozemím. Město se nacházelo u ústí Kanopského ramena Nilu, což umožňovalo kontrolu obchodních tras směřujících směřující oběma směry.

Během období 26. dynastie, která je též známá jako Sajská, vzrostl význam města jako přístavu a oblast se stala klíčovým uzlem pro kontakty se Středomořím. Hérodotos ve svém díle uvádí, že v polovině 5. století př. n. l. musely řecké lodě platit clo při vstupu do Egypta v přístavu Thonis-Heracleion.²⁸³ V následujícím období perské nadvlády nad Egyptem v letech 525 - 404 př. n. l. dochází k dalšímu rozvoji města, který je poznamenán perským vlivem. Ten je patrný jak v architektuře, tak v obchodních kontaktech. V tomto období je doloženo, že Thonis-Heracleion tvořil hlavní přístav s celní povinností pro všechno zboží, které proudilo do Egypta.²⁸⁴ Po perské nadvládě přichází další období, které je charakterizováno prosperitou. Město se významně rozvíjelo, čemuž dopomohly zvýšené obchodní aktivity. Hlavní vyváženou komoditou se stalo obilí.²⁸⁵ Tato fáze prosperity vydržela až do počátku helénismu, kdy po založení Alexandrie roku 331 př. n. l. začala pozice města jako obchodního přístavu slábnout, nicméně i nadále oblast zůstala aktivní a využívala se jak jako přístavní město, tak jako kultovní místo.

4.3 Urbanistické plány a architektonický vývoj během helénistického období

Po roce 331. př. n. l. i nadále pokračuje rozvoj města. Přestože počátkem helénismu ztrácí Thonis-Heracleion své významné postavení hlavního přístavu, který spojoval Egypt se Středomořím, a v této funkci ho postupně nahrazuje nově založená Alexandrie, urbanistická struktura v oblasti se i nadále rozvíjí a přizpůsobuje se stále sílícímu řeckému vlivu.

²⁸² Projects: Sunken civilizations. Dostupné na Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/heracleion/>

²⁸³ Goddio – Clauss 2006, 312; Robinson – Goddio 2019.

²⁸⁴ Pfeiffer 2013, 5.

²⁸⁵ Pfeiffer 2013, 5.

Urbanistický plán města charakterizuje komplexní síť přístavů a kanálů, které propojují centrální hlavní část města, kterou tvoří chrámový komplex Amona, respektive Amon-Gereba, s ostatními částmi města. Označení Amon-Gereb je odvozeno od chrámu, který tvořil součást komplexu a ve kterém je tato forma jména dochována. Celý chrámový komplex byl tedy obklopen sofistikovanou sítí kanálů, která tak propojovala městské centrum s dalšími ostrůvky, na kterých se nacházela jak kultovní místa, tak obytné zóny.²⁸⁶ Pro městskou infrastrukturu tedy síť kanálů hrála důležitou roli, a to nejen kvůli obchodním aktivitám.

Město bylo rozděleno na různé čtvrti, které měly specifické funkce a roli v celkové infrastruktuře. Přístavních oblastí se zde nacházelo více.²⁸⁷ Jednotlivé funkční zóny byly oddělené od obytných čtvrtí, což mělo zajistit maximální obchodní i námořní efektivitu. V rámci přístavních oblastí existovaly různé sklady, dílny, ale i trhy. Administrativní budovy se nacházely v blízkosti centrálního chrámového komplexu, stejně jako obytné budovy. Tento systém měl zajistit, aby kultovní aktivity byly snadno dostupné obyvatelům města a zároveň nedocházelo ke zbytečnému kumulování lidí v přístavních.

4.3.1 Řecké vlivy v helénistickém období

Na jižním břehu centrálního ostrova jsou doloženy chrámky typu *tholoi* a sloupy řeckého typu. Toto svědčí o silném řeckém vlivu na městskou architekturu, který si našel cestu až do samotného významného centra města.²⁸⁸ Chrámový okrsek byl nadále obklopen dalšími náboženskými stavbami. Doložená je zde svatyně Amonova syna Chonsua, jehož Řekové ztotožňují s Héraklem. Toto místo sloužilo jako náboženské centrum egyptského i řeckého kultu.²⁸⁹ Tuto teorii rovněž dokládá nález zlaté dedikační desky věnované Ptolemaiem III.²⁹⁰ Tento text dokládá, že město tvořilo důležité místo náboženských i kultovních aktivit. Tato deska byla věnovaná Héraklovi, což svědčí o jeho významu jakožto řeckého héraa v městském kultu, a je tedy možné ho ztotožňovat s kultem boha Chonsua.²⁹¹

Řecké vlivy byly patrné nejen v architektuře, ale také v řemeslnictví. Město bylo místem, kde se vyráběly a používaly předměty, které kombinovaly řecké i egyptské styly.

²⁸⁶ Fabre – Goddio 2013, 69.

²⁸⁷ Fabre – Goddio 2013, 69.

²⁸⁸ Robinson – Goddio 2019, 445.

²⁸⁹ Fabre – Goddio 2013, 68.

²⁹⁰ Fabre – Goddio 2013, 73.

²⁹¹ Robinson – Goddio 2019, 436.

Například nalezená keramika ukazuje na existující vliv řeckých tvarů. Zkoumání této keramiky rovněž ukazuje vlivy a používání řeckých technik v této oblasti.²⁹² Během helénistického období město Thonis-Héracleion stále tvořilo důležité obchodní i kultovní centrum. Ačkoli jeho význam už nebyl na takové úrovni jako před založením Alexandrie a i nadále slábnul, pořád se jednalo o prosperující lokalitu se silnou zakořeněnou egyptskou tradicí, do které i zde dokázaly pronikat řecké kulturní vlivy. Tento synkretismus se projevoval v různých oblastech života, ať už šlo o náboženské praktiky, výrobní technologie nebo architektonické vlivy.

4.3.2 Obchodní a ekonomické vztahy

Město zaujímal klíčovou pozici na obchodní trase mezi Středozezemním mořem a vnitrozemím Egypta, a proto hrálo klíčovou roli jako obchodní centrum. Proto zde docházelo k mísení mnoha kultur. Už během období Sajské dynastie docházelo k výrazným kontaktům s Řeckem. Po dobytí Egypta Alexandrem Velikým v roce 332 př. n. l. a následném nástupu Ptolemaiovců jako vládců se staly kontakty mezi Řeckem a Egyptem ještě intenzivnějšími. Moderní archeologické výzkumy, které vedl F. Goddio, odhalily řadu artefaktů, které potvrzují, že město Thonis-Heracleion skutečně tvořilo významné obchodní centrum, ve kterém docházelo ke kontaktu mezi egyptskými a řeckými obchodníky. Mezi nejvýznamnější nálezy patří pracovní nástroje, keramika a další předměty denní potřeby, které dokládají obchodní a kulturní výměnu.²⁹³ Značná část keramických nálezů z této lokality byla identifikována jako vysoce kvalitní importy z východního Řecka.²⁹⁴

Oblast sloužila jako hlavní vstupní přístav do Egypta. Město bylo vybaveno rozsáhlou sítí přístavů a kanálů, které umožňovaly snadný pohyb. Rovněž zde došlo k identifikaci více klíčových přístavních oblastí, které byly navzájem autonomní.²⁹⁵ Tyto oblasti navíc byly doplněné o sklady a některé i o dílny, ve kterých docházelo k dalšímu zpracování dovezeného zboží, a dokonce trhy, které zajišťovaly chod městské ekonomiky na lokální úrovni.²⁹⁶

²⁹² Robinson – Goddio 2019, 439.

²⁹³ Robinson – Goddio 2019, 445.

²⁹⁴ Robinson 2004, 303; Robinson – Goddio 2019, 439.

²⁹⁵ Fabre – Goddio 2013, 69.

²⁹⁶ Robinson 2004, 334.

Klíčovým aspektem, který umožňoval, aby se Thonis-Heracleion rozvíjel, bylo pravidelné vybírání cla. Stéla nalezená v oblasti chrámového komplexu nás informuje, že vybírání cla se vztahovalo na veškeré komodity pocházející z oblasti wadj-wer. Toto označení doslovně znamená velké moře a označuje celou oblast Středoziemního moře. Vybírání cla zajišťovalo jednak příjem do městské pokladny, jednak do chrámové pokladnice. Do obou dvou pokladnic se odvádělo clo ve výši jedné desetiny ceny komodit.²⁹⁷ Mezi hlavní vyvážené produkty patřilo obilí, papyrus, len a další zemědělské produkty, import pak zahrnoval např. řecké víno.²⁹⁸

Během helénistického období došlo k výrazné změně v celní politice, která zvýhodňovala řecké lodě, které byly zproštěné celní povinnosti. To mělo za následek další zintenzivnění řecko-egyptských vztahů. Řečtí obchodníci tak hráli klíčovou roli v ekonomickém životě města, ačkoli do městské i chrámové pokladny putovalo mnohem méně financí.²⁹⁹ Město však nebylo zcela závislé na importu běžných komodit. Paleobotanické analýzy dokazují, že většina nalezených vraků z této oblasti byla vyrobena z místních dřevin, hlavně pak z akácie a sykomory. Tento fakt dokazuje, že v přístavu byla rozvinutá velmi vyspělá a pokročilá lodní architektura a město bylo schopno vyrábět kvalitní lodě pro potřeby námořního obchodu.³⁰⁰

Thonis-Heracleion beze sporu tvořil klíčové obchodní i ekonomické centrum, které hrálo významnou roli při kontaktech Egypta s řeckým světem. Strategická poloha města, vyspělá přístavní infrastruktura a celní politika výrazně přispěly k významu i prosperitě oblasti jako hlavního obchodního uzlu. Stále pokračující archeologické výzkumy naznačují další slibné objevy, které nám pomohou rozšířit naše chápání této lokality jako významného multikulturního centra, které tvořilo klíčovou obchodní oblast před vzestupem Alexandrie.

4.3.3 Náboženské a kulturní aktivity

Oblast kromě toho, že fungovala jako obchodní uzel, sloužila jako tradiční náboženské a kultovní centrum.³⁰¹ Výzkumy odkryly velké množství artefaktů, které dokládají existenci přetrvávajícího Osiridova kultu. Každoročně se tedy na počest znovuzrození boha Osirida

²⁹⁷ Goddio – Clauss 2006, 312-313.

²⁹⁸ Pfeiffer 2013, 5-6.

²⁹⁹ Goddio – Clauss 2006, 312-313.

³⁰⁰ Fabre – Goddio 2013, 70.

³⁰¹ Robinson – Goddio, 2019, 445.

pořádaly slavnosti. Během těchto náboženských slavností je například doloženo procesí, při kterém obřadní loď boha Osirida byla převážena převážena z chrámu Amona-Gereba do svatyně ve městě Kanópos. To dokládá, že i přes silné řecké vlivy se v oblasti Egypta udržely tradiční náboženské systémy, které hrály důležitou úlohu v rámci celého regionu a nikoli jen na regionální úrovni, při čemž město Thonis-Heracleion mělo významnou úlohu v těchto kultovních aktivitách i během helénistického období.³⁰²

Vedle náboženských aktivit, které poukazují na stále silně zakořeněnou egyptskou náboženskou tradici, jsou přítomné i kulty, které uctívají řecká božstva. Mnoho egyptských božstev bylo možno ztotožnit s řeckými bohy a hrdy. V Thonis-Heracleion je tak možné ztotožnit Amona s řeckým Diem nebo Amonova syna Chonsua s Héraklem. Héraklův kult dokládají i archeologické nálezy, mezi které patří deska, která byla nalezena v chrámovém komplexu Amon-Gereba, věnovaná Ptolemaiem III.³⁰³ Text na této desce dokládá její dedikační charakter. Deska byla věnována Héraklovi a byla nalezena nedaleko místa uctívání Chonsua, který je v Řecku znám jako Hérakles.³⁰⁴

Mezi významné nálezy, které dokládají kultovní charakter města, patří naos Amon-Gereba, který je zde vyobrazen. Jedná se o menší svatyni vytesanou z monolitu růžové žuly. Rozměry tohoto svatostánku jsou 174 centimetrů na výšku, jeden metr do hloubky a 93 centimetrů na šířku. Tento objekt se našel na centrálním ostrově jako součást chrámového komplexu.³⁰⁵ Objekt podlehl silné erozi, díky čemuž došlo ke značné degradaci materiálu a ztrátě mnoha rytin. Přesto je však možné v architektuře svatyně rozeznat díky vysoké základně a postranním prstencům, které obklopují vnější část rámu a překladu, styl, který se využíval v období 30. dynastie za vlády Nektaneba, který byl faraonem v letech 360 - 343 př. n. l., tedy velmi krátkou dobu před helénismem.³⁰⁶ Přesto však se boční nesymetrické uspořádání prstenců jeví jako bezprecedentní a neexistuje žádná podobná

³⁰² Goddio – Fabre, 2013, 73.

³⁰³⁻³⁰⁴ Temple of Amun Gereb, dostupné na https://www.franckgoddio.org/fileadmin/pics/3_5_finds/documents/Franck_Goddio_Amun_temple.pdf

³⁰⁵ Temple of Amun Gereb, dostupné na https://www.franckgoddio.org/fileadmin/pics/3_5_finds/documents/Franck_Goddio_Amun_temple.pdf; The Naos of Amun Gereb, dostupné na https://www.franckgoddio.org/fileadmin/pics/3_5_finds/documents/Franck_Goddio_Naos_Amun_Gereb.pdf

³⁰⁶⁻³⁰⁷ The Naos of Amun Gereb, dostupné na https://www.franckgoddio.org/fileadmin/pics/3_5_finds/documents/Franck_Goddio_Naos_Amun_Gereb.pdf

paralela.³⁰⁷ Po stranách prstence ohraničuje lichoběžníkový rám, který je lehce vysunutý směrem dopředu.³⁰⁸ Nad překladem se nachází římsa, která podpírá pyramidovou střechu s ostrým sklonem. Fasáda, boční strany i interiéry stánku jsou leštěné. Vnější zadní strana zůstala bez povrchové úpravy, což svědčí o tom, že neměla být viditelná. Na přední straně máme z obou stran pravidelné otvory, které mohly sloužit jako upevnění pro dveře.³⁰⁹

Na horním překladu a zárubních se nacházejí texty, které jsou rovněž špatně dochované. Technologie fototechniky RTI (Reflectance Transformation Imaging/zobrazení transformací obrazu) však umožnila, aby alespoň část těchto textů byla rozluštěna. Nedošlo však k rozluštění souvislých textů. Rozluštěné části nápisů vyprávějí, že Amon-Gereb přináší poklady novému králi, čímž mu předává vládu nad světem.³¹⁰ Text ale patrně nepoužívá ptolemaiovskou formu písma, ale znaky klasických hieroglyfů.³¹¹ Na základě těchto informací se dá tedy odvodit, že svatyně pochází z období, které těsně předcházelo helénismu.

Amon-Gereb patrně tvořil lokální formu božstva, který měl faraonům symbolicky předávat vládu nad pozemským královstvím. Tato symbolika odkazuje na původní egyptské pojetí rovnováhy, které mělo zajistit kontinuitu říše.³¹² Králové z Ptolemaiovské dynastie se považovali za potomky Hérakla a Dionýsa, který byl synem Diovým, proto tedy i pro ně měla tato svatyně důležitý význam a zahrnovali ji dary, aby podpořili legitimitu svého nástupnictví. Počet nalezených artefaktů, které nejčastěji tvořily dedikace, v okolí stánku i jejich kvalita ukazují na důležitost tohoto místa během celé jeho existence.³¹³ Stánek tedy hrál prominentní roli nejméně od třicáté dynastie a během celého ptolemaiovského období až do 2. stol. př. n. l., kdy podlehl zkáze.

³⁰⁸⁻³¹³ The Naos of Amun Gereb, dostupné na https://www.franckgoddio.org/fileadmin/pics/3_5_finds/documents/Franck_Goddio_Naos_Amun_Gereb.pdf

5. Komparativní analýza a příčiny rozdílů v urbanistickém vývoji

Urbanistický vývoj egyptských přístavů Alexandrie a Thonis-Heracleion reflektuje řadu politických, geografických i kulturních faktorů, které ve výsledku vedly k rozdílným vývojem, kterými se tato města ubírala. Ačkoli obě dvě lokace hrály významnou roli obchodních i náboženských center, jejich urbanistický rozvoj charakterizovaly rozdílné aspekty.

Geografické faktory byly u obou lokalit podobné. Obě města se nacházela na pobřeží Nilské delty s relativně snadným přístupem do vnitrozemí a v obou případech se projevovaly stejné environmentální a erozní vlivy. V případě Alexandrie bylo potřeba mnohem více terénních úprav. V první řadě bylo potřeba propojit ostrov Faros s pevninou, čímž zároveň vznikl vlnolam. Tato struktura je označovaná jako heptastadion. Další terénní úpravy pak zahrnovaly vytvoření systému umělých kanálů, které propojily oblast přímořských přístavů s Marjutským jezerem a dále s nilskou deltou.³¹⁴ Thonis-Heracleion se oproti tomu nacházel v oblasti, která umožňovala okamžitý přístup do vnitrozemí Egypta po Nilu.³¹⁵ Dá se tedy předpokládat, že topografické podmínky při vzestupu Alexandrie nehrály dominantní roli.

Thonis-Heracleion bylo město s delší tradicí, která sahá minimálně do 8. stol. př. n. l.³¹⁶ Tento fakt se musel projevit i na technologické stránce, která již nemusela odpovídat modernějším helénistickým představám. Inovace takového přístavu by tedy vyžadovaly velké úsilí a náklady a pro Řeky se tedy jevila jako výhodnější varianta založení zcela nového přístavu. Alexandr Veliký proto tedy založil Alexandrii, která už od počátku byla plánována jako nové hlavní centrum Egypta. Výstavba a plánování města zahrnovaly jak osvědčené techniky využívající hippodamovské plány města, tak nejmodernější inovace, které spočívaly v terénních úpravách nebo monumentálních stavbách, jakou je například maják na ostrově Faros. Tato výchozí pozice rovněž umožňovala, aby Alexandrie rychle expandovala.³¹⁷ Tyto úvahy je však potřeba brát s rezervou. Město Thonis-Heracleion nebylo ještě z velké části

³¹⁴ Hairy – Sennoune 2006, 248.

³¹⁵ Pfeiffer 2013, 4.

³¹⁶ Projects: Sunken civilizations. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/heracleion/>

³¹⁷ Fraser 1972, 11-12; 35-37.

odkryto a nedá se tak jednoznačně vyloučit, že by zde nebyly přítomny prvky, které zatím máme doložené pouze v Alexandrii.

Po roce 331. př. n. l. mělo město Thonis-Heracleion výhodnější startovní pozici. Po připojení Egypta k Alexandrově říši zde byly řecké lodě vyjmuty z povinnosti platit clo. Rozsáhlá výstavba Alexandrie začala až po Alexandrově smrti roku 323 př. n. l. Není však pravděpodobné, že by se hned v tomto roce stala Alexandrie hlavním centrem Egypta. Ptolemaios I. Sotér z Alexandrie udělal své sídelní město ne dříve než v roce 320 př. n. l.³¹⁸ Existuje tedy období dlouhé minimálně 11 let, kdy Thonis-Heracleion měl možnost prosperovat a udržet si svou dominantní pozici přístavu.

Alexandrie byla založena hned na počátku helénismu v roce 331. př. n. l. Alexandrem Velikým, který plánování města svěřil architektu Deinokratovi z Rhodu.³¹⁹ Ten se při plánování města inspiroval hippodamovským modelem pravoúhlých ulic, které město rozdělují do jednotlivých bloků.³²⁰ Tento systém měl poskytovat ve městě jasný řád a usnadňovat orientaci. V rámci alexandrijské infrastruktury existovala monumentální architektura, jakou je maják na ostrově Faros, Serapeum, královský palácový komplex nebo instituce Múseion. Tyto stavby měly zdůrazňovat a reprezentovat důležitost Alexandrie.³²¹ Infrastrukturní plán města Thonis-Heracleion se diametrálně lišil. Byl tvořen sítí kanálů, která propojovala jednotlivé ostrůvky. Centrum města se nacházelo na větším ostrově, na kterém stál okrsek s chrámem Amon-Gereba. V období helénismu jsou i v této oblasti doložené malé chrámky řeckého typu.³²² Thonis-Heracleion měl silný náboženský i obchodní charakter. Centrální chrámový komplex tvořil dominantu města a hrál důležitou roli v Osiridových mystériích, které měly nadregionální charakter.³²³ Existující síť kanálů pak umožňovala efektivní komunikaci v rámci jednotlivých městských částí, ale i se Středozemním mořem a vnitrozemím Egypta.³²⁴

Alexandrie byla už od svého založení podporována jako nové hlavní obchodní centrum. Tuto myšlenku rozvíjeli po smrti Alexandra Velikého i Ptolemaiovcí. Proto tedy už během období prvních Ptolemaiovců docházelo k intenzivnímu rozvoji městské

³¹⁸ Fraser 1972, 7-12.

³¹⁹ Pereira 2013, 333.

³²⁰ Shipley 2005, s. 356-361.

³²¹ Fraser 1972, 14; 19-20; 27-28.

³²² Robinson – Goddio 2019, 445.

³²³ Robinson – Goddio 2019, 436.

³²⁴ Robinson – Goddio 2019, 437.

infrastruktury. Naopak město Heracleion-Thonis začalo postupně ztrácet na významu jakožto přístavní město, které spojovalo Středomoří s egyptským vnitrozemím. Přesto si ale město udrželo část své autonomie díky původní náboženské tradici. Tomu výrazně napomohla popularita, které dosáhl Chonsuův kult během 1. tisíciletí př. n. l.³²⁵ Tato náboženská tradice se projevovala i v tom, že v Thonis-Heracleion docházelo ke ztotožňování řeckých božstev a kultů s těmi původními egyptskými, zatímco v Alexandrii vznikaly zcela nové synkretické kultury, které v sobě nesly prvky egyptských a řeckých tradic.³²⁶ Příkladem této nové tradice byl Serapidův kult, který byl spojen s náboženským centrem v Serapeu.

Město Thonis-Heracleion mohlo být považováno za natolik nábožensky významné centrum, že Řekové tuto tradici respektovali a nechtěli ji nijak narušovat svými expanzemi.³²⁷ Toto tvrzení je podloženo faktem, že Alexandrie byla založena nedaleko původní egyptské rybářské osady známé jako Rhakotis, která nehrála žádnou důležitou náboženskou roli.³²⁸ Zároveň se ale nacházela na strategicky výhodné pozici, které sejevilo jako potencionální místo pro nový hlavní přístav.

Na obou lokalitách se rovněž projevovala rozdílně míra helénizace, respektive proces šíření řecké kultury. Alexandrie už od počátku představovala typické řecké město, což vedlo k silným řeckým vlivům v architektuře, kultuře, náboženství nebo vzdělání. I přes to se zde prosadila i silná kulturní přítomnost Egypta. Oba kulturní vlivy zde existovaly vedle sebe, což umožnilo, aby vznikaly nové kulturní směry, které v sobě kombinovaly řecké i egyptské prvky. Naproti tomu Thonis-Heracleion tvořil lokalitu s čistě egyptským charakterem. To ovšem neznamená, že by zde nedocházelo k žádnému procesu helénizace. Řecko-egyptské vztahy byly na dobré úrovni ještě před obdobím helénismu. Tento fakt nám dokládá například přítomnost řeckých militárií v Thonis-Heracleion, kde se shromažďovali řečtí žoldnéři, jejichž služby využívali egyptští faraoni.³²⁹ Řekové však neměli tendence nahrazovat egyptskou kulturu ve městě Thonis-Heracleion a jakýkoli proces helénizace zde probíhal naprosto přirozeně. Jak v Alexandrii, tak v Thonis-Heracleion je tedy přítomný fenomén helénizace, avšak v různých kontextech a jeho síla byla závislá na místních podmínkách a tradicích.

³²⁵ Fabre – Goddio 2013, 68.

³²⁶ Fraser 1972, 192-196.

³²⁷ Robinson – Goddio, 2019, 445.

³²⁸ Landau 2007, 4.

³²⁹ Robinson – Goddio 2019, 437.

Tato komparativní analýza ukazuje na fakt, že Alexandrie už od počátku byla plánovaná jako nové nejen přístavní centrum. Tyto plány podpořila výhodná geografická poloha, avšak nehrála klíčovou roli. Bylo však potřeba, aby se toto nové hlavní centrum rychle rozvíjelo, což ještě více oslabilo pozici přístavu Thonis-Heracleion. Alexandrie navíc disponovala dalšími ambiciózními infrastrukturními prvky, díky kterým se stala významným městem v mezinárodním měřítku. Vznik instituce Múseion i knihovny vedl k tomu, že město bylo vyhledávaným cílem učenců ze všech koutů antického světa. To umožňovalo, aby se ve městě projevil silný proces helénizace. Tento fenomén umožňoval, aby řecké vlivy nenásilnou formou splývaly s lokálními vlivy. To dalo vzniknout naprosto nové helénistické tradici, která byla po celou dobu podporována Ptolemaiovci, kteří ji využívali ve svůj prospěch, aby si odůvodnili svůj nárok na území Egypta.

Fenomén helénizace pokračoval i v následujícím období římské nadvlády. Tento fakt byl umožněn tím, že s procesem romanizace se nijak nerušil. Zatímco helénizace ovlivňovala hlavně kulturní aspekty, romanizace se zaměřovala na politickou stránku. To však neznamená, že by Alexandrie během římské nadvlády architektonicky stagnovala, nebo se nadále projevovaly pouze helénistické tradice. V rámci procesu romanizace byla využívána architektura jako nástroj politické moci. Alexandrie se i nadále rozrůstala a v architektuře se projevovaly procesy romanizace i helénizace. Příkladem staveb, které vznikly v rámci politické propagace, jsou například Caesareum nebo hipodrom. Čtvrť Kom el Dikka je pak dokladem pokročilé římské inženýrské tradice. Helénistické kulturní tradice z infrastruktury nevymizely, avšak měly tendence projevovat se v kulturní nebo umělecké rovině, jako tomu je v případě katakomb Kom el Šókafa, které jsou příkladem polokulturního vlivu během římského období.

Procesy helénizace a romanizace měly tedy podobný průběh, avšak každý z těchto procesů se zaměřoval na jiný aspekt. Zatímco helénizace tvořila nenásilnou formu, při které docházelo k pronikání řeckých vlivů do egyptské kultury a během následujícího období i do té římské, romanizace se zaměřovala na administrativní a politický aspekt a k dosažení svých cílů mohla využívat architektonické propagace. Z tohoto důvodu oba dva procesy mohly existovat vedle sebe a navzájem se doplňovat.

6. Závěrečné shrnutí

Hlavním cílem tohoto textu bylo porovnat a vyhodnotit urbanistický a infrastrukturní vývoj dvou významných lokalit v Egyptě – Alexandrie a Thonis-Heracleion. V práci jsem porovnával vývoj obou měst s důrazem na přístavní a náboženskou infrastrukturu. Tyto dva aspekty byly zvoleny s ohledem na míru probádanosti obou lokalit. Alexandrie tvoří poměrně dobře prozkoumanou oblast, avšak podle F. Goddia v případě Thonis-Heracleion je známo pouze kolem 5 % města.³³⁰ Z tohoto důvodu jsem se zaměřil na infrastrukturní části, které jsou prozkoumané na obou lokalitách. Analýza přístavní části města dokládá, že Thonis-Heracleion mohl být pro obchod ve sledované době už nevyhovující. Sílicí kontakty Řecka s Egyptem vyžadovaly, aby pro tyto potřeby byl zřízen nový přístav, který by odpovídal aktuálním obchodním potřebám. Tuto domněnku potvrzuje fakt, že přístav v Alexandrii tvořil mnohem komplexnější a rozlehlejší strukturu, než tomu bylo v případě lokality Thonis-Heracleion, kde navíc existence kanálů byla nutností pro každodenní chod města.

Další důležitou sledovanou otázkou bylo, proč se Alexandrie se stala tak významným a rychle prosperujícím městem, které nahradilo Thonis-Heracleion v roli dominantního přístavu. Práce v odpovědi na tuto otázku předkládá několik hypotéz. První z nich je, že Thonis-Heracleion už nevyhovoval potřebám přístavu mezinárodního charakteru, a proto tedy vznikl nový přístav s podobně výhodnou geografickou lokalizací. Tuto hypotézu podporují analýzou některých architektonických prvků v Alexandrii, které charakterizovala vysoká odolnost proti přírodním živlům. Druhou možnou odpovědí je, že Řekové nechtěli narušit důležité kultovní místo, které se nacházelo v Thonis-Heracleion. Tuto teorii podporuje fakt, že Řekové ve městě ztotožňovali své bohy s místními egyptskými, což dokládá například nález stély Ptolemaia III.³³¹ Práce dokládá, že Alexandrie od začátku měla tvořit nový přístav a hlavní centrum Egypta, avšak důvody, které k této volbě vedly, nejsou jednoznačné.

Během helénismu a římského období v Egyptě docházelo k významnému kulturnímu mísení. Z tohoto důvodu jsem musel přistoupit k řešení otázky, co to vůbec je proces helénizace a romanizace a co od těchto termínů očekávat. Pro snazší uchopení těchto termínů text rozebírá řecké-egyptské vztahy ještě před helénistickým obdobím. Tyto procesy pak byly

³³⁰ Projects: Sunken civilizations. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/heracleion/>

³³¹ Fabre – Goddio, 2013, 73.

aplikovány na vybrané příklady v městských infrastrukturách obou lokalit. Fenomén helénizace byl přítomný v obou kontextech, v Alexandrii se projevoval silněji, zatímco v případě Thonis-Heracleion byl slabší. Thonis-Heracleion zanikl během 2. stol n. l.³³², proto tedy není možno v tomto případě mluvit o romanizaci. V případě Alexandrie se však tento fenomén projevil po připojení Egypta k římské říši roku 30. př. n. l. Analýza zjistila, že během období římské nadvlády pokračoval nadále i fenomén helénizace, který se s romanizací vzájemně doplňoval.

Tato práce se mohla prostřednictvím komparativní analýzy zaměřit pouze na vybrané aspekty urbanistické struktury obou lokalit, protože výzkumy na lokalitě Thonis-Heracleion stále pokračují a přinášejí nové poznatky. Je tedy pravděpodobné, že při dalších archeologických podmořských výzkumech na této lokaci dojde k novým objevům, které umožní hlubší analýzu urbanistické struktury Thonis-Heracleion, což umožní případnou aktualizaci závěrů této práce nebo další podrobnějšímu srovnání.

³³² Robinson 2019, 437.

7. Seznam použitých zdrojů

Literatura:

Abdallah, I. M. – Abd El-Tawab, N. A. 2015: Effects of the Groundwater on Deterioration of the Catacombs of Kom El-Shoqafa Alexandria Egypt. *E-conservation* 25. 169-181.

Atkinson, J. 2006: Ethnic cleansing in Roman Alexandria in 38. *Acta Classica* 49. 31-51.

Bagnall, R. S. – Davoli, P. 2011: Archaeological Work on Hellenistic and Roman Egypt 2000–2009. *American Journal of Archaeology* 115/1. 103–157.

Belov, A. 2015: Navigation within the Great Harbor of Greco-Roman Alexandria. In: Ivanov, S. – Tolmacheva, E. (eds.): *And the Earth Is Joyous. Essays in Honor of Galina A. Belova*. 45-72.

Bommas, M. 2012: Isis, Osiris, and Serapis. In: Riggs, C. (ed.): *The Oxford handbook of Roman Egypt*. Oxford. 419-435.

Bowman, A. K. 1996: *Egypt after the Pharaohs: 332 BC–AD 642 from Alexander to the Arab Conquest*. Berkeley.

Borowik, M. 2020: *Funerary practices in ancient Alexandria in the Graeco-Roman Period: Examples for syncretism in Alexandrian tombs and necropolises*. Bachelor thesis. Warsaw.

Casson, L. 1971: *Ships and Seamanship in the Ancient World*. Baltimore.

Colburn, H. P. 2015: Memories of the Second Persian Period in Egypt. In: Silverman J. M. and Caroline Waerzeggers, C. (eds.): *Political Memory in and After the Persian Empire*. Atlanta. 165-203.

Colivicchi, F. 2008: Hellenism and Romanization at Ancona: A case of 'invented tradition'. *Journal of Roman Archaeology* 21. 31-46.

De Graauw, A. 2000: *Port Engineering Aspects of the Magnus Portus in Alexandria*. *PIANC Bulletin* 103. 31-41.

De Romanis, F. 2023: *Trajan's Canal and the Logistics of Late Antiquity India Trade*. Rome.

Delia, D. 1988: The Population of Roman Alexandria. *Transactions of the American Philological Association* 118. 275-292.

- Di Pasquale, G. 2005: The Museum of Alexandria: myth and model. In: Beretta, M. (ed.): *From Private to Public: Natural Collections and Museums, New York, Science History Publications*. 1-12.
- Driver, S. 2014: *Temple conversion and cultural, ritual and topographic memory in Alexandria*. Bachelor thesis. Birmingham.
- Dunand, F. 2007. The religious system at Alexandria. In: Ogden, D. (ed.): *A Companion to Greek Religion*. Hoboken. 253-263.
- Dwidar, S. I., – Abdelsattar, A. A. 2019: The Touristic Development of the Archaeological and Heritage Areas in Alexandria City, Egypt. *International Journal of Social and Business Sciences* 13/2. 232-242.
- ElFouly, A. A. 2000: Voids Investigation at Gabbari Tombs, Alexandria, Egypt Using Ground Penetrating Radar Technique. *ICEHM 2000*. Cairo. 84-90.
- El-Maguid, M. A. 2012: Underwater Archaeology in Egypt and the Protection of its Underwater Cultural Heritage. *Journal of Maritime Archaeology* 2012/7. 193-207.
- El-Maksoud, M. A. – El-Fattah, A. A. – and El-Din, M. S. 2018: The early Greek presence in Alexandria. In: Zerefos, C. S. - Varinoyannis, M. V. (eds.): *Hellenistic Alexandria. Celebrating 24 Centuries. Papers presented at the conference held on December 13–15 2017 at Acropolis Museum Athens*. Oxford. 51-60.
- Elnashai, A. – S., L. Di Sarno L. – M. D. Carter. M. D. 2006: New Light on an Ancient Illumination: the Pharos of Alexandria. *International Journal of Nonlinear Sciences and Numerical Simulation* 7. 137 - 148.
- Empereur, J. Y. 1998: *Alexandria Rediscovered*. London.
- Errington, R. M. 2008: *A History of the Hellenistic World: 323 - 30 BC*. Hoboken.
- Erskine, A. 1995: Culture and power in Ptolemaic Egypt: the museum and library of Alexandria. *Greece & Rome* 42/1. 38-48.
- Erskine, A. 2003: *A Companion to the Hellenistic World*. Hoboken.
- Flaux, C. – El-Assal, M. – Shaalan, C. – Marriner, N. – Morhange, C. – Torab, M. – Goiran, J. P. – Empereur, J. Y. 2017: Geoarchaeology of *Portus Mareoticus*: Ancient Alexandria's lake harbour (Nile Delta, Egypt). *Journal of Archaeological Science: Reports*, 13. 669-681.

Fabre, D. – Goddio, F. 2013: Thonis-Heracleion, Emporion of Egypt, Recent Discoveries and Research Perspectives: The Shipwrecks. *Journal of Ancient Egyptian Interconnections* 5/1. 68-75.

Fraser, P. M. 1972: Ptolemaic Alexandria. Oxford.

Goddio, F. 2000: Underwater archaeological survey of Alexandria's Eastern Harbour. In: Mostafa, M. H. – Grimal, N. – Nakashima, D. (eds.): *Underwater archeology and Coastal management: Focus on Alexandria*. Paris. 60–63.

Goddio, F. – Clauss, M. 2006: *Egypt's Sunken Treasures*. London.

Haas, C. 2006: *Alexandria in Late Antiquity: Topography and Social Conflict*. Baltimore.

Hairy, I. – Sennoune, O. 2006: Géographie historique du canal d'Alexandrie. *Annales Islamologiques* 40. 247-278.

Halim, H. 2000: Kamel Abul-Saadat: a pioneer in Alexandrian underwater archaeology. In: Mostafa, M. H. – Grimal, N. – Nakashima, D. (eds.): *Underwater archeology and Coastal management: Focus on Alexandria*. Paris, 46–55.

Hamouda, A. Z. – El-Gharabawy, S. M. – Fekry, A. – Nassar, M. A. – Salah, M. 2021: Subsidence model of the ancient Alexandria Royal port linked to sea-level rise and natural hazards using integrated geophysical methods. *Egyptian Journal of Aquatic Research* 47. 283-292.

Hemeda, S. – Pitilakis, K. – Bakasis, E. 2007: Three-dimensional stability analysis of the central rotunda of the Catacombs of Kom El-Shoqafa Alexandria Egypt. *International Conferences on Recent Advances in Geotechnical Earthquake Engineering and Soil Dynamics* 13. 1-7.

Kołątaj 1993: Conservation Work at Kom El-Dikka in Alexandria in the 1991-1992 Season. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 4. 7-10.

Kołątaj 1999: Kom El-Dikka: Preservation Work, 1998/99. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 11. 19-25.

Khalil, E., Mustafa, M. 2001: Underwater Archaeology in Egypt. In: Ruppé, C. V., Barstad, J. F. (eds.): *International Handbook of Underwater Archeology*. Texas. 519–534.

Khalil, E. 2005: *Egypt and the Roman Maritime Trade, a Focus on Alexandria*. PhD Thesis. Southampton.

Khalil, E. 2010: The Sea, the River and the Lake: All the Waterways Lead to Alexandria. *Bolletino di Archeologia on line* 1. 33-48.

Kelder, J. M. – Cole, S. E. – Cline, E. H. 2022: Memphis, Minos, and Mycenae: Bronze Age Contact between Egypt and the Aegean. In: Spier, J. – Potts, T. - Cole, S. E. (eds): *Beyond the Nile, Egypt and the Classical World*. Los Angeles. 9-17.

Kucharczyk 2020: Glass finds from Area FW at Kom el-Dikka in Alexandria. Season 2019. *Polish Archaeology in the Mediterranean*. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 29/2. 497-513.

Lasaponara, R. – Murgante, B. – Elfadaly, A. – Qelichi, M. M. 2017: Spatial open data for monitoring risks and preserving archaeological areas and landscape: Case studies at Kom el Shoqafa, Egypt and Shush, Iran. *Sustainability* 9/4. 1-25

Łukaszewicz 2009: Ostraca and architecture at Kom el-Dikka. *The Journal of Juristic Papyrology* 39. 121-131.

Łukaszewicz 2011: Caesar in Alexandria: Fragmentary Latin dipinti discovered at Kom el-Dikka. *The Journal of Juristic Papyrology* 41. 79-92.

MacLeod, R. 2004: *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World*. London.

Majcherek 1995: Notes on Alexandrian habitat. Roman and Byzantine houses from Kom el-Dikka. *Topoi: Orient-Occident* 5/1. 133-150.

Majcherek 1996: Alexandria: Kom El-Dikka Excavations 1995-1996. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 8. 17-31.

Majcherek 2019: Alexandria: Kom El-Dikka Excavations 2018. *Polish Archaeology in the Mediterranean*, 28/2. 19-30.

Majcherek – Kucharczyk 2014: Alexandria: Excavations and preservation work on Kom el-Dikka. Season 2012-2013. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 24/1. 29-61.

Marconi, C. (ed.) 2014: *The Oxford Handbook of Greek and Roman Art and Architecture*. Oxford.

Mavrojannis, T. 2018: A Study on the Monumental Center of Ancient Alexandria: The Identification of the Ptolemaic Mouseion and the Urban Transformation in Late Antiquity. *Klio* 100/1. 242–287.

Morcos, S. A. 2000: Early discoveries of submarine archaeological site in Alexandria. In: Mostafa, M. H., Grimal, N., Nakashima, D. (eds.): *Underwater archaeology and Coastal management: Focus on Alexandria*. Paris. 33–45.

Mostafa, M., et al. 2000: *Underwater archaeology and coastal management: focus on Alexandria*. Paris.

- Moussas, X. – Vitti, P. – Zerefos, S. 2018: Ancient Greek optical instruments and the Pharos of Alexandria: insights on its functions and technology. In: Zerefos, C. S. - Varinoyannis, M. V. (eds.): *Hellenistic Alexandria. Celebrating 24 Centuries. Papers presented at the conference held on December 13–15 2017 at Acropolis Museum Athens*. Oxford. 255-272.
- McKenzie, J. S. – Gibson, S. – Reyes, A. T. 2004: Reconstructing the Serapeum in Alexandria from the archaeological evidence. *The Journal of Roman Studies* 94. 73-121.
- McKenzie, Judith. 2007. *The Architecture of Alexandria and Egypt: 300 BC–AD 700*. New Heaven.
- Pereira, M. H. R. 2013: Between the Museum and the Library of Alexandria. In: Sousa, R. – Fialho, M. – Haggag, M. – Rodrigues, N. S. (eds.), *Alexandria ad Aegyptum: The Legacy of Multiculturalism in Antiquity*. Porto. 332-338.
- Pfeiffer, S. 2010: Naukratis, Heracleion-Thonis and Alexandria - Remarks on the presence and trade activities of Greeks in the north-west Delta from the seventh century BC to the end of the fourth century BC. In: Robinson, D. – Wilson, A. (eds.): *Alexandria and the North-Western Delta. Joint conference proceedings of Alexandria: City and Harbour (Oxford 2004) and The Trade and Topography of Egypt's North-West Delta, 8th century BC to 8th century AD (Berlin 2006)*. Oxford. 15-24.
- Pfeiffer, S. 2013. Egypt and Greece before Alexander. UEE. In: Grajetzki, W. – Wendrich, W. (eds.): *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. Los Angeles. 1-12.
- Spawforth, A. 2005: Rome, Greece, and the Augustan Cultural Revolution.
- Rengakos, A. 2017. The Literary Histories of the Hellenistic Age. In: Grethlein, J. – Rengakos, A. (eds.): *Griechische Literaturgeschichte: Traditionen, Probleme und Konzepte*. Berlin. 71-82.
- Rodziewicz, M. 1998: Taposiris Magna: la création du port artificiel. In: Dumasy, F., Queyrel, F. (eds.): *Archéologie et Environnement dans la Méditerranée Antique*. Paris. 123-142.
- Robinson, D. – Wilson, A. (eds.) 2010: *Alexandria and the North-Western Delta. Joint conference proceedings of Alexandria: City and Harbour (Oxford 2004) and The Trade and Topography of Egypt's North-West Delta, 8th century BC to 8th century AD (Berlin 2006)*. Oxford.
- Robinson, D – Goddio, F. 2015: *Thonis-Heracleion in Context*. Oxford.
- Robinson, D. 2016. Archaeology Soaked in History. *Nature* 533. 466-467.

- Robinson – Goddio – Fabre 2017: Environment and Agency in the Formation of the Eastern Ship Graveyard in the Central Basin at Thonis-Heracleion, Egypt. In: Caporaso, A. (ed.): *Formation Processes of Maritime Archaeological Landscapes*. New York. 113-140.
- Robinson, D. – Goddio, F. 2019: A port at the edge of the Sea of the Greeks: Hellenism in Thonis-Heracleion, Egypt. *Revue archéologique* 68/2. 435-450.
- Rutherford, I. (ed.) 2016: *Greco-Egyptian Interactions: Literature, Translation, and Culture, 500 BC–AD 300*. Oxford.
- Savvopoulos, K. 2011. *Alexandria in Aegyptus. The role of the Egyptian tradition in the Hellenistic and Roman periods*. Doctoral thesis. Leiden.
- Savvopoulos, K. 2013: The Polyvalent Nature of the Alexandrian Elite Hypogea: A Case Study in the Greco-Egyptian Cultural Interaction in the Hellenistic and Roman Periods. In: Sousa, R. – Fialho, M. – Haggag, M. – Rodrigues, N. S. (eds.), *Alexandria ad Aegyptum: The Legacy of Multiculturalism in Antiquity*. Porto. 101-121.
- Shaikhon, A. M. 2021: Managing Underwater Heritage in Egypt. *International Journal of Multidisciplinary studies in Architectur and Cultural Heritage* 4/1: 58–74.
- Shiple, G. 2005. Little Boxes on the Hillside: Greek Town Planning Hippodamos and Polis Ideology. In: Fischer-Hansen, T. (ed.): *The Ancient City: New Perspectives on Urbanism in the Old and New World*. Odense. 335-364.
- Shiple, L. A. 2018: *A Phenomenological Approach to the Kom el-Shuqafa Catacombs*. Master's Thesis. Ithaca.
- Smoláriková, K. 2022: A brief remark on the philhellenic policy of Amasis at the emporion Naucratis. *Studia Hercynia* 26/1. 71–76.
- Stanley, J. D. – Warne, A. G. – Schnepf, G. 2004: Geoarchaeological Interpretation of the Canopic Largest of the Relict Nile Delta Distributaries Egypt. *Journal of Coastal Research* 20/3. 920-930.
- Stanley, J. D. – Carlson, R. - Beek, G. – Jorstad, T. – Landau, E 2007: Alexandria, Egypt, before Alexander the Great: A multidisciplinary approach yields rich discoveries. *GSA Today* 17. 4-10.
- Stanley J. D. – Bernasconi M. P. – Jorstad T. F. 2008: Pelusium, an Ancient Port Fortress on Egypt's Nile Delta Coast: Its Evolving Environmental Setting from Foundation to Demise. *Journal of Coastal Research* 24/2. 451–462.

Stanley, J. D. – Bernhardt C. E. 2010: Alexandria's Eastern Harbor, Egypt: Pollen, Microscopic Charcoal, and the Transition from Natural to Human-Modified Basin. In: *Journal of Coastal Research* 26/1. 67–79.

Strabo, Geographica. In: Jones L. H. – Sitlington Sterrett J. R. (ed.) 1917: *The Geography of Strabo*. New York.

Tkaczow, B. 1993: *The topography of ancient Alexandria: an archaeological map*. Warsaw.

Trethewey, K. 2018: The Pharos of Alexandria. In: Trethewey, K. (ed.): *Ancient Lighthouses*. Torpoint.

Tzalas, H. The Underwater Archaeological Surveys of the Greek Mission in Alexandria 1998–2012. Fifteen years of uninterrupted research. In: Kakavas, G. – Halkias, G. T. – Bakoyiannis, C. – Cambon, P. – El-Nowieemy, M. – Papaspirou, P. – Papathanassiou, M. – Theodoratou, M. (eds.): *Acta of Conference : Alexander, The Greek cosmos - systém and contemporary global society volume A*. Thessaloniki. 320-348.

Vrettos, T. 2007. *Alexandria: City of the Western Mind*. New Heaven.

Wallace-Hadrill, A. 1998: To Be Roman, Go Greek: Thoughts on Hellenization at Rome. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 42, Supplement 71. 79-85.

Online zdroje:

Honor Frost Foundation: Supporting maritime archaeology in the Eastern Mediterranean, dostupné na <https://honorfrostfoundation.org/2022/06/23/geoarchaeology-of-the-Kibotos-harbour-and-its-canal-ongoing/> (navštíveno 3/8/2024).

Odysseus, Ministry of Culture and Sports, dostupné na http://odysseus.culture.gr/h/3/eh352.jsp?obj_id=20744 (navštíveno 8/8/2024).

Projects: Sunken civilizations. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations> (navštíveno 1/8/2024)

Projects: Sunken civilizations - Alexandria. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/alexandria/>. (navštíveno 7/8/2024).

Projects: Sunken civilizations - Canopus. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/canopus/> (navštíveno 1/8/2024)

Projects: Sunken civilizations – Thonis-Heracleion. Dostupné na <https://www.franckgoddio.org/projects/sunken-civilizations/heracleion/> (navštíveno 3/8/2024).

Temple of Amun Gereb, dostupné na

https://www.franckgoddio.org/fileadmin/pics/3_5_finds/documents/Franck_Goddio_Amun_temple.pdf (navštíveno 9/8/2024).

The Naos of Amun Gereb, dostupné na

https://www.franckgoddio.org/fileadmin/pics/3_5_finds/documents/Franck_Goddio_Naos_Amun_Gereb.pdf (navštíveno 8/8/2024).

World History Encyklopedia, dostupné na

https://www.worldhistory.org/Library_of_Alexandria/ (navštíveno 9/8/2024).

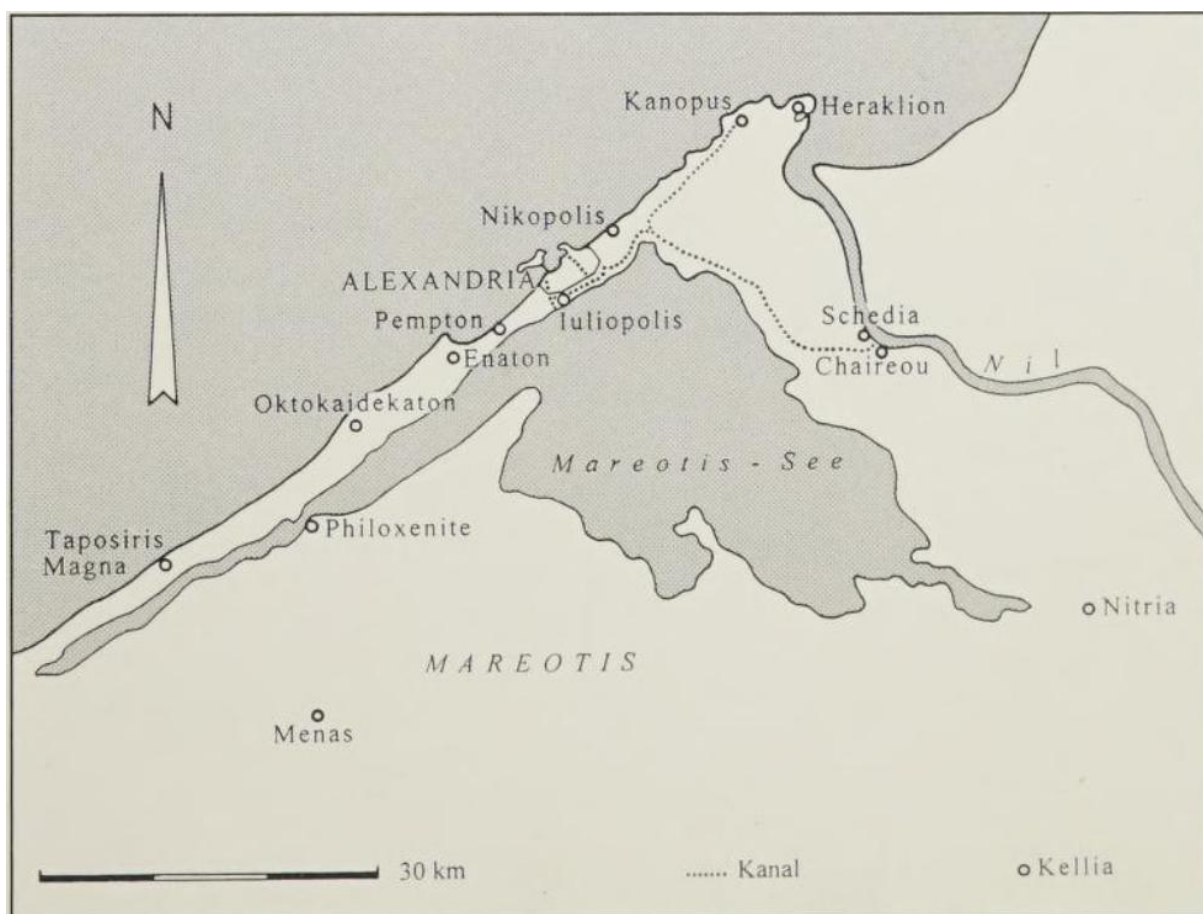
8. Obrazové přílohy

Obr. 1

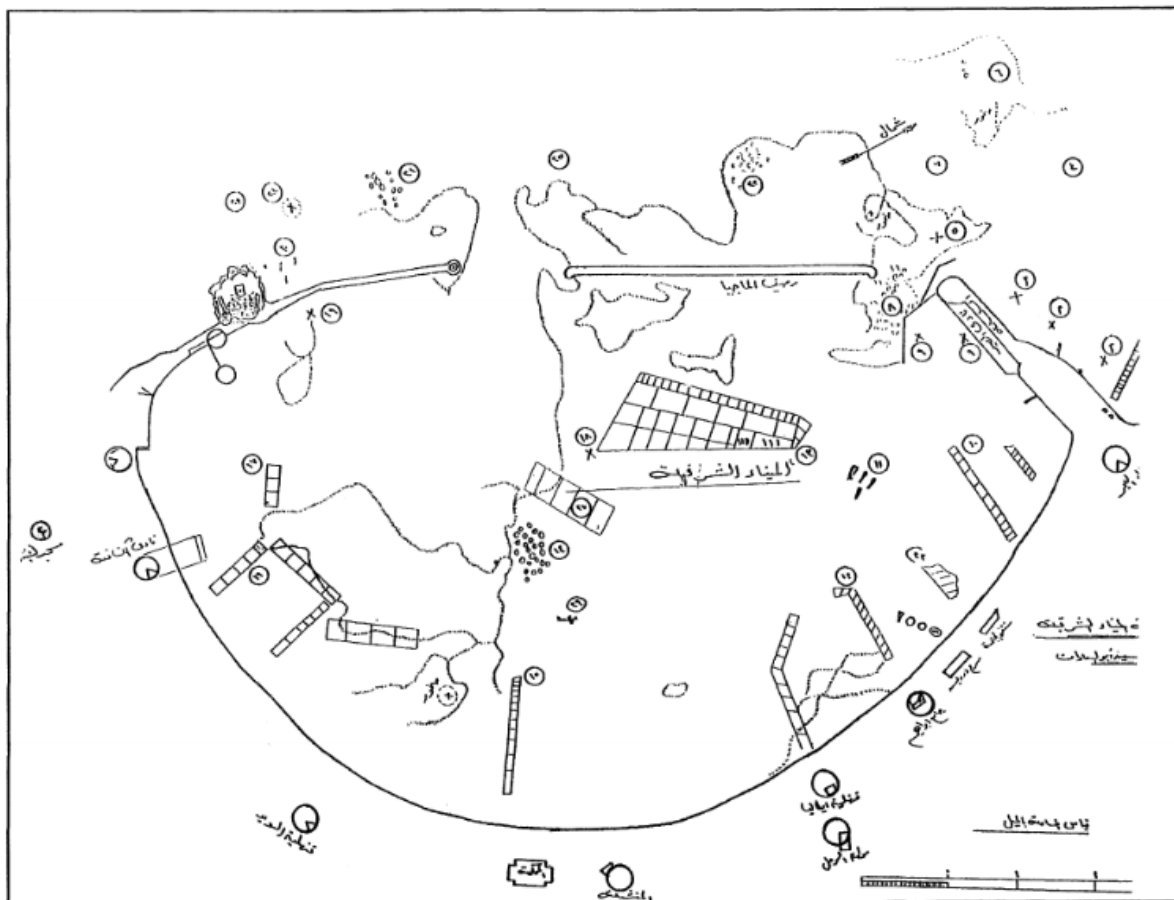
Kahlil 2010, 35: Al-Falakiho mapa z roku 1866 na základě Strabónova popisu Alexandrie.

Obr. 2

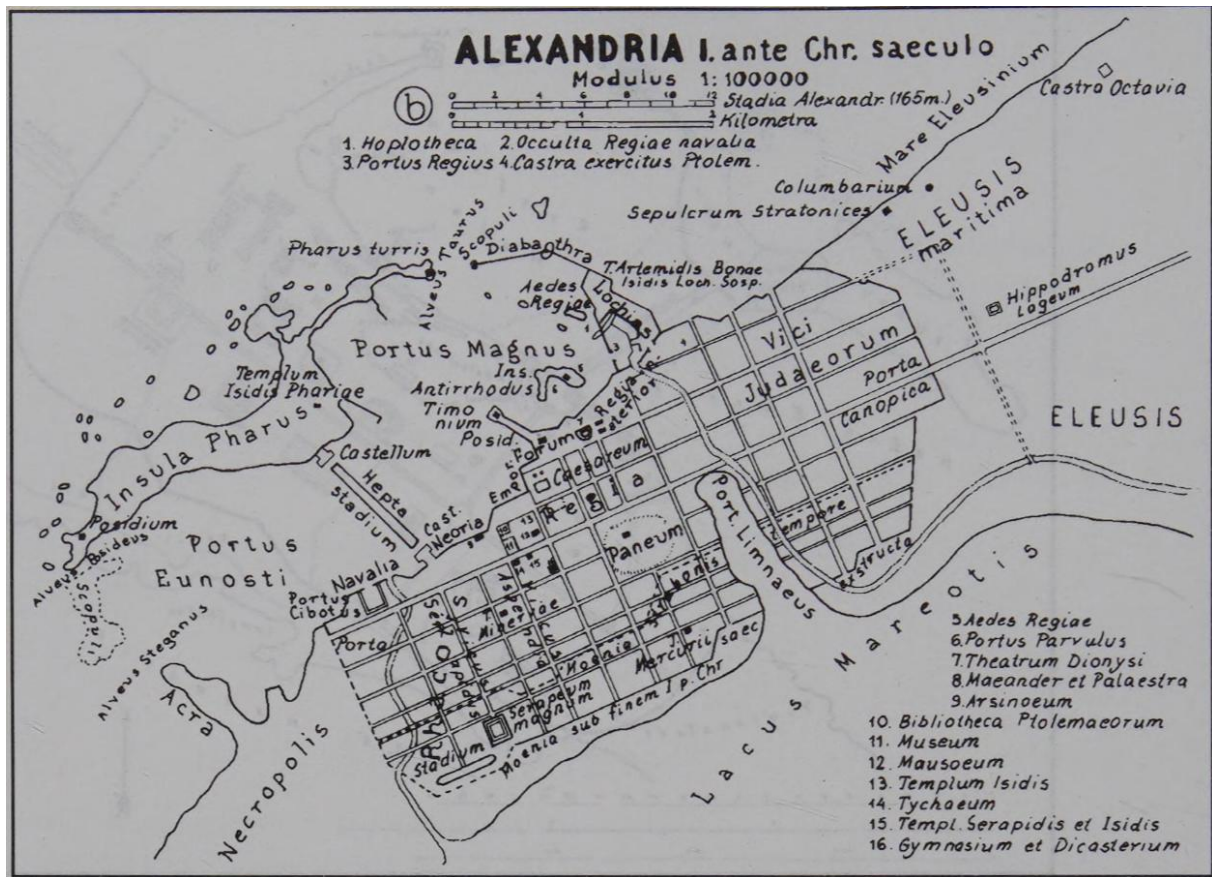

Goddio – Clauss 2006, 35: ilustrační mapa pobřeží Egypta.

Obr. 3

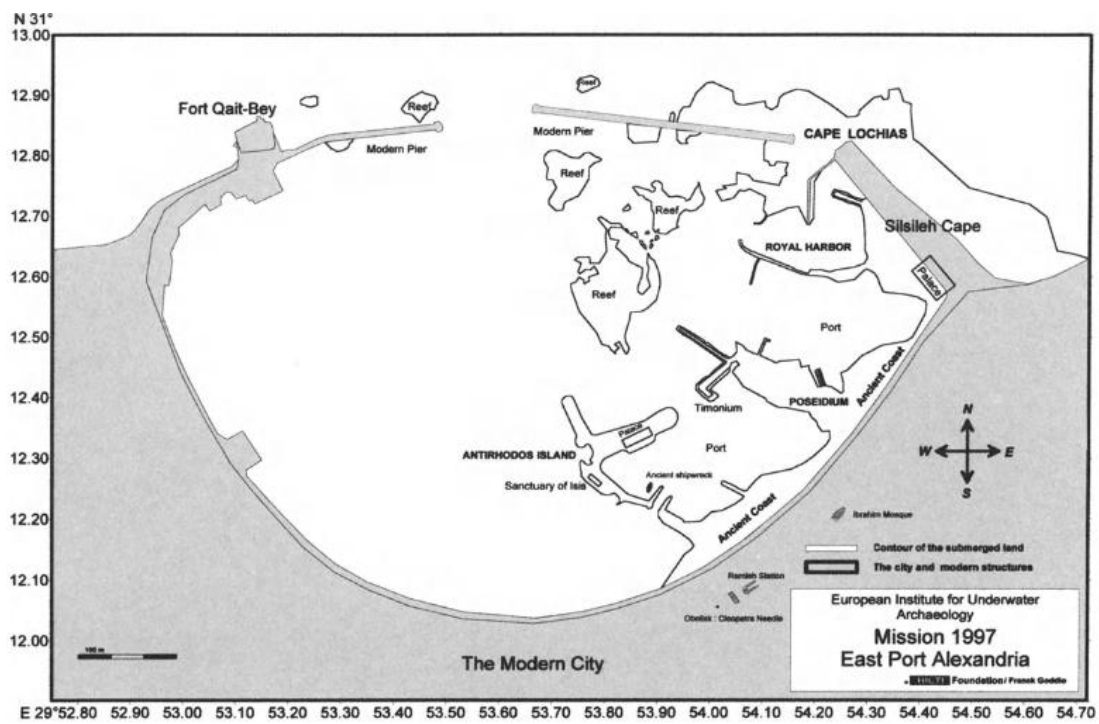

Kahlil – Mustafā 2001, 521: mapa části přístavu vytvořena El Saadatem 1 roku 1961.

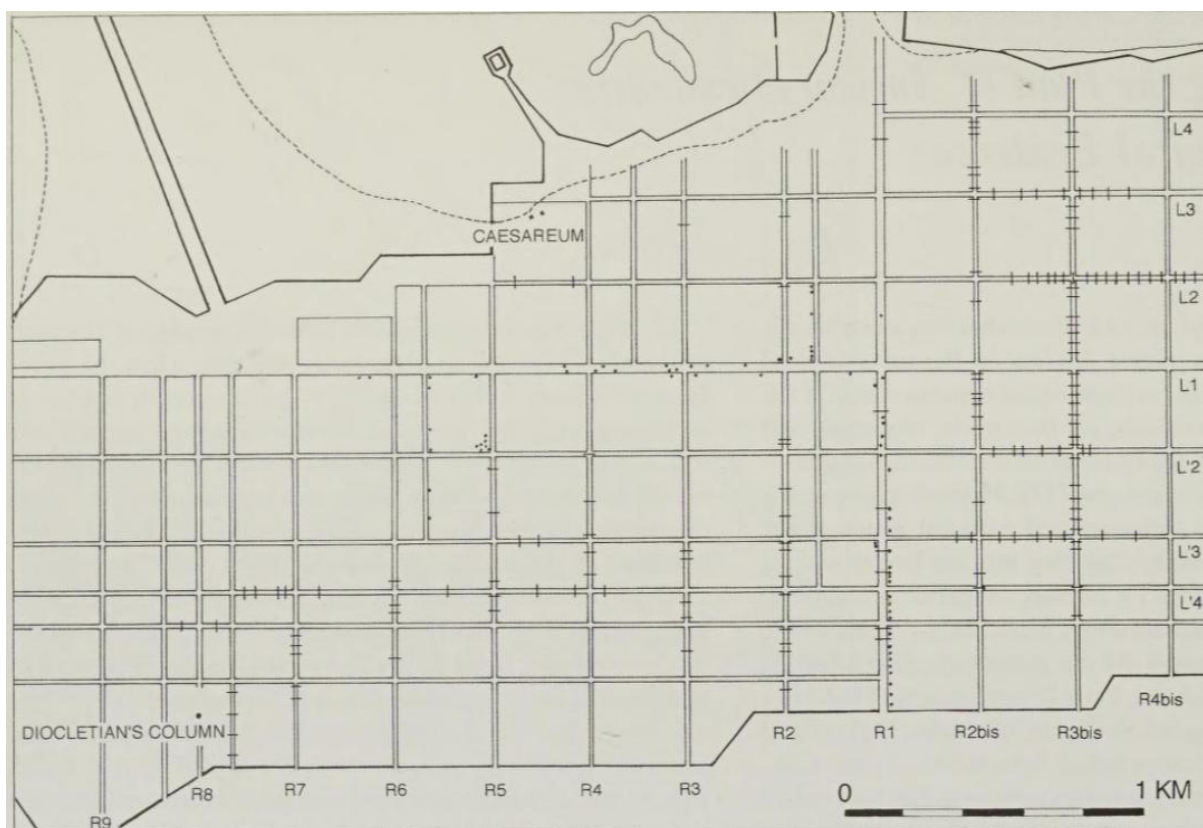
Tkaczow 1993, 263: plánek plánek města Alexandrie. Tkaczow 1993, 263.

Obr. 5

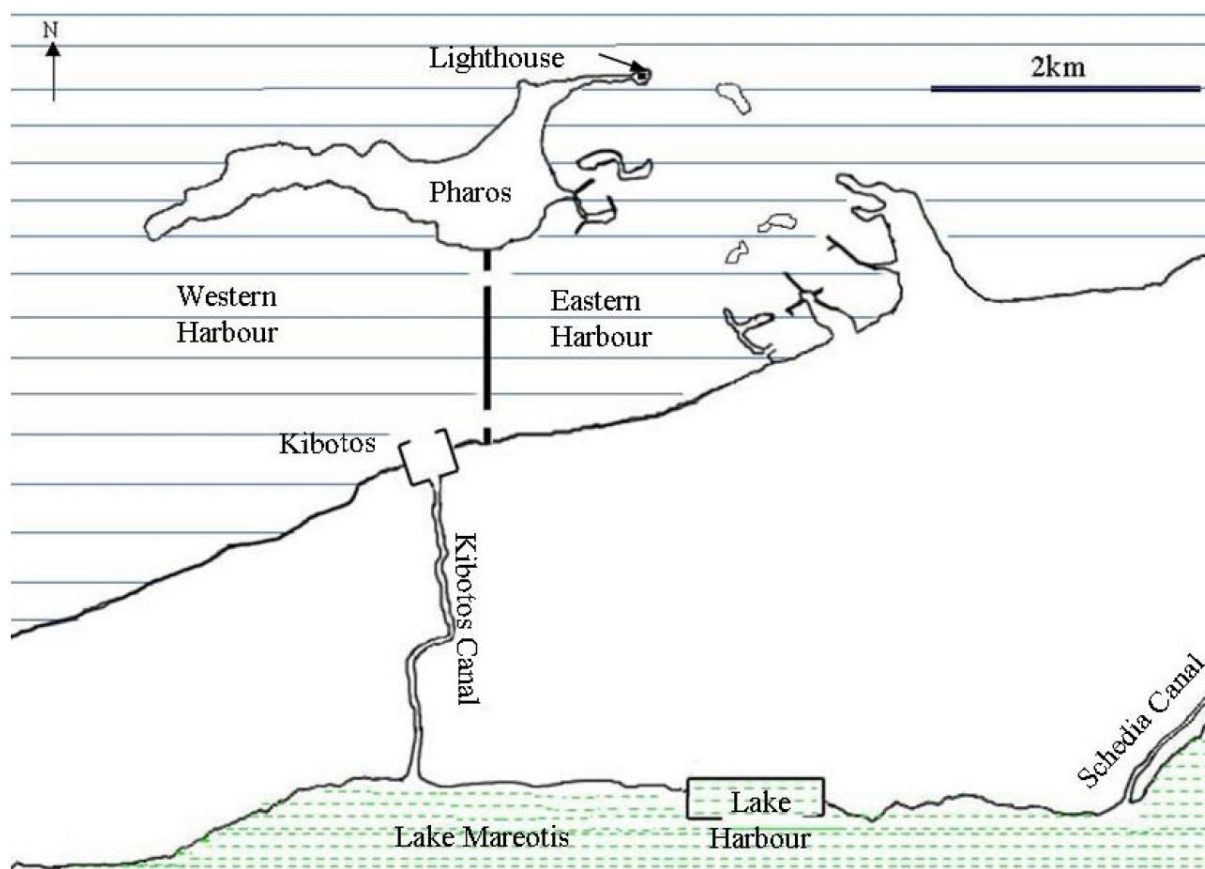
Morcos 2000, 41: Ilustrační mapa východního přístavu.

Obr. 6

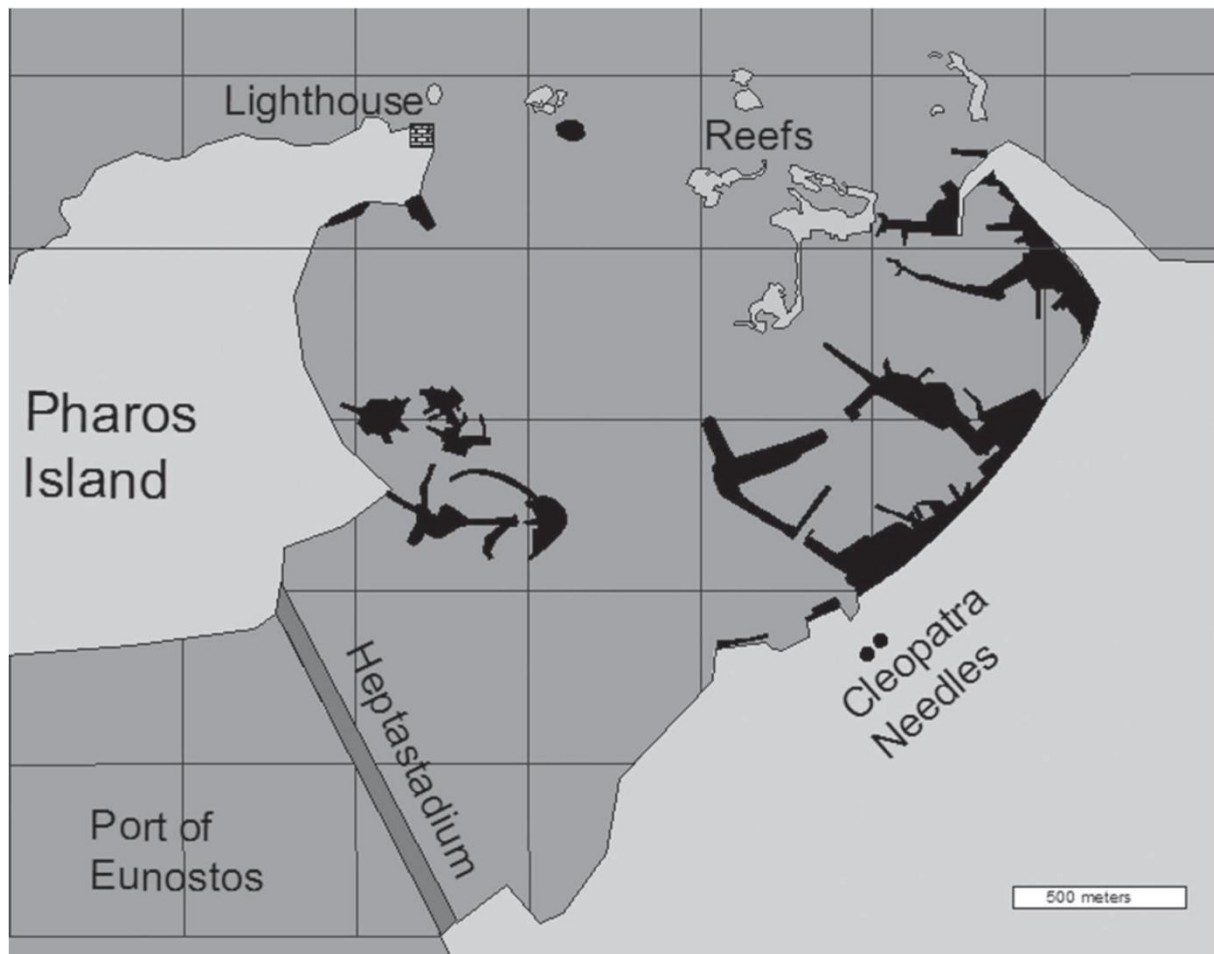
McKenzie 2007, 20: plán ulic z období římské nadvlády. Rozvržení ulic je totožné jako v helénistickém období.

Obr. 7

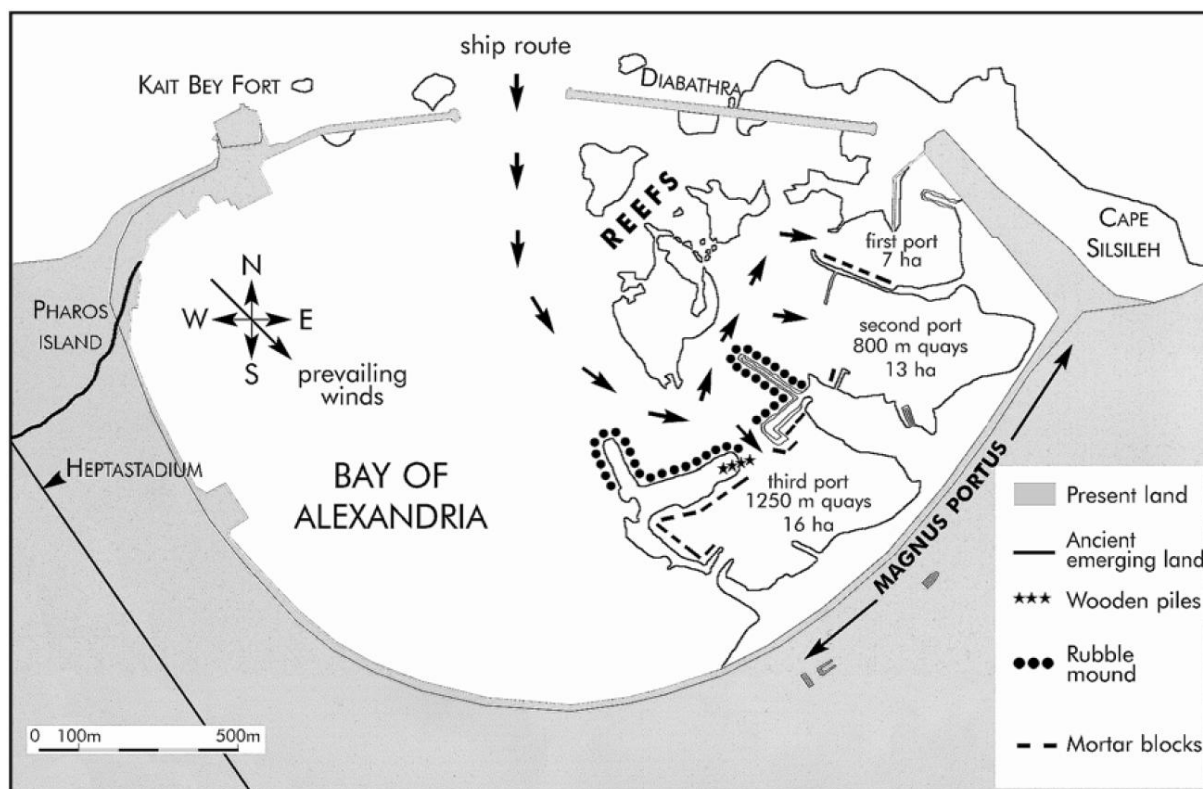
Khalil 2010, 39.: Ilustrační mapa Alexandrijských přístavů a kanálů.

Obr. 8

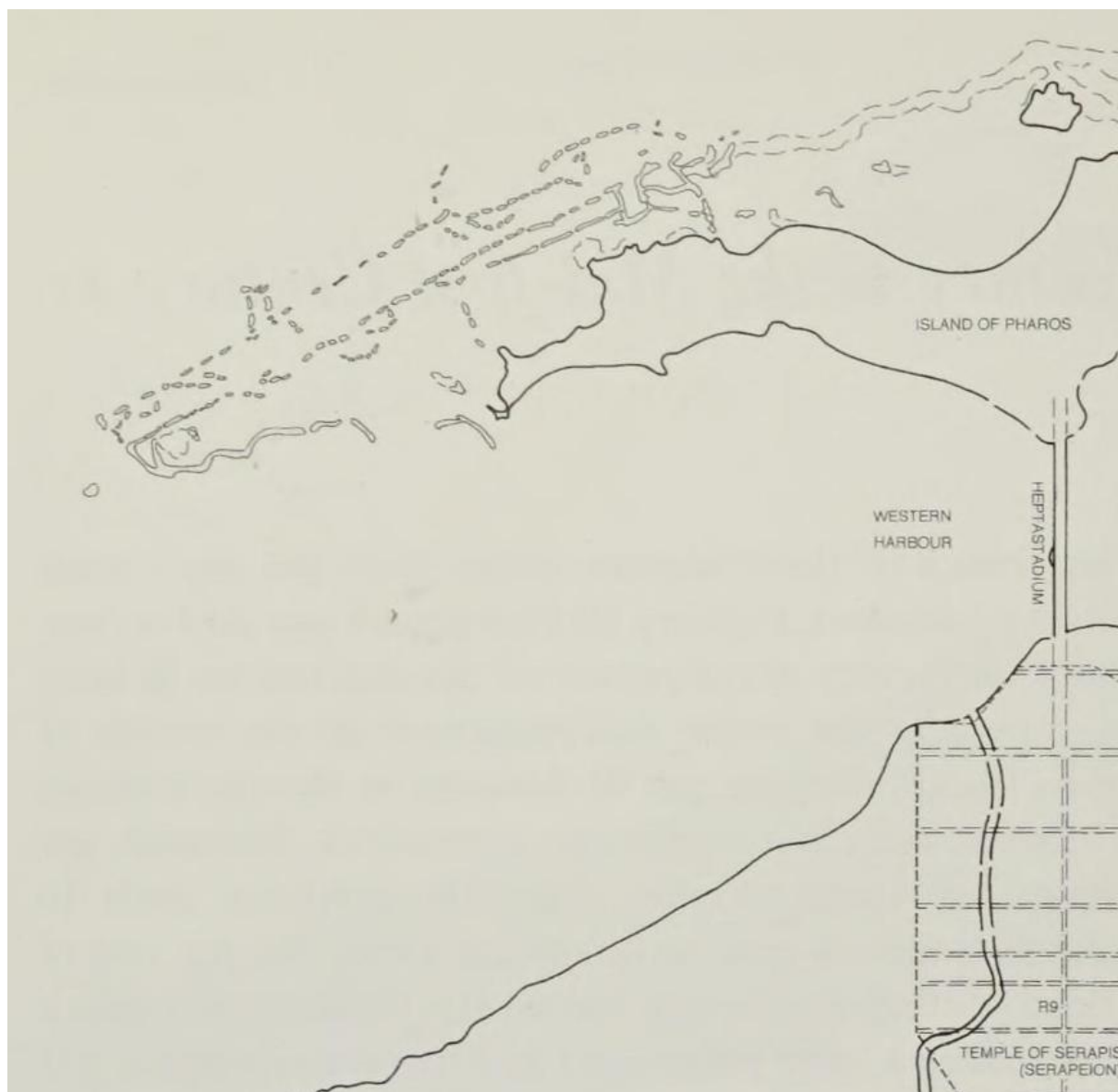
Belov 2015, 64: Rekonstrukce východního přístavu.

Obr. 9

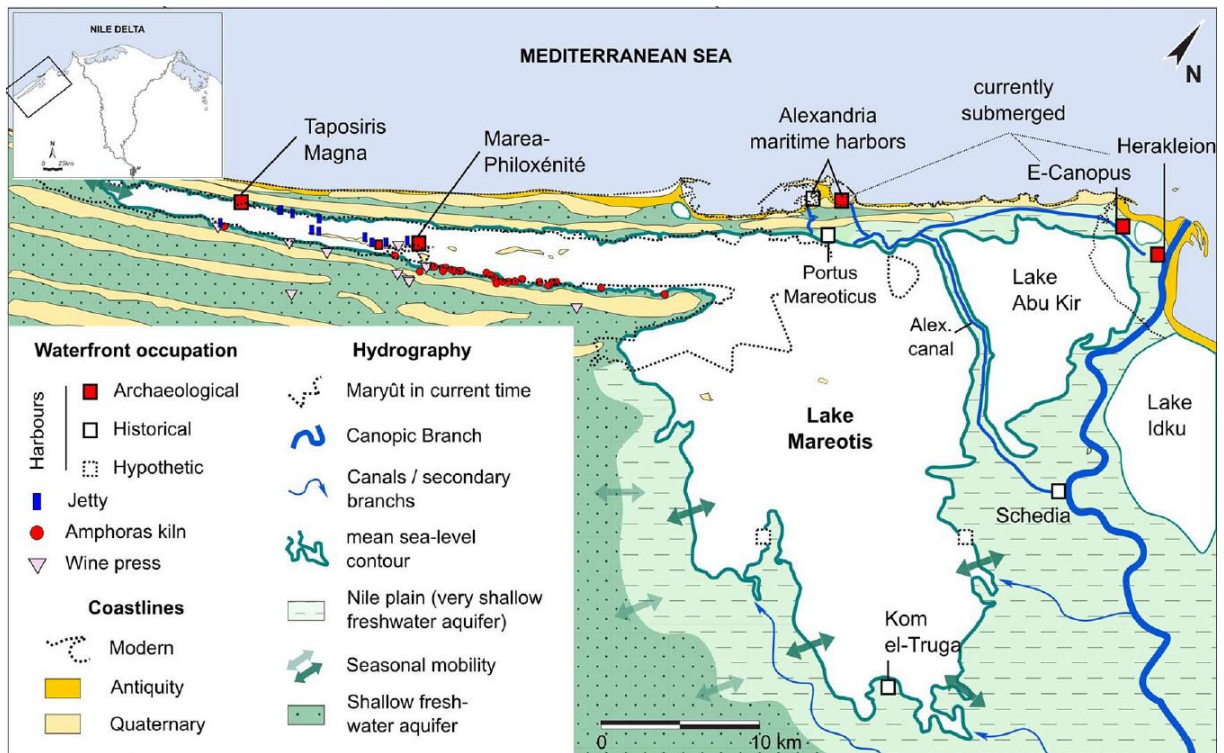
De Grauw 2000, 14: Rekonstrukce východního přístavu (detail).

Obr. 10

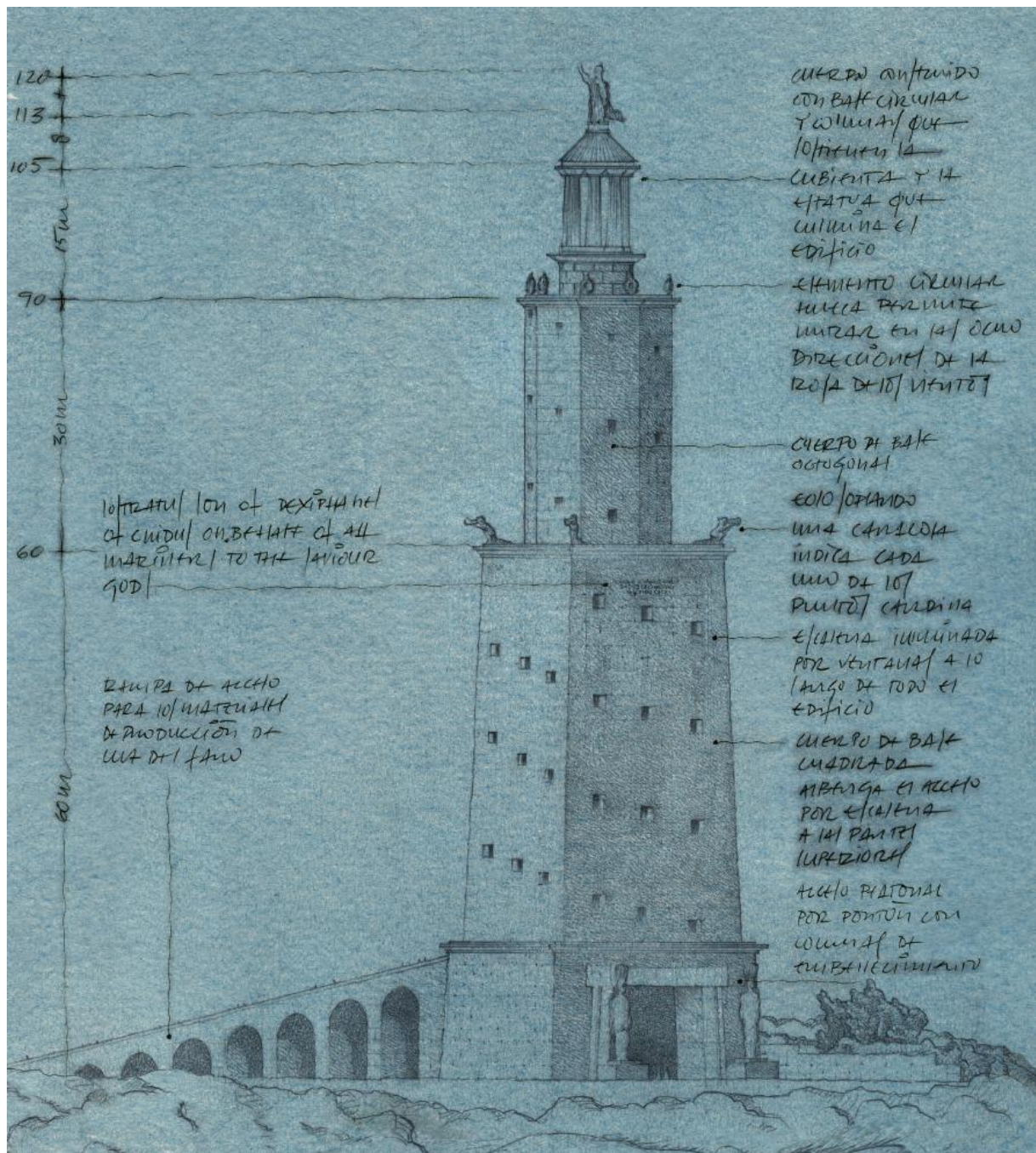

McKenzie 2007, 400: Ilustrační mapa západního přístavu včetně vlnolamu.

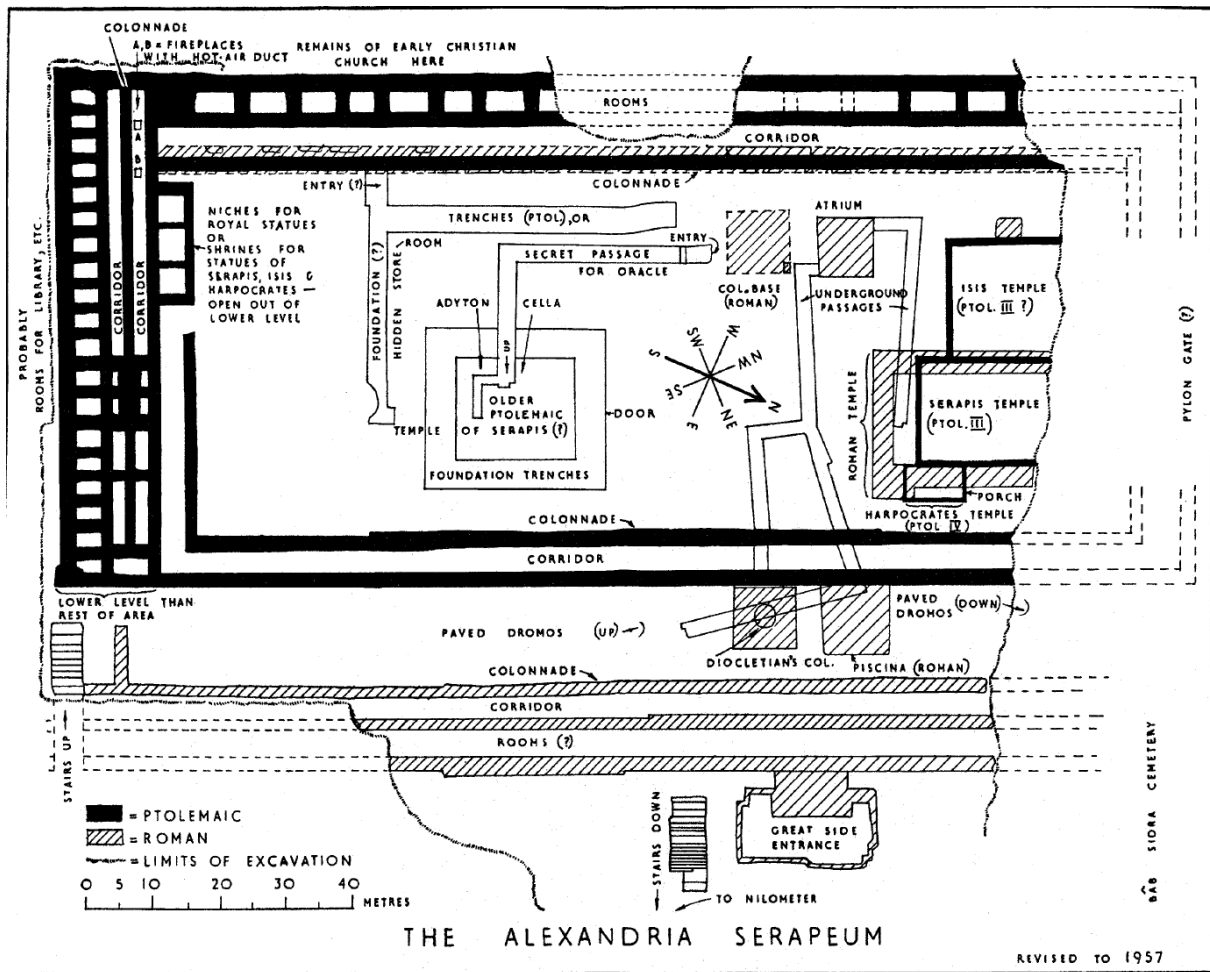
Obr. 11

Flaux et al. 2017, 670: plánok oblasti Marjutského jezera s archeologickými locality (doložené i potencionální).

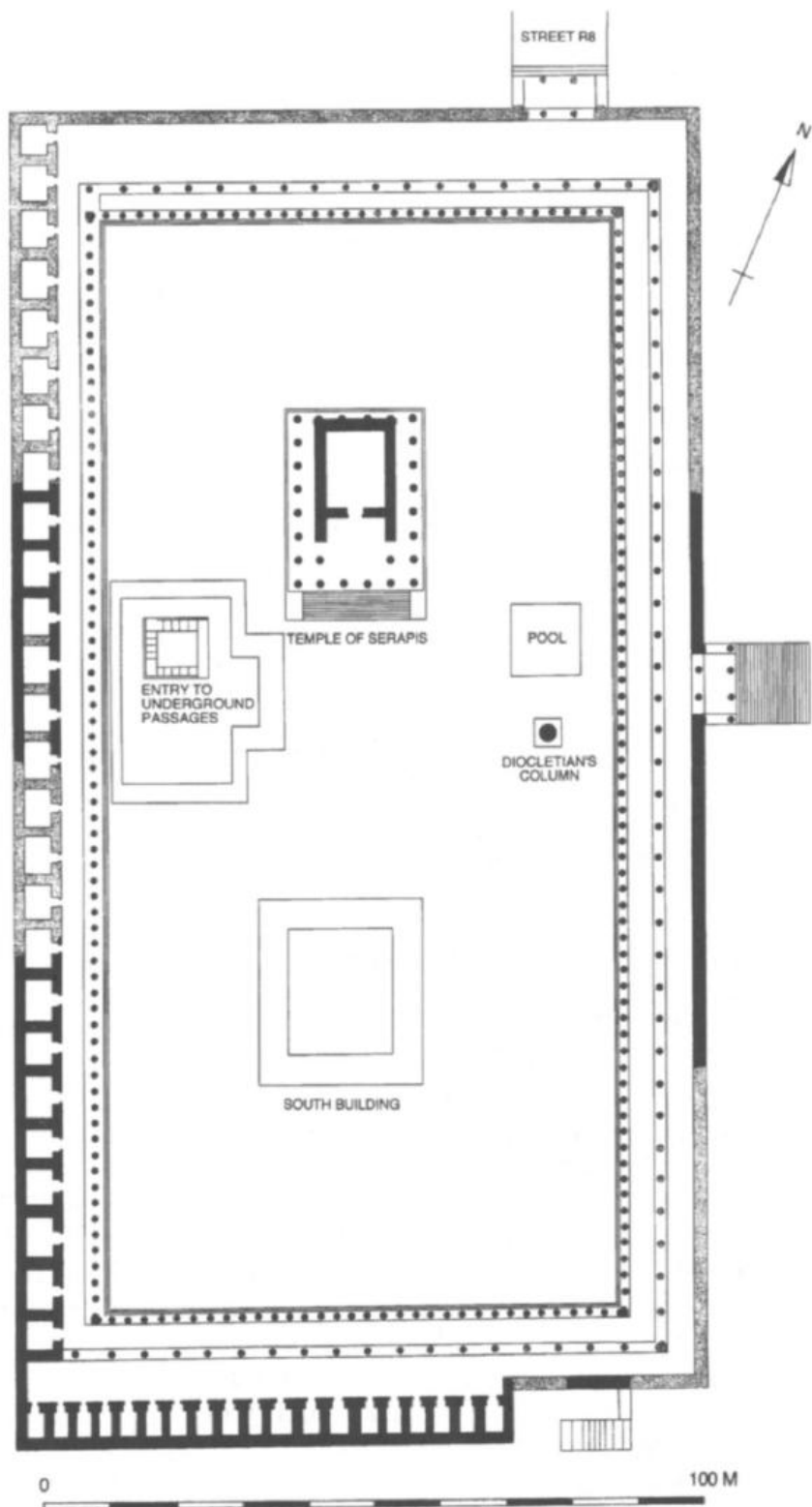

Trethewey 2018, 6: reconstrucción vzhledu majáku krátce po jeho dokončení.

McKenzie – Gibson – Reyes 2004, 76.: Rowový plán Serapea na základě archeologických výzkumů v roce 1957.

Obr. 14

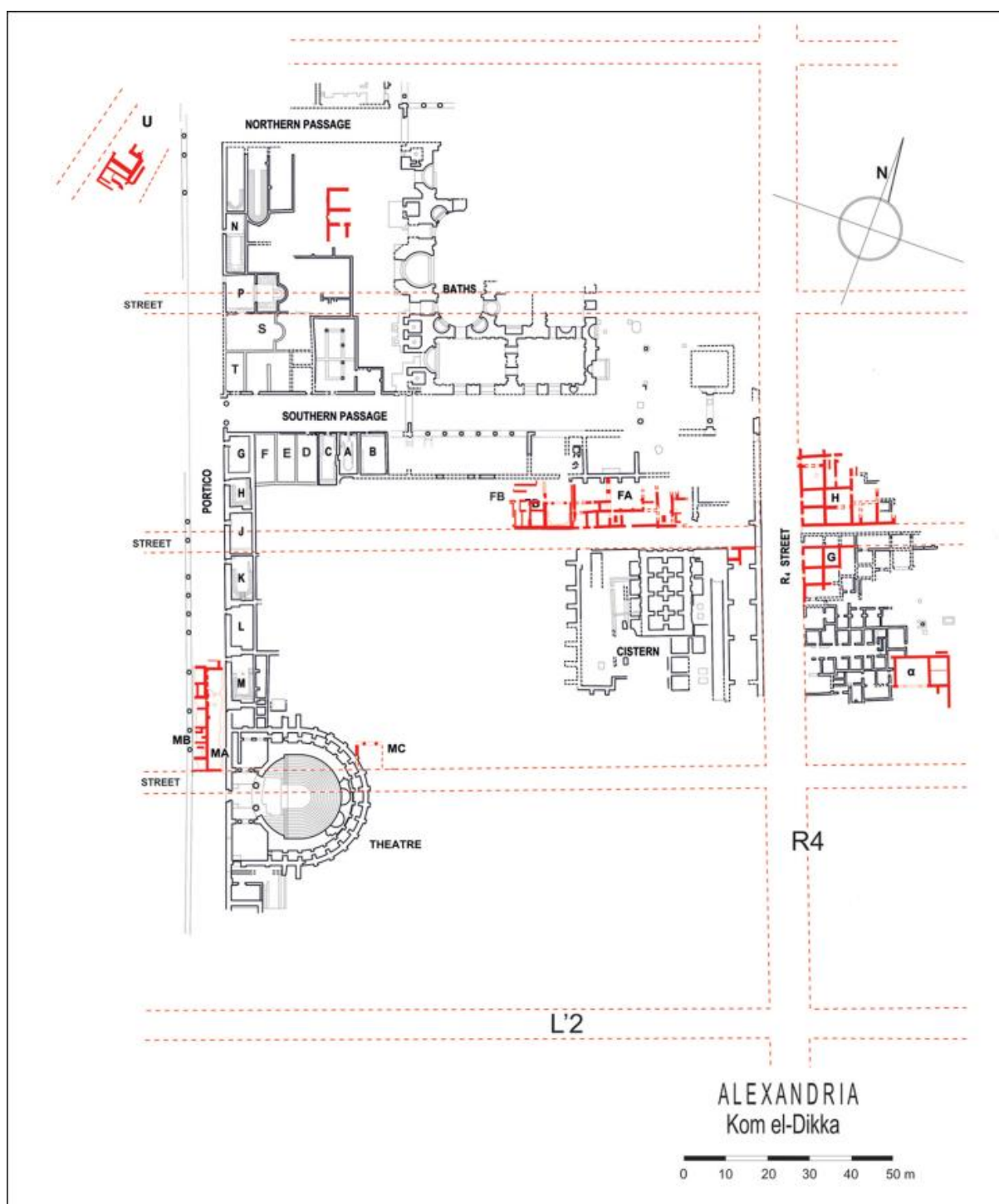
McKenzie – Gibson – Reyes 2004, 93: Rekonstrukce římské podoby Serapea.

Obr. 15

Rekonstrukce podzemních proctor nekropole Gabbari. Le Centre d'Études Alexandrines, dostupné na <https://www.cealex.org/research/excavations-in-the-process-of-being-published/the-necropoleis/gabbari-bridge-necropolis/>

Obr. 16

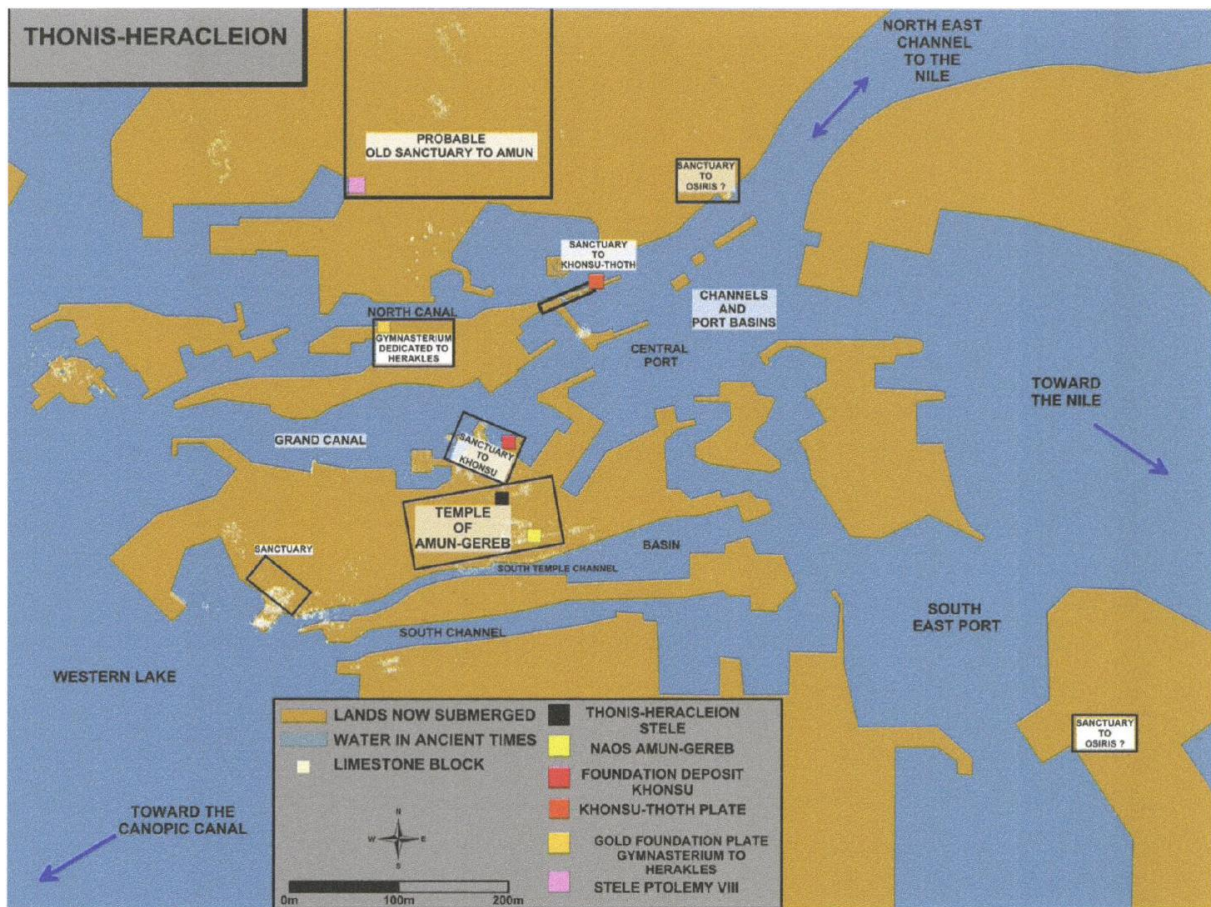
Majcherek 2021, 3: Plánek lokality Kom el Dikka. Červené půdorysy jsou datovány do raného období římské nadvlády.

Obr. 17

Fabre – Goddio 2013, 69.: Mapa locality Thonis-Heracleion.

Obr. 18

Robinson – Goddio 2019, 438: rekonstrukce locality Thonis-Heracleion.

8.1 Zdroje obrazových příloh

Literatura:

Belov, A. 2015: Navigation within the Great Harbor of Greco-Roman Alexandria. In: Ivanov, S. – Tolmacheva, E. (eds.): *And the Earth Is Joyous. Essays in Honor of Galina A. Belova*. 45-72.

De Graauw, A. 2000: *Port Engineering Aspects of the Magnus Portus in Alexandria*. *PIANC Bulletin 103*. 31-41.

Fabre, D. – Goddio, F. 2013: Thonis-Heracleion, Emporion of Egypt, Recent Discoveries and Research Perspectives: The Shipwrecks. *Journal of Ancient Egyptian Interconnections 5/1*. 68-75.

Flaux, C. – El-Assal, M. – Shaalan, C. – Marriner, N. – Morhange, C. – Torab, M. – Goiran, J. P. – Empereur, J. Y. 2017: Geoarchaeology of *Portus Mareoticus*: Ancient Alexandria's lake harbour (Nile Delta, Egypt). *Journal of Archaeological Science: Reports, 13*. 669-681.

Goddio, F. – Clauss, M. 2006: *Egypt's Sunken Treasures*. London.

Kahlil E. - Mustafa M. 2001: Underwater Archaeology in Egypt. In: *International Handbook of Underwater Archeology*. Texas.

Khalil, E. 2010: The Sea, the River and the Lake: All the Waterways Lead to Alexandria. *Bolletino di Archeologia on line 1*. 33-48.

Majcherek, G. 2021: Streets and houses of Roman Alexandria revisited. *Antiquity 95*. 1-8.

McKenzie, J. S. – Gibson, S. – Reyes, A. T. 2004: Reconstructing the Serapeum in Alexandria from the archaeological evidence. *The Journal of Roman Studies 94*. 73-121.

McKenzie, Judith. 2007. *The Architecture of Alexandria and Egypt: 300 BC–AD 700*. New Heaven.

Morcos S. A. 2000: Early discoveries of submarine archaeological site in Alexandria. In: *Underwater archaeology and Coastal management: Focus on Alexandria*. Paris, 41.

Robinson, D. – Goddio, F. 2019: A port at the edge of the Sea of the Greeks: Hellenism in Thonis-Heracleion, Egypt. *Revue archéologique 68/2*. 435-450.

Tkaczow, B. 1993: *The topography of ancient Alexandria: an archaeological map*. Warsaw.

Trethewey, K. 2018: The Pharos of Alexandria. In: Trethewey, K. (ed.): *Ancient Lighthouses*.
Torpoint.

Online zdroje:

Le Centre d'Études Alexandrines, dostupné na <https://www.cealex.org/research/excavations-in-the-process-of-being-published/the-necropoleis/gabbari-bridge-necropolis/> navštíveno 9/8/204